

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'AN'DA RAB KAVRAMI

Hazırlayan

Halil İbrahim AYDIN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KARAMAN – 2017

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'AN'DA RAB KAVRAMI

Hazırlayan

Halil İbrahim AYDIN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Duran Ali YILDIRIM

KARAMAN – 2017

KUR'ÂN'DA RAB KAVRAMI

Tezin Kabul Ediliş Tarihi:03.11.2017

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan:Yrd. Doç. Dr. Duran Ali YILDIRIM

Üye: Yrd. Doç. Dr. Süleyman NAROL

Üye: Yrd. Doç. Dr. Muhammed ERSÖZ

İmzası

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 19.10.2017 tarihli ve 2017/33-240 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL

Mühür
İmza

ÖNSÖZ

“*Ben insanları ve cinleri, ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım*” buyurmak sûreti ile insanoğluna en büyük düstûru arz eden Allah (cc.), bu düstûra ulaşabilmeleri için onları en güzel biçimde yaratmış, bütün nimetleri hizmetine sunmuş ve onları yeryüzüne halife kılmıştır. Bu düstûru en iyi şekilde kavrayabilmesi için, insanı akıl ve irade ile donatmıştır. Aklını sâlimen kullanabilmesi için de peygamberler göndermiş ve bu peygamberler vasıtası ile onun aklını iyi ve güzel uğrunda kullanmasını telkin etmiştir. Bu da yetmemiş gönderdiği peygamberler vasıtası ile insanoğluna kitaplar indirmiş, bu kitaplarla onların doğru yolda kalmalarını, akıllarını dünya ve ahret açısından iyi ve güzel olana kullanmalarını temin etmiştir.

Allah (cc.) rahmet, merhamet ve şefkatinin bir eseri olarak bunlarla da yetinmemiştir. İnsanoğlunun kendisini tanımasını kolaylaştıracak işâret, alâmet ve emâreleri âlemin her bir zerresine zerk etmiştir.

Tüm bunları bir araya toplayıp Rabbini tanıması insanoğluna kalmaktadır. O’nu tanımak isteyen her bir kul, âlemdaki eşsiz ahenk ve güzelliğe derûnî bir nazarla bakmalı, kendisini hak yola, iyi ve güzel olana davet eden peygamberleri can kulağı ile dinlemeli, onların hayat tarzlarını tatbik etmeli, kendisine (insanoğluna) inzâl buyrulmuş olan Yüce Kitabını iyice anlayıp kavramaya, içselleştirmeye gayret etmelidir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’in indirilmesinin asıl maksadı onun anlaşılıp hayatın her safhasına tatbik edilmesidir. Kur’ân’ı hayata taşımak onu iyice anlamayı gerektirmektedir.

O yüce kitabı anlamak da içerisindeki tüm tebligâtı en ince ayrıntısına kadar deruhte edip tatbik etmekle mümkündür. Bu da ancak O yüce kitabın her âyetinin hatta her kelimesinin detaylı bir şekilde incelenmesini zorunlu kılar.

Bu kelime “Rab” lafzı gibi hem îtikâdî yönü olan hem de sosyolojik yönü olan bir kavram ise titizlikle incelenmesi gerekir. “Rab” kavramı Allah’ın âleme yönelik tasarruflarını kapsamlı olarak ortaya koyan sosyolojik bir kavram olmakla beraber, âlemin bir parçası olan insanın Allah’a (cc.) olan inancının yapı taşlarının ilki olması münasebetiyle dinî bir kavramdır. Zira tevhîd akîdesinde ilk safhayı rubûbiyyet tevhîdi oluşturur. Bu inancın sağlam bir şekilde tesis edilebilmesi için gerekli olan bilgilerden biri

de Allahı'n (cc.) âlem ile olan ilişkisinin tespitidir. Bu ilişkinin kapsamlı bir şekilde izah edildiği kavram ise, Kur'ân'da sıklıkla kullanılan "Rab" kavramıdır.

Bundan dolayı biz bu çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'i ve hayat felsefemizi kavramanın kilometre taşlarından biri –hatta en mühimi- olan "Rab" kavramını tahlil edip anlam alanını tespit etmeye ve Kur'ân'da "Rab" kavramının sık kullanılma sebep/hikmetlerini izah etmeye çalıştık.

Bu süreçte canı gönülden her türlü desteğini bahşeden danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Duran Ali YILDIRIM hocama ve bilgi ve tecrübeleri ile destek olan Yrd. Doç. Dr. Muhammed ERSÖZ hocama ve Yrd. Doç. Dr. İrfan ÇAKICI hocama derin teşekkürlerimi arz ediyorum.

Tevfik Rabbimizden.

Halil İbrahim AYDIN

ÖZET

İlahî hidâyet kaynağı ve evrensel değerler bütünü olan Kur'ân-ı Kerîm, rehberlik ettiği kulları yönlendirirken onların dikkatlerini kendine çeken kelime ve cümleler kullanmıştır. Kur'ân'ın i'caz yönünü teşkil eden bu durum "Rab" kavramında da kendini göstermektedir. Ulûhiyeti ifade eden çatı kavram olan Allah lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmekle beraber yine ulûhiyeti ifade eden "Rab" kavramı da sıkça zikredilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ulûhiyeti ifade eden en birinci ve en kapsamlı kavram olan Allah lafzından sonra en çok kullanılan kavram "Rab" kavramıdır. Kavram, Kur'ân'da tevhîd akîdesini kulların gönlüne yerleştirmek maksadıyla sıkça zikredilir. Kur'ân-ı Kerîm'in inzâlinin öncesinde Arap lisanında çeşitli anlamlar içeren, Mekke toplumunun sosyal ve dinî hayatlarında sıkça kullandıkları "Rab" lafzı, ilk vahiyle beraber Allah'a mahsus bir kavram kılınmıştır. İçerdiği anlamların hemen hepsi kendisinden soyutlanmış, emir, lider, sonsuz ve sınırsız iktidar sahibi olan zat anlamlarını ihtiva eden bir kavram halini almıştır. Hatta emir, lider anlamındaki kullanımlar dahi dolaylı olarak sozsuz ve sınırsız iktidar sahibi olan zat anlamını ifade etmiştir.

Çeşitli sebep/hikmetlere binâen "Rab" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça zikredilmiştir. Allah lafzı ulûhiyyetin aşkın yönünü ifade ederken, "Rab" lafzı içkin yönünü yani mahlûkâtın tüm işlerini yaratma, yürütme ve kullarla hemhâl olma durumunu ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rab, Allah, Rubûbiyet, Ulûhiyet, Kavram.

ABSTRACT

The holy Quran, the source of divine guidance and universal values used the words and phrases that attracted their attention when guided ears were guided. This situation which is the direction of the Quran also manifests itself in the concept of the “Rab” (Lord). While expressing intolerance the concept of the “Rab” (lord) which expresses Godliness again is often mentioned as well as being mentioned on the Quran.

It is the concept of the “Rab” (Lord) the largest and most comprehensive concept that expresses divinity in the Quran. It is frequently mentioned in the Quran with the aim of placing the unity of faith in the hearts of its servants. In the beginning of Quran's doctrine the (rab)'s lord's word often used in the social and religious life of the Mecca community with various meanings in Arabic language. The commander the leader has taken on the meanings of Allah a concept. Even the use of the commander the leader implied the meaning of Allah indirectly.

The (Rab)'s Lord's word which is based on various causes and wisdoms is often mentioned in the Quran. While the word of God expresses the aspect of love the word of God expresses the direction of inner that is the creation execution and use of all the works creator.

Key Words: Rab (Lord), God, Lordship, Deity, Concept

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL TUTANAĞI	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
ÇİZELGELER LİSTESİ	XI

GİRİŞ**ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI**

I. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
II. Araştırmanın Yöntemi.....	2
III. Araştırmanın Kaynakları	3
a- Aslî Kaynaklar.....	3
a.a. Lügâtlere ve Kavram Eserleri:	4
a.b. Tefsir Eserleri:	4
b- Talî Kaynaklar.....	4
c- Tez ve Makaleler	5

BİRİNCİ BÖLÜM

“RAB” KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

I.1. “Rab” Kavramının Etimolojik Yapısı ve Arap Dilindeki Anlamları	7
I.2. Cahiliye Şiirinde “Rab” Kavramı.....	16
I.2.1. Cahiliye Şiirinde “Rab” Kavramı ve Türevlerinin Kullanımı.....	17
I.3. Hadislerde “Rab” Kavramı.....	23
Değerlendirme:	27

İKİNCİ BÖLÜM

KUR’ÂN’DA RAB KAVRAMI

II.1. Kur’ân’da “Rab” Lafzının Kavramsal Çerçevesi	29
II. 1.1. “Rab” (رَبُّ):	29
II.1.1.1. Kur’ân-ı Kerîm’de “Rab” Lafzının Kullanım Formları.....	39
II.1.1.1.1. Zamire Bitişik Kullanımı	40
II.1.1.1.2. İsme Bitişik Kullanımı.....	46
II.2. Kur’ân-ı Kerim’de “Rab” Kavramının Türevleri	49
II.2.1. Erbâb (أَرْبَابٌ):	49
II.2.2. Rabbâniyûn (رَبَّانِيُونَ):.....	54
II.2.3. Ribbiyyûn (رَبِّيُونَ) :.....	57
II.2.4. Rabâib (رَبَائِبٌ) :	60

II.3. Kur'ân'da "Rab" Kavramı ile Anlam Bağı Olan Bazı Lafızlar	61
II.3.1. Mâlik/Melik (أَمَلِكُ/أَمَلِكُ).....	64
II.3.2. Hâlik (أَخَالِقُ):.....	65
II.3.3. Razzâk (أَلْزَأِقُ):.....	66
II.3.4. Hâdî (أَهْدِي).....	66
II.3.5. Kâdir/Kadîr (أَقْدِرُ/أَقْدِرُ):.....	68
II.3.6. Ma'bûd (أَمْعُبُودُ):.....	68
II.3.7. Muslih (أَمُصْلِحُ):.....	69
II.3.8. Müdebbir (أَمْدَبِرُ):.....	70
II.3.9. Murabbî (أَمْرَبِي):.....	71
Değerlendirme:	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RAB KAVRAMININ KULLANIM SIKLIĞI

III.1. Mekkî ve Medenî Sûrelerde "Rab" Kavramının Kullanım Sıklığı.....	75
III.2. "Rab" Kavramının Sık Kullanımının Sebepleri	79
III.2.1. Tevhîd Akîdesini Kullara Öğretme	79
III.2.2. Allah'ın Vasıflarının Tanıtılması.....	81
III.2.3. Allah'ın Kudret ve Azametinin Gösterilmesi.....	83
III.2.4. Câhiliye Döneminin Fasit Akâidini Değiştirme	84

III.2.5. Müşriklerin Tepkilerini Azaltma	86
III.2.6. Âşına Olunan Bir Kavramın Tercih Edilmesi	87
III.2.7. Peygamber’i (sav) Destekleme	88
III.2.8. Tedrîcî Bir İnşa Sürecinin Gerçekleştirilmesi	91
III.2.9. Vahiyin İlk Döneminde Kavramsal Çerçeveyi Oluşturma	92
III.2.10. Peygamberin (sav) Zihnindeki Sorulara Cevap Niteliği Taşması	93
III.2.11. Rubûbiyyetin Kapsamını Gösterme	94
III.2.12. “Rab” Eksenli Bir Eğitim Modeli Tesis Etme	96
III.2.13. Muhataba Zihninde Tasavvur Ettiği Lafızla Mukabelede Bulunma	99
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
(as.)	:	Aleyhi's-Selâm
A.Ü.İ.F.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	:	İbn
bkz.	:	Bakınız
(cc.)	:	Celle Celâlühü
DİB.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	:	Hicrî
hz.	:	Hazreti
nşr.	:	Neşreden
no	:	Numara
ra.	:	Radıyallâhu Anh
s.	:	Sayfa
(sav)	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme eden
ts.	:	Tarihsiz
vd.	:	ve diğerleri

ÇİZELGELER LİSTESİ

1. Çizelge II.1. “Rab” Lafzının Zamire Bitişik Kullanım Formları:.....46
2. Çizelge II.2. Kur’ân’da “Rab” Lafzının İsme Bitişik Kullanım Formları:.....47
3. Çizelge III.1. Mekkî Surelerde “Rab” ve Allah Lafızlarının Kullanım Sıklığı:.....76
4. Çizelge III.2. Medenî Surelerde “Rab” ve Allah Lafızlarının Kullanım Sıklığı:.....77

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

I. Araştırmanın Önemi ve Amacı

İlk vahyin “*Yaratan Rabbinin adı ile oku*”¹ şeklinde inzâli, Kur’ân-ı Kerîm’in ilk sûresinin “*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur*”² ifadeleri ile başlaması, dua ve niyazlarda “*Rabbenâ*”³, “*Rabbî*”⁴ nidâları ile başlayan cümlelerin zikredilmesi “Rab” kavramının önemini anlamamız için Kur’ân-ı Kerîm’de bizlere verilen örneklerden bir kısmıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah lafzından sonra en çok kullanılan⁵ lafzın “Rab” kavramı olması onun ne kadar önemli bir kavram olduğunu göstermektedir. Yine tüm ilâhî sıfatları bünyesinde barındıran Allah lafzının ulûhiyetin zâtî yönünü temsil ederken “Rab” isminin de Allah’ın (cc.) âleme yönelik tecellilerine işaret etmesi⁶ “Rab” kavramının ehemmiyet arz ettiğini vurgulamaktadır.

“Rab” kavramının hemen ilk vahiyde kullanılması ve Kur’ân’da kullanımının sıklığı dikkati celbeden bir konudur. Bu sebeple çalışmamızda ulûhiyeti ifade eden ikinci kavram olan “Rab” kavramının Kur’ân’da kullanımını ve anlam alanını tespit etmek, Kur’ân’da bu kavramın kullanılmasının sebep ve hikmetlerini inceleyip ortaya koymak istedik.

¹ Alak 96/1.

² Fâtiha 1/2.

³ Bakara 2/127, 128, 129, 200, 201, 250, 285; Âl-i İmrân 3/16, 147, 191.

⁴ Âl-i İmrân 3/35, 36, 38; Yûsuf 12/33.

⁵ Temizer, Aydın, “Kur’ân’da “Rab” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), s. 39-66.

⁶ Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, I, s. 56.

İnsanoğlu, bizzat Rabbimizin ifadesi ile “*en güzel sûrette*” yaratılmış,⁷ mahlûkatın en şerefli ve yeryüzünün halifesi kılınmıştır. İnsanların temel gayesi, yine bizzat Allah’ın (cc.) ifadesiyle “*Ben insanları ve cinleri, ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.*” Allah’ı (cc.) tanımak ve Ona hakkı ile kulluk görevini yerine getirebilmektir. Allah’ı (cc.) tanıyabilmenin ilk merhalesi de Kur’ân’ı iyi anlamaktır. Kur’ân-ı Kerîm’i iyi anlamak onun her âyetini, her kelimesini özümsemek ile mümkündür. Âyetlerde geçen kavramlar iyi anlaşılmadığı takdirde Kur’ân-ı Kerîm’i doğru anlamak çok zor olacak, hatta mümkün olmayacaktır.

Bu çalışmamızın temel gayesi, Allah’ı (cc.) kapsamlı bir şekilde tanımlayan “Rab” kavramını gücümüz nispetinde tahlil ederek, anlam alanını tespit etmek ve Kur’ân-ı Kerîm’de sık kullanılmasının sebep ve hikmetlerini ortaya koymaktır.

II. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda Kur’ânî bir kavramı incelediğimiz için öncelikle Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere tefsir eserleri, Kur’ân kavramları ile ilgili eserler, lügâtler ve konuyla ilgili diğer kitap, tez ve makalelerden istifade etmeye gayret gösterdik.

Kavramın anlam alanını ve Kur’ân’ın inzâlinin hemen öncesindeki dönemde kullanıldığı anlamlarını tespit etmek gayesi ile kadîm lügâtlerden kök anlamlarını araştırtık. Araştırmamız esnasında Arap şiirinden örnek verildiğini müşahade ettiğimiz için kavramın cahiliye şiirindeki anlamlarını da tetkik ettik. Bu sayede kavramın cahiliye döneminde kullanıldığı tüm türevlerini ve bu türevlerin anlamlarını tespit ettik. Sonra kavramın Kur’ân’daki anlamlarını ortaya çıkarmak için Kur’ân kavramları ile ilgili eserleri tetkik ettik. Bu veriler ışığında kavramın Kur’ân’da geçtiği her âyeti öncesi ve sonrasını dikkate almak suretiyle bazı tefsir eserlerinden inceledik. Netice olarak “Rab” kavramının

⁷ Secde 32/7; Saffât 37/125; Teğâbün 64/3; Tîn 95/4.

cahiliyeden itibaren kullanıldığı türevlerini ve anlamlarını ortaya koyup kavramın anlamındaki değişim ve dönüşümleri, sık kullanılmasının sebep/hikmetlerini serdettik.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, konunun önemi, gayesi ve metodu izah edildikten sonra araştırmanın kaynakları kısaca zikredilmiştir.

Birinci Bölümde, “Rab” Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi” başlığı altında, kavram eserlerinde, lügâtlerde ve Arap şiirinde “Rab” kavramı incelenerek, cahiliye döneminde kavramın anlam alanı tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölümde, Kur’ân-ı Kerîm’de “Rab” kavramının anlam alanı ve kullanım formları incelenmiştir. Kavramın türevleri izah edilmiş, anlam bağı olan bazı kavramlar zikredilmiş, Kur’ân’ın kavramı anlamlandırması ile cahiliye toplumunun anlamlandırması değerlendirilmiştir.

Üçüncü Bölümde, “Kur’ân’da “Rab” Kavramının Kullanım Sıklığı” anabaşlığı altında “Rab” kavramının kullanılma sebep/hikmetleri incelenmiştir. Birinci ve ikinci bölümde toplanan veriler ışığında bu sebep/hikmetler özetlenmiştir.

III. Araştırmanın Kaynakları

a- Aslî Kaynaklar

Çalışmamızda Kur’ânî bir kavram konu edinildiği için aslî kaynak olarak, en başta kavramın eski anlamlarına ulaşmak ve vahyin ilk muhatapları olan Mekke cahiliye toplumunun kavram ile ilgili kullandıkları anlamları serdetmek için, kadîm lügâtlardan istifade edilmiştir. Sonrasında Kur’ân’ın kavrama yüklediği anlamların tespiti gayesi ile tefsir eserlerinin ilgili bölümlerine mürâcaat edilmiştir. Bu sebeple aslî kaynaklar iki grup olarak zikredilecektir.

a.a. Lügâtler ve Kavram Eserleri:

Çalışmamızın ilk merhalesinde matbu şekilde mevcut olan kadîm lügâtlerden istifade edilmiştir. Bu eserlerin başlıcaları olarak, Cevherî'nin (v. 400/1009) *Sihâh*'i, Ebu Hilâl Askerî'nin (v. 400/1009) *el-Furûk*'u, İsfehânî'nin (v. 465/1073) *Müfredât*'i, İbnü'l-Esîr'in (v. 606/1210) *en-Nihâye*'si, İbn-i Manzûr'un (v. 711/1311) *Lisanü'l-Arab*'i, Zebîdî'nin (v. 1205/1791) *Tâcü'l-Arûs*'unu sayabiliriz.

a.b. Tefsir Eserleri:

Kadîm lügâtlerden kavramın anlam alanı tespit edildikten sonra Kur'ân'daki anlam alanını tespit etmek amacı ile meşhur tefsir kaynaklarına müracaat edilmiştir. Bunlar; Dahhâk'ın (v. 105/723) Tefsir'i, Taberî'nin (v.310/923) *Câmiu'l-Beyan an Tevîl-i Âyi'l-Kur'ân*'i, Zemahşerî'nin (v. 538/1144) *Keşşâf*'i, Tabersî'nin (v. 548/1153) *Mecmeu'l-Beyân*'ı, Fahrettin Râzî'nin (v. 606/1210) *Mefâtihi'l-Gayb*'i, Kurtubî'nin (v. 671/1273) *el-Camiu Li Ahkami'l-Kur'ân*'i, Neseî'nin (v. 710/1310) *Medârik*'i, İbn-i Teymiye'nin (v. 728/1328) *Tefsir-i Kebîr*'i, İbn-i Kesîr'in (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Süyûtî'nin (v. 911/1505) *ed-Dürrü'l-Mensûr*'u, Ebu's-Suûd'un (v. 982/1574) *İrşâd-ü Akli's-Selîm*'i, Âlûsî'nin (v. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî'si*, Muhammed Abduh'un (v. 1905), *Tefsîru'l-Menâr*'ı, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (v. 1942) *Hak Dîni Kur'ân Dili Tefsiri*, Mustafa el-Merâğî'nin (v. 1945) *Tefsir-i Merâğî'si*, Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'nin (v. 1949) *Hülâsatü'l-Beyân*'ı, Mevdûdî'nin (v. 1979) *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ı, Saîd Havva'nın (v. 1989) *el-Esas Fi't-Tefsîr*'i dir.

b- Talî Kaynaklar

Konu tefsir eserlerinden araştırılırken temas edilmesi gereken kısım ve mevzular olduğunda, o kısım veya mevzu ile ilgili eserlerden istifade edilmiştir. Bu eserlerden bazıları;

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'i, Ahmed bin Hanbel'in *Müsned*'i, Hüseyin Algül'ün *Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed* adlı eseri, Ali Himmet Berki ve Osman Keskioglu'nun hazırladıkları *Hâtemü'l-Enbiyâ Hazret-i Muhammed ve Hayatı*, Toshiko Izutsu'nun

Kur'ân'da Allah ve İnsan adlı eseri, İrfan Yücel'in, *Peygamberimizin Hayatı* adlı eseri, Cevâd Ali'nin *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm'ı*, Âlûsî'nin *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab'ı*, Harun Öğmüş'ün *Cahiliye Döneminde Araplar* adlı eseri, Ahmet Önkal'ın *Rasûlüllâh'ın İslam'a Da'vet Metodu* adlı eseri, İbnü'l-Kelbî'nin *Putlar Kitabı* (Kitâbü'l-Asnâm) eserleridir.

c- Tez ve Makaleler

Konunun anlaşılmasına ışık tutacağını tahmin ettiğimiz bazı tez ve makalelerden yeri geldiğinde istifade ettik. Kavramın anlam ve mahiyetini pekiştirmek amacıyla Bekir TOPALOĞLU'nun yazmış olduğu, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Rab" maddesini inceledik. Kavramın semantik tahlili ile ilgili olarak, Aydın TEMİZER'in hazırladığı, "*Kur'ân'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz*" başlıklı makalesini tetkik ettik. Cahiliye toplumunun "Rab" algısını tesbit ederken, Zekeriya PAK'ın, "*Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının, Kur'ân'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar*" başlıklı makelesini ve benzeri makaleleri tetkik ettik. "Rab" kavramının cahiliye anlayışındaki anlamı ile Kur'ân'daki anlamının farklılaştığını gözlemleyince, Muhammed Ersöz'ün hazırladığı "*Hatalı Tefsir Sebebi Olarak Yerel Unsurların İhmal Edilmesi ve Lafızların İstılâh Anlamlarının Kullanılması*" başlıklı makalesini ve benzeri makaleleri inceledik. "Rab" kavramı ile ilgili bazı kavramlar için ilgili makaleleri inceledik. Tefvik FEHD'in hazırladığı "Lât" ve "Meysir" maddeleri, Duran Ali YILDIRIM'ın, "*Kur'ân'da Fesat*" başlıklı tezi ve Saime Leyla GÜRKAN'ın hazırladığı DİA. "Rabbâniyyûn" maddesi bu bağlamda incelediğimiz başlıca tez ve makalelerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

“RAB” KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Kur’ânî kavramların anlam çerçevesini doğru ve isabetli bir şekilde ortaya koyabilmek o kavramın Arap lisanındaki kullanım çeşitliliklerinin tespit edilmesi ile mümkündür. Bu sebeple vahyin ilk muhataplarına ve hatta vahiy öncesi döneme giderek o insanların kavramı anlamlandırma biçimlerini tespit etmek gerekir. Çünkü ilk vahiy bu ortamda başlamış, Kur’ân bu ortamda nazil olmuştur. İlk dönemler telif edilmiş lügâtlere bu sadette genel bilgi sunmaktadırlar. Yine Arap şiiri de bu hususta bizlere yardımcı olmaktadır.

Kur’ân’ı Kerîm kullandığı kavramları ilk muhatapların anlamlandığı tarzda sunduğu gibi bazen kavramın anlamını daraltarak bazen genişleterek bazen de tamamen yeni anlam katarak kullanır.⁸ Kavram araştırmacısına burada çok iş düşmektedir. Kavramın Kur’ân’da geçtiği tüm yerleri titizlikle incelemeli ve kavramın Kur’ân’daki anlam ve yorum çerçevesini tespit edip kavramın genel çerçevesini oluşturmalıdır.

Yukarıdaki esasları dikkate alarak “Rab” kavramının çerçevesini oluşturmaya onun temel anlamlarını tespit ederek başlamayı uygun görüyoruz.

⁸ Ersöz, Muhammed, “Hatalı Tefsir Sebebi Olarak Yerel Unsurların İhmal Edilmesi ve Lafızların İstılâh Anlamlarının Kullanılması”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2016/1 yıl: 7, cilt: VII sayı: 13, s. 151-153, 156.

I.1. “Rab” Kavramının Etimolojik Yapısı ve Arap Dilindeki Anlamları

“Rab” kavramının anlam alanını tespit etmek için kadîm lügâtlerde r-b-b köküne yüklenen anlamları tahlil ve tespit etmek önem arz etmektedir. Bu sebeple ilk olarak bu anlamlar serdedilecek ardından cahiliye şiirinden örnekler sunularak kavramın anlam alanı tespit edilmeye çalışılacaktır.

İbn Fâris (v. 395/1004), Arapçada (r) ve (b) harflerinin birleşiminin bir takım asıllara (öz anlamlara) delâlet ettiğini zikrederek r-b-b kökünün anlamlarını şu üç maddede özetlemektedir.

- **Bir şeyi ıslâh etmek, üzerinde kâim olmak:** Bu anlamdan hareketle “Rab” lafzının mâlik, yaratan, sahip ve herhangi bir şeyi ıslâh eden anlamlarını ifade ettiğini zikreder. Yine bu anlamdan hareketle mahlûkâtı terbiye ve ıslâh ettiği için Allah’a (cc.) Rab denildiğini, ıslâh ve terbiyeye muhtaç oldukları için üvey kıza (رَبِيَّةٌ) denildiğini, tay ve kuzu gibi hayvanlar için (مَرْبُوبٌ) kelimesinin kullanıldığını, üzüm ve benzeri meyve, sebzeler için de (مَرْبُوبٌ) lafzının kullanıldığını, ıslâh ve terbiyeyi üstlendikleri için ana-baba hakkında (رَبٌّ-رَبَّةٌ) lafızlarının kullanıldığını kaydeder.

- **Bir şeyin lazım ve gerekli olması, bir şey üzerinde kâim olmak, dâim olmak:** Bu anlamdan hareketle yağmuru devamlı olduğundan dolayı bulut için (رَبَابٌ) lafzının kullanıldığını, toplanılan yer, ikamet edilen, yaşanılan yer anlamı için (مَرْبٌ) lafzının kullanıldığını, koyun için (رَبِّي) kelimesinin kullanıldığını, deve için (مَرْبٌ) lafzının kullanıldığını zikreder.

- **Bir şeyi diğer şeye eklemek, bağlamak:** Bu anlamdan hareketle verilen söz ve yemin anlamlarında (رَبَابَةٌ) kelimesinin telaffuz edildiğini, birikerek çoğalmasından hareketle çok su anlamını ifade için (رَبْبٌ) kelimesinin kullanıldığını beyan eder.⁹

Lügâtlerde r-b-b kökü tahlil edilirken ilk olarak “Rab” kavramının anlamları serdedilerek, “Rab” lafzının mâlik, seyit, muslih, müdebbir, mürabbî, mütemmim, mevlâ,

⁹ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (v. 395/1004), *Mekâyisü'l-Lüğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, II, s. 381-382.

anlamlarında kullanıldığı zikredilip ardından bu kökten türeyen kelimeler ve anlamları zikredilir.¹⁰

Lügâtlerde r-b-b kökü; bazı istisnaları olmakla beraber¹¹ “رَبَّ يَرْبُ” vezninde sülâsî mücerredin birinci kalıbına girmekte olup ilahlaştırdı, yetiştirdi, terbiye etti, büyüttü (çocuk vb.), otorite sahibi oldu, yetki sahibi oldu, efendilik etti (köle vb.), muhafaza etti, takip etti, ziyadeleştirdi/bereketlendirdi, anlamları başta olmak üzere aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır.

1- Islâh etmek, sağlamlaştırmak: Araplar bir şeyi kullanışlı hale getirmek anlamını ifade ederken r-b-b kökünü kullanmışlardır. Örneğin, Araplar (araziyi tarıma elverişli hale getirdi.) anlamında (رَبَّ الضَّيِّعَةَ) derlerdi.¹² Yine bir iş veya nesneyi olması gereken hale getirme anlamında (رَبَّبْتُ الْأَمْرَ) (O işi olması gereken tarzda yaptım.) ifadesini kullanmışlardır.¹³ Kokulanmak maksadıyla kullandıkları yağı yasemin çiçeği veya herhangi bir kokulu bitki ile karıştırıp kullanıma hazır hale getirdiklerinde (رَبَّبْتُ الدُّهْنَ) (yağ karışımını hazır hale getirdim.) derlerdi.¹⁴ Sıvı maddelerini saklamak amacıyla kullandıkları küplerini sağlamlaştırmak maksadıyla katran ve zift sürerler, bu iş için r-b-b kökünü kullanırlardı.¹⁵

¹⁰ Cevherî, İsmail Bin Hammad (v. 400/1009'dan önce), *Tacü'l-Lüğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmet Abdülğafûr Attar), Daru'l-İlm li'l-Malayin, Beyrut 1984, I, s. 130-133; İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râğıb el-İsfehânî (v. 465/1073), *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnan Dâvûdî), Beyrut 2009, s. 336-337; İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 1990, I, s. 399-409.

¹¹ Bir yeri benimsemek, bir yerde ikamet etmek, ağıl, ahır anlamlarında kullanıldığında “رَبَّ يَرْبُ” vezninde sülâsî mücerredin ikinci kalıbıyla kullanılmıştır. geniş bilgi için bkz., Zebîdî, Seyyid Muhammed Mürteza, el-Huseynî (v. 1205/1791), *Tacü'l-Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, (thk. Ali Hilâlî), Matbaat-ü Hükümet-i Kuveyt 2004, II, s. 466.

¹² Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 130.

¹³ İbn Sîde, Ebu'l-Hasen, Ali b. İsmail el-Mursî (v. 458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, X, s. 238.

¹⁴ Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 463.

¹⁵ Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 131; Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Muhmud b. Ömer b. Ahmed (v. 538/1144), *Esâsü'l-Belâga*, (thk. Muhammed Bâsil Uyun es-Sûd), Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, s. 328.

2- Yönetmek: Araplar r-b-b köküne bir kişi/nesne veya topluluğu yönetmek anlamını yüklemişlerdir. (رَبَّيْتُ الْقَوْمَ) (topluluğu yönettim) örneğinde olduğu gibi.¹⁶ İbn Manzûr (v. 711/1311), Arapların (لَأَنْ يَرْبِّيَ فُلَانٌ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَرْبِّيَ فُلَانٌ) (Fulan kişinin beni yönetmesi başka bir fulanın yönetmesinden bana daha sevimli gelir.) ifadesini kullandıklarını zikreder.¹⁷

3- Sahip olmak: Bu anlamda Araplar (رَبُّ فُلَانٍ نَحِيَهُ) (Fulân kişi kırba sahibi oldu.) ifadesi kullanmışlardır. Yine ev sahibi için (رَبُّ الدَّارِ), deve sahibi için (رَبُّ النَّاقَةِ) tabirlerini kullanmışlardır. Eve sahiplik ettiği, onu düzenli ve tertipli tuttuğu için ev hanımına da (رَبَّةُ) (الْبَيْتِ) denilmiştir.¹⁸

4- Terbiye etmek, yetiştirmek: Çocuğunun bakımı ile meşgul olan kadın için (رَبَّ) (وَأَلَدَهَا) (Çocuğunu terbiye etti, yetiştirdi.) ibâresi kullanılır. Terbiye edilen kişiye/nesneye de (مَرْبُوبَةٌ/مَرْبُوبٌ) veya (رَبِيَّةٌ/رَبِيبٌ) denilir. Çocuğun terbiyesi ve yetiştirilmesi ile meşgul olduğu için bakıcı veya dadı anlamında (رَبِيَّةٌ) lafzı kullanılır.¹⁹ Araplar sütü için ağılda/ahırda beslenilip, meraya salınmayan koyun, deve, sığır gibi hayvanlar için (رَبِيٌّ) lafzını kullanmışlardır.²⁰ İmam Mâlik (v. 179/795) yavrularını terbiye ettikleri, yetiştirdikleri için bu hayvanlara (رَبِيٌّ) denildiğini kaydetmiştir.²¹ Bu anlamdan hareketle kadının başka erkekten olan kızı (erkeğin üvey kızı) için de (رَبِيَّةٌ) lafzı kullanılmıştır.²² Kur'ân-ı Kerîm bu kelimeyi evlenilmesi haram olan kimselerin zikredildiği Nisâ 4/23. âyette zikretmiştir: “Kendileri ile zifâfa girmiş olduğunuz zevcelerinizden yanlarınızda bulunan üvey kızlarınız, (sizlere haram kılındı.) Şâyet zevcelerinizle zifâfa girmemiş iseniz

¹⁶ Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 130.

¹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 400.

¹⁸ Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub (v. 817/1415), *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 87.

¹⁹ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 236.

²⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 402.

²¹ İmam Mâlik, b. Enes (v. 179/795), *Muvattâ*, (thk. Külâl Hasan Alî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2013, ez-Zekât, 14.

²² Dêmeğânî, Huseyn b. Muhammed (v. 478/1085), *Kâmûsu 'l-Kur'ân (Islâhı 'l-Vüçüh ve 'n-Nezâir Fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm)*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1983, s. 190.

sizin üzerinize bir günah yoktur.” Yine Araplar bu üvey çocuğun terbiyesi ile meşgul oldukları ve yetiştirdikleri için babaya (رَبِّيبٌ), anneye ise (رَبِّيبَةٌ) lafzını kullanmışlardır.²³

5- Muhafaza etmek, koruyup kollamak: (رَبَّ-يَرْبُ) fiili (حَفِظَ-يَحْفَظُ) anlamında kullanılmıştır. Araplar yetimleri koruyup kollayan kişi için (رَجُلٌ رَّبِّي) tabirini kullanmışlardır.²⁴ Aynı şekilde evladını koruyup kolladığı için babaya (رَابٌّ) anneye (رَابَّةٌ) demişlerdir.²⁵

6- Topladı/toplamak: (رَبَّ النَّاسِ) (O insanları topladı.), (رَبَّ السَّحَابِ الْمَطْرَ) (Bulut yağmuru topladı.) örneklerinde olduğu gibi. Aynı anlamın bir türevi olarak toplanılan yer için, (مَرَبٌ) kelimesi kullanılmıştır.²⁶ Herhangi bir yere toplanmış kalabalık için ve birbirleri ile anlaşma yapmış gruplar için (أَرْبَةٌ) lafzı kullanılmıştır.²⁷ Bir kabile veya topluluktan olan kimseye (رَبِّي) denilmiştir.²⁸

7- Çoğalmak, ziyadeleşmek, bereketlenmek: Araplar r-b-b köküne çoğalma, ziyadeleşme anlamlarını da yüklemişlerdir. (الْبَعْمَةُ يَرْبُهَا رَبًّا) (O kimse nimeti gerçekten ziyadeleştirdi.) örneğinde olduğu gibi. R-b-b kökü bu anlamda kullanıldığında sülâsî mücerredin birinci kalıbına değil de ikinci kalıbına girer.²⁹ Türünü çoğalttığından dolayı yavrulamak üzere olan veya yeni yavrulamış koyun cinsi için (رَبِّي) lafzı kullanılmıştır.³⁰ Zebîdî (v. 1205/1791), (رَبِّي) lafzının sığır ve deve gibi diğer hayvanlar içinde kullanıldığını kaydetmiştir.³¹ Otu çok, yeşilliği bol olan arazi için (أَرْضٌ مَرَبٌ) tabiri kullanılmıştır.³² Bir

²³ Dêmeğânî, *a.g.e.*, s. 189-190.

²⁴ Talakânî, Ebü'l Kasım İsmail b. Abbâd, *El-Muhît fi'l Lüğâ*, (thk. Şeyh Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1994, s. 211.

²⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 337.

²⁶ Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 462.

²⁷ Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 133.

²⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 402.

²⁹ Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 465-466.

³⁰ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 235.

³¹ Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 470.

³² İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 235.

verde birikmiş bol su için (مَاءٌ رَبَبٌ) tabiri kullanılmıştır.³³ Bereketli topraklar için de (مَرْبٌ) lafzı kullanılmıştır.³⁴

Arap lisanında harf-i cer olarak kullanılan (رُبٌّ) lafzı her ne kadar bir kurala bağlı olan bir harf olmayıp Arapların harf-i cer olarak kullanımına dayandırılrsa da r-b-b kökünde bulunan çokluk anlamıyla ilişkili bir harf olduğu anlaşılmaktadır.³⁵

8- Bir yeri benimsemek, orada yaşamak, ikamet etmek: Araplar (رَبٌّ/أَرَبٌ فُلَانٌ) ibaresini (Fulan kişi orayı benimsedi, orada yaşadı, ikamet etti.) anlamında kullanmışlardır. Bu anlamdaki r-b-b kökü genellikle (ب) harf-i cerri ile kullanılır. Bu anlamdan hareketle develerin bağlandığı mekân/ahır ve koyun, keçi cinsinin gecelediği mekân/ağıl anlamında (مَرْبٌ الْإِبِلِ/الغنم) tabirini kullanmışlardır. Yine hayvanların otlamak için benimseyip devamlı gittikleri yer için de (مَرْبٌ) kelimesini kullanmışlardır. İçerisinde yaşadığı için vatan ve memleket anlamında (مَرْبَةٌ) ve (رَبَابَةٌ) lafızlarını kullanmışlardır. Bu anlamdaki r-b-b kökü de sülâsî mücerredin ikinci kalıbına girmektedir.³⁶

9- Bir şeye yapışmak, ondan hiç ayrılmamak: Araplar müzmin hastalıklar için (مَرْبٌ) vasfını zikretmişlerdir. Mecâzî olarak devenin yavrusuna olan sevgi ve bağlılığını ifade için (أَرَبَّتِ النَّاقَةُ بِوَلَدِهَا) (Deve yavrusundan hiç ayrılmadı, onu çok sevdi.) ifadesini kullanmışlardır. Yine gerekli olan her hayırlı ve güzel şeye, kişi veya nesneden ayrılması düşünülemeyen her ihtiyaca (رُبِّي) demişlerdir.³⁷ Araplar (رُبِّي) kelimesini nimet anlamında da kullanmışlardır. Kanatimizce mahlûkâtın nimetten ayrı olması düşünülemeyeceği ve nimet olmadan yaşamasının mümkün olamayacağı için bu anlam verilmiştir.

10- Sıvamak, kaplamak: (رُبٌّ) kelimesi meyve özü anlamına geldiği gibi sıva anlamına da gelmektedir.³⁸ Araplar uzun ömürlü olması ve sızdırmaması gibi maksatlarla kırba ve küplerini zift, katran vb. maddelerle sıvarlardı. Bu işi ifade için de r-b-b kökünü

³³ Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 132.

³⁴ Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 469.

³⁵ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 239-240.

³⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 400, 403.

³⁷ Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 470.

³⁸ Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 131.

kullanırlar ve şöyle derlerdi. (رَبَيْتُ الرَّقَّ بِالرُّبِّ) (Kırbayı meyve özü ile sıvadım.) (رَبَيْتُ الْحَبَّ) (رَبَيْتُ الشَّاءَ) (Küpü zift ve katranla sıvadım.)³⁹

11- Yavrulamak, doğum yapmak: Araplar hayvanların yavrulama hallerini r-b-b kökü ile ifade etmişlerdir. Örneğin, koyun yavruladığı vakit (رَبَيْتُ الشَّاءَ) derler. Bu anlamdan hareketle doğumu yaklaşmış veya yeni doğum yapmış koyuna (رُبِّي) derler. İbn Sîde (v. 458/1066), (رُبِّي) lafzının yeni yavrulamış keçi, sığır gibi diğer hayvanlar içinde kullanıldığını zikretmiştir.⁴⁰

12- Yemin, ahd, söz vermek: Araplar genellikle bir şey kiraladıklarında karşı taraftan söz alırlardı. Bu söz için (رَبَابَةٌ) kelimesini kullanmışlardır. Yeminleşen taraflar için de (أَرَبِيَّةٌ) lafzını kullanmışlardır.⁴¹ Gassanî hükümdarlarından Hârise b. Cebele el-Ğassânî'nin (v. 569 m.) şiirine bakılırsa cahiliye Araplarının kullandığı bir terim olduğu anlaşılmaktadır.⁴²

و قبلك ربّنتي فضعت الربوب

و كنت امرء افضت اليك ربابتي

Ben sana söz veren kişiyim. Hâlbuki senden evvel (o kadın) bana söz verdi de (sözünde durmadığı için) çocuğunu düşürdü.

İbn Manzûr (v. 711/1311), aralarında sözleştikleri için Temîm yakınlarında bulunan Dabbe kabilesine (رَبَابٌ) denildiğini nakleder.⁴³ Cevherî (v. 400/1009'dan önce), (رَبَابٌ) kelimesinin Dabbe, Sevr, Ukl, Teym, Adî kabilelerinin genel ismi olduğunu, bu beş kabilenin (رَبٌّ) veya (رُبٌّ) denilen bir tasa ellerini daldırarak aralarında sözleştikleri ve yeminleştikleri için bu genel ismin onlara verildiğini kaydeder.⁴⁴ Bu beş kabile mensupları için (رُبِّي) lafzının kullanıldığı da nakledilir.⁴⁵

³⁹ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 237.

⁴⁰ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 236.

⁴¹ İbn Fâris, *a.g.e.*, II, s. 383.

⁴² Zebîdî, *a.g.e.*, II, 467.

⁴³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 403.

⁴⁴ Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 132.

⁴⁵ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 238.

13- Ok kılıfı/kinâne veya ok demeti, ok demetinin bağlandığı ip: Cahiliye Arapları arasında kabileler arası savaşlar sebebiyle ve oklarla falcılık yapmayı âdet edindiklerinden dolayı ok kullanımı meşhurdu.⁴⁶ Kur'ân-ı Kerîm onların bu yanlış uygulamalarını (tâlih için ok kullanmalarını) yasaklamıştır.⁴⁷ Araplar bu fal oklarının toplandığı kaba (رَبَابَةٌ) demişlerdir.⁴⁸

14- Cahiliye toplumunun tapmış olduğu Lât isimli put: Sakîf kabilesinin tapmış olduğu putun ismi olarak zikredilen Lât, sert kayadan yapılma bir puttur. Cahiliye döneminde bu puta (رَبَّةٌ) ismini vermişlerdi. Zamanla bu putun bulunduğu yere bir bina yapmışlar bu binaya da (بَيْتُ الرَّبَّةِ) ismini vermişlerdi.⁴⁹ Bu binayı kabeye bir alternatif olması maksadıyla yaptıkları, insanları kabeye hürmet etmekten vaz geçirip bu yapıya yönlendirmek istedikleri nakledilir.⁵⁰ Bu kabile fertleri yolculuğa çıkarken ve yolculuktan döndüklerinde ilk olarak Lât'ın yanına giderler, ona dua ederler, hürmet gösterirler, secde ederlerdi. Ardından evlerine veya ailelerinin yanına giderlerdi.⁵¹ Henüz yeni müslüman olmuş olan Urve b. Mes'ud es-Sekafî'nin (v. 9/630), bu âdete aykırı davrandığı için kabilesi tarafından ayıplandığı rivâyet edilir.⁵²

15- Cahiliye toplumunun tapmış olduğu diğer putlar: Cahiliye toplumunda tapmış oldukları putların özel isimleri olmakla beraber onların tümü için “Rab” lafzını kullanmışlardır.⁵³ Özellikle bu putlara yaptıkları ibadet ve duaları esnasında “Rab” kelimesi ile nidâda bulunmuşlardır.⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm onların bu tutumunun yanlışlığını

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz.; Fehd, Tefvik, “Meysir”, *DİA*, XXIX, s. 509,510.

⁴⁷ Mâide 5/90.

⁴⁸ İbn Fâris, *a.g.e.*, II, s. 382; Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 132.

⁴⁹ Zebîdî, *a.g.e.*, II, 468.

⁵⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 401.

⁵¹ Geniş bilgi için bkz.; İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî (v. 204/819), *Kitâbü'l-Asnâm*, (thk. Ahmed Zeki Paşa), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısriyye, Kahire 1995, s. 16-17; Cevâd Ali (v. 1987), *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat 1993, VI, s. 229.

⁵² Geniş bilgi için bkz.; Ali, Cevâd (v. 1987), “Asnâmü'l-Arab”, *Câmiat-ü Bağdat*, ts., s. 3-4; Fehd, Tefvik, “Lat”, *DİA*, XXVII, 107-108.

⁵³ Zebîdî, *a.g.e.*, II, 468.

⁵⁴ Cevâd Ali, *a.g.e.*, VI, s. 231.

defalarca ortaya koymuş ve yasaklamıştır. Kur'ân-ı Kerîm bu putları eleştirirken bazen (الِهَة) lafzını kullandığı gibi, bazen de (رَبَابٌ) kelimesini kullanmıştır.⁵⁵

16- Geniş ve büyük ev: Araplar evin genişliğini vasıflamak maksadıyla (رَبِيَّةٌ) kelimesini teleffuz etmişlerdir. (دَارٌ رَبِيَّةٌ) gibi. Bir rivâyete göre Lât isimli put için sakîf kabilesinin yapmış olduğu binaya da büyüklüğü ve ihtişamı sebebiyle (بَيْتُ الرَّبِيَّةِ) denilmiştir.⁵⁶

17- Dört mevsim yeşilliğini koruyan, sararıp kurumayan bitkiler: Araplar baklagil türü yabanî bir bitki olan hulleb, algâ gibi bitkiler için (رَبِيَّةٌ) terimini kullanmışlardır.⁵⁷ Aynı kelimeyi yılın tümünde yaprakları yeşil kalan çam ağacı gibi ağaçlar için de kullanmışlardır.⁵⁸

18- Bereketli topraklar, araziler: Araplar yeşilliği bol olan araziler için (مَرْبٌ) lafzını kullanmışlardır.⁵⁹ Böyle bereketli mekânlar çevresine insanları topladığı için, aynı kelime toplayan yer anlamında da kullanılmıştır.⁶⁰

19- Fırka, grup, topluluk: Araplar (رَبِيَّةٌ) kelimesinin çoğulu olan (رَبَابٌ) terimini bu anlamı ifade için kullanmışlardır.⁶¹ Yine küçük insan veya hayvan topluluğu için (رَبْرَبٌ) kelimesini kullanmışlardır.⁶² İbn Sîde (v. 458/1066), bir topluluğa (رَبْرَبٌ) denilebilmesi için on kişiden az olmaması gerektiğini kaydetmiştir.⁶³ Bazı müfessirler “ribbiyyûn” kavramının “ribbe” lafzından türemiş olduğunu zikretmişlerdir.⁶⁴

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/64, 80; En'âm 6/19; Tevbe 9/31; Yûsuf 12/39; İsrâ 17/42; Kehf 18/15; vd.

⁵⁶ Cevâd Ali, *a.g.e.*, VI, s. 229.

⁵⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 408.

⁵⁸ Zebîdî, *a.g.e.*, II, 469.

⁵⁹ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 235.

⁶⁰ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 328.

⁶¹ Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 88.

⁶² İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 409.

⁶³ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 235.

⁶⁴ Râzî, Fahrüddîn Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (v.606/1210), *Tefsir-i Kebîr, Mefatihü'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, IX, 28.

20- Kopmayan, sağlam düğüm: Araplar (رُبِّي) kelimesini kopmayan sağlam düğüm anlamında kullanmışlardır. Bu anlamdan hareketle mecâzî olarak söz ve yemin için de (رُبِّي) lafzını kullanmışlardır. Evlerde veya ağullarda bağlı tuttıkları koyun ve benzeri hayvanlar içinde (رُبِّي) kelimesini kullanmışlardır.⁶⁵

21- Kum tepeciği: Araplar çöllerdeki küçük kum tepelikleri için (رُبْبٌ) kelimesini teleffuz etmişlerdir.⁶⁶

22- Çağ, dönem: Araplar (رُبَّانٌ) kelimesini çağ, dönem anlamında kullanmışlardır. Çocukluk dönemi anlamında (رُبَّانُ الشَّبَابِ/رُبَّانَةُ الشَّبَابِ) ifadesini kullanmışlardır.⁶⁷ Koyun ve benzeri hayvanların yavrulama dönemleri için de (رُبَّانٌ) ve (رُبِّي) kelimelerini kullanmışlardır.⁶⁸

23- Alçak yer, bir şeyin alçak kısmı: Araplar bir yerin alçak olan kısmı veya bir nesnenin alçak tarafı için (رُبَابٌ) kelimesini kullanmışlardır.⁶⁹

24- Çalgı aleti: Araplar cahiliye döneminde kullandıkları telli ve vürmalı olan bir tür çalgı aletine (رُبَابٌ) ismini vermişlerdir.⁷⁰ Günümüz Arapçasında kemençe anlamında kullanılmaktadır.

25- İçmeye müsait, bol ve tatlı su: Bir yere birikmiş su, genellikle içilebilir durumda olan yağmur suları için (رُبْبٌ) lafzını kullanmışlardır. Yağmur bulutları için de (رُبَابٌ) kelimesini kullanmışlardır.⁷¹

26- Pekmez ve reçel: Araplar hurma ve üzümü kaynatarak elde ettikleri pekmez için (رُبِّي) kelimesini kullanmışlardır. Yine üzüm ve hurmadan elde ettikleri reçel için (مُرَبَّبٌ/مُرَبَّبَاتٌ) lafzını kullanmışlardır.⁷²

⁶⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 402.

⁶⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 402.

⁶⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 407.

⁶⁸ Zebîdî, *a.g.e.*, II, 470.

⁶⁹ Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 132.

⁷⁰ Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 88.

⁷¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 328.

27- Büyük yıldız: Geceleyin belirgin bir şekilde parlayan, büyük olan yıldızlar için (رَبَّانٌ) kelimesini teleffuz etmişlerdir.⁷³

28- Beyaz bulut: Üst üste kümelenmiş bulutlar için Araplar (رَبَابٌ) kelimesini kullanmışlardır.⁷⁴ Cevherî (v. 400/1009), bu isimdeki bulutların beyaz renkli oldukları için sanki gökyüzünde yokmuşlar gibi gözükten, saydam bulutlar olduklarını kaydetmiştir.⁷⁵ Müberred (v. 286/900), bu bulutların diğer bulutlardan biraz daha büyük olduklarını nakletmiştir.⁷⁶

29- Korunaklı yapı: Araplar sağlam ve korunaklı yapılar için (وَمَرْبٌ/مَرْبَابٌ) lafzını kullanmışlardır.⁷⁷

Arapların r-b-b kökünü sosyal hayatlarında ve dîni hayatlarında sıkça kullandıkları hususunu izah etmiştik. Bu hususu bize müdellel kılan kaynaklardan biri de Arap cahiliye şiidir. Bu sebeple Arap şiiirinde r-b-b kökünün kullanımına dair bilgi vermek istiyoruz.

I.2. Cahiliye Şiiirinde “Rab” Kavramı

İslam öncesi Arap toplumunda “Rab” kavramının kullanım şekillerini tespiti başlamadan önce cahiliye toplumunun inanç sistemi hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Cahiliye dönemi Arap toplumunun tanrı inancını birebir tespit etmek zordur. Çünkü Arap toplumu arasında okuma-yazma oranı çok düşük olduğundan kitabî bilgilere ulaşmak

⁷² Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 131.

⁷³ Zebîdî, *a.g.e.*, II, 479.

⁷⁴ Zebîdî, *a.g.e.*, II, 471.

⁷⁵ Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 131.

⁷⁶ Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (v. 286/900), *el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edeb*, (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Beyrut 2003, II, s. 395.

⁷⁷ Talakânî, *a.g.e.*, s. 211; Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, Kayihan Yayınları, İstanbul 1987, s. 90-97; Aydın, Mustafa, *Kur'ânî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2010, s. 29-30; Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Akademi Yayınları, İstanbul 2013, s. 137-142.

neredeysi imkânsızdır. Bu sebeple cahiliye inancı ile ilgili bilgileri genelde iki kaynaktan öğreniyoruz. Bunlardan ilki Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm, Arap toplumu içerisinde bazı gök cisimlerine tapanları,⁷⁸ Lât, Uzza, Menât gibi putlara tapanların⁷⁹ olduğunu, bununla beraber ateist olanların bulunduğunu⁸⁰ ve İbrahimî bir inanç üzere Allah'a (cc.) inananların bulunduğunu haber verir.⁸¹ İkinci kaynak ise Arap şiiridir. Arap şiirinde Arapların tanrı inancı ile ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Bunun sebebi olarak da ya cahiliye şiirinin dini unsurlardan uzak olması ya da Arapların, İslam sonrasında tevhîd akidesine aykırı gördükleri şiirleri okumamış ve rivâyet etmekten kaçınmış olmaları gösterilmektedir.⁸² Bununla beraber cahiliye şiirinde tanrı inancına yönelik motiflere nadir de olsa rastlamak mümkündür.

I.2.1. Cahiliye Şiirinde “Rab” Kavramı ve Türevlerinin Kullanımı

Risâletin hemen öncesindeki ve ilk yıllarındaki Arap kültürünü incelediğimizde şiire dayalı edebî kültürün çok az kişi arasında olsa da zirve noktalarda olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple müfessirler Kur'ân tefsirinde Arap şiirine önem vermişlerdir. Zira Kur'ânî kavramların iyi anlaşılması için o dönemde kullanılan dilin inceliklerine vâkîf olmak çok önemlidir. Bu inceliklerin bulunabileceği önemli bir kaynak da Arap şiiridir.⁸³

“Rab” kavramının cahiliye Arapları arasında kullanım tarzını ve anlam içeriğini bir nebze tespit etmek gayesi ile Arap şiirinden bazı örnekler ile konunun izah edilmesi önem arz etmektedir.

⁷⁸ Necm 53/49.

⁷⁹ Nisâ 4/17.

⁸⁰ Câsiye 45/24, 25, 26.

⁸¹ Nisâ 4/125; Nahl 16/123; Rûm 30/30.

⁸² Geniş bilgi için bkz.; Öğmüş, Harun, *Cahiliye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 271-298.

⁸³ İbn-i Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (v. 276/889), *Eşşi'r ve 'ş-Şuarâ*, Kahire 1932, s. 10.

Peygamberimizin risâletinin hemen öncesinde Arap toplumunun inanç sisteminde çok çarpıklıklar olduğu, Allah'a inanmakla beraber putlara taptıkları, kimi kabilelerin ateşe, yıldızlara vb. varlıklara taptıkları, bu sebeple de inanç sistemlerinin homojen olmadığı araştırmalar sonucunda tesbit edilmiştir.⁸⁴ “Rab” kavramında da bu inanç sistemlerindeki çarpıklıkların örneklerini müşahede etmek mümkündür. Zira bazı şiirlerde mutlak kudret sahibi (Allah) anlamını içeren “Rab” kavramı diğer bazı şiirlerde câhiliye toplumunun tapmış olduğu putlar anlamını içermektedir.

1- Mutlak kudret sahibi olan yüce yaratıcı (Allah):

Cahiliye şiirinde “Rab” kavramının kullanıldığı anlamların başında yüce yaratıcı (Allah) anlamı gelmektedir. Bu anlamın öncelenmesinde ise kavramı bu anlamda kullanan şairlerin din ve inançlarının belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin cahiliye döneminin önemli şairlerinden olan Tarafe b. el-Abd (v. 560 m.) hıristiyandır. Aşağıda verilen beyitte “Rab” kavramını inancı doğrultusunda mutlak güç sahibi olan yüce yaratıcı (Allah) anlamında kullanmıştır.

لو شاء ربِّي كنت عمرو بن مرثد
فلو شاء ربِّي كنت قيص بن خالد
Eğer Rabbim dileseydi ben de Amr b. Mersed olurum.
Eğer Rabbim dileseydi ben de Kays b. Hâlid olurum.⁸⁵

Hazreti İbrahim'in (as.) dini (hanîflik) üzere yaşamış şairler olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (v. 606 m.), ve Ebu Kays (v. 623 m.)⁸⁶ da şiirlerinde “Rab” kavramını yüce yaratıcı (Allah) anlamında kullanmışlardır.⁸⁷

⁸⁴ Geniş bilgi için bkz.; Öğmüş, Harun, *a.g.e.*, s. 112-119

⁸⁵ İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (v. 328/940), *Muallakâtü's-Seb'a*, Kuveyt 2003, s. 40; Zevzenî, Ebu Abdullah el-Huseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakati'l-Aşr*, Daru'l-Mektebeti'l-Hayât, Beyrut 1983, s. 119.

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz.; Cevad Ali (v. 1987), *a.g.e.*, VI, s. 473; Çubukçu, Asri, “Ebu Kays”, *DİA*, X, 175.

⁸⁷ Âmidî, Ebu'l-Kâsım Hasan b. Bişr (v. 371/981), *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif* (Merzubânî'nin Mu'cemü's-Şuarâsı İle Birlikte), Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1982, s. 323, 325.

Hıristiyan bir Arap şair olan Adiyy b. Zeyd b. Hammâd el-İbâdî et-Temîmî (v. 600 civarı) de bir şiirinde “Rab” kavramını yüce yaratıcı (Allah) anlamında kullanmıştır.

وَرَبِّ مَكَّةَ وَالصَّلِيبِ سَعِيَ الْإِعْدَاءِ عَلَيَّ لَا يَأْتُونِ شَرًّا
Mekke 'nin ve haçın Rabbine yemin olsun ki
Düşmanlar aleyhimde hiçbir kötülüğe aldırmaksızın çalışıyorlar.⁸⁸

Huceyye b. el-Mudarrab, yeğenlerine deve sürülerini bağışladıktan sonra karısının eleştirisine maruz kalınca aşağıdaki mısraların da içinde olduğu uzunca bir şiir söylemiştir. Şiirinde Rabbe (Allah'a) yemin etmiştir.

رَحْمَتِ بَنِي مَعْدَانَ إِذْ سَأَقُ مَالَهُمْ وَحَقِّ لَهْمِ مَنْيَّ وَرَبِّ الْمَحْصَبِ
Fakir düşünce (kardeşim) Ma'dân'ın oğullarına acıdım.
Muhassab'ın⁸⁹ Rabbine yemin ederim ki, yaptığım bu tasarruf onların hakkıdır.⁹⁰

2- Lider, kabile reisi, öncü:

Arap şairlerinin kadîmlerinden olan Mühelhil (v. 390/1000), dâhiye/felâket adlı şiirinin sekizinci mısrasında “Rab” kavramını lider anlamında kullanmıştır.

لَيْسَ لِمَنْ لَمْ يَعْذِ فِي بَغْيِهِ عِدَايَةَ تَخْرِيقِ رِيحِ خَرِيقِ
كَمَنْ تَعَدَّى بِغْيِهِ قَوْمَهُ طَارَ إِلَى رَبِّ اللِّوَاءِ الْخَفُوقِ

Düşmanlığı şiddetli esen bir fırtınayı aşmayan (düşmanlığında ölçüyü kaçırmayan) kişi, düşmanlığı kavmini geçerek dalgalanan bayrağı olan (forslu) lidere kadar ulaşan kimse ile bir değildir.⁹¹

3- Sahip, mâlik:

كَقَنْطَرَةِ الرُّومِيِّ إِقْسَمِ رَبِّهَا لَتَكْتَفِنَنَّ حَتَّى تَشَادَ بِقَرْمَدِ
Acemin yaptığı bir köprü ki, sahibine yemin etti.
Etrafına kiremit döşeyinceye kadar kenarlarında dolaşacağım.⁹²

⁸⁸ Şevki, Dayf, *Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Meârif, Kahire ts. I, s. 101.

⁸⁹ Muhassab: Mekke'deki Minâ bölgesinde bulunan bir yerdir.

⁹⁰ Âmidî, *a.g.e.*, s. 183.

⁹¹ Âmidî, *a.g.e.*, s. 248. Diğer bazı örnekler için bkz., Abdüşşâfi, Mustafa, *Dîvân-ı İmri'l-Kays*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 85; İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 36; Halil el-Havrî, *Dîvân-ı Antere*, Beyrut 1893, s. 21, 23.

فزالت كما زالت وليدة مجلس تري ريبها اذ يال سحل ممدد

O deve evden kaçan cariye gibi kaçıverdi.

Uzun beyaz elbisesini sahibine göstererek (gitti.)⁹³

4- Terbiye etmek:

وليتهما كاتا جميعا ببلدة و اخطاهما قيس فلا يربان

Keşke her ikisi de bir şehirde olsalardı.

Kays, onların ahlaksızlıklarını ortaya çıkarırdı da (yine de) terbiye olunmazlardı.⁹⁴

5- Baba, evlat:

İmru'l Kays (v. 565 m.), aşağıdaki beyitte “Rab” lafzını ata/baba anlamında, “rebîb” lafzını da sözleşilen kişi veya evlat anlamında kullanmıştır.

فما قاتلوا عن ربهم وربيبهم ولا آذنوا جارا فيظعن سالما

Baba ve söz aldıkları kişi (evladı) sebebiyle şavaştıktan çekindiler.

Komşuya emân veremediler ki, güvenli bir şekilde yolculuğa çıkabilsinler.⁹⁵

6- Mülk, saltanat:

و اقدناه ربّ غسان بالمنذر كرها اذ لا تكال الدماء

Biz ona Münzirdeki⁹⁶ Ğassân'ın mülkünü yakacak olarak verdik.

Zoraki verdik. Zira kanlar tartılmaz.⁹⁷

⁹² Zevzenî, *a.g.e.*, s.101; Diğer bazı Örnekler için bkz., İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 100; Abdüşşâfi, *a.g.e.*, s. 85.

⁹³ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 36; Zevzenî, *a.g.e.*, s. 107.

⁹⁴ Halil el-Havrî, *a.g.e.*, s. 89; Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 463.

⁹⁵ Abdüşşâfi, *a.g.e.*, s. 160; İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 401

⁹⁶ Münzir: Mekke şehrinin doğu tarafında, şehre 50 km. mesafede bulunan eski bir yerleşim yeridir.

⁹⁷ Zevzenî, *a.g.e.*, s. 279; Halil el-Havrî, *a.g.e.*, s. 100.

7- Melik, kral:

هو الربّ و الشهيد علي يوم الخيارين و البلاء بلاء

O, meliktir ve O, iki tercih günümüze şahittir ki, ikisi de beladır.⁹⁸

8- Efendi, seyyit:

إذا فعاقبني ربّي معاقبة قرّت بها عين من يأتيك بالفند

O an efendim beni öyle bir cezalandırdı ki,
Sana zulmü reva görenin pınarı soğudu. (iş rast gitti.)⁹⁹

9- Bulut:

يا هند أسقاك بلا حسابه سقيا مليك حسن الربابه

Ey Hint! Beni hesapsızca (sınırsızca) sula. (ikramda bulun.)

Güzel bulutla melikin suladığı gibi.¹⁰⁰

10- Ok kılıfı:

كانهن ربابه كأنه يسر يفيض على القداح و يصدع

Sanki onlar (dişi eşşekler) bir ok kılıfı gibidirler.

Sanki o (erkek eşşek) okları ayırıp seçen okçu gibidir.¹⁰¹

11- Sıva/sıvamak:

كان ريبا او كحیلا معقدا حشّ الوقود به جنوب قمقم

Kaplanmış katran veya sıva misali

Odun ateşi ibriğin etrafını sardı.¹⁰²

⁹⁸ Amr bin el-Hind'i kast ederek söylemiştir. bkz.; İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 95; Zevzenî, *a.g.e.*, s. 283.

⁹⁹ Âmidî, *a.g.e.*, s. 43; Zevzenî, *a.g.e.*, s. 301.

¹⁰⁰ Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 460; Ebû Temmâm, Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî (v. 231/846), *Dîvânü'l-Hamâse*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1904, I, s. 221.

¹⁰¹ Sükkerî, Ebû Saîd el-Hasen b. Huseyn, *Şerh-u Dîvânî'l-Hüzelîyyîn*, Mektebet-ü Dâri'l-Urûbe, Kahire 1965, I, s. 18.

¹⁰² İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 64; Zevzenî, *a.g.e.*, s. 244.

12- Sığır ve benzeri hayvan toplulukları:

جدول تراعي ريبيا بخميعة تناول اطراف البرير و ترتدي

Ağaçlık arazide sığır sürülerini güden garip

misvak ağaçlarının olduğu yerlere kavuşur ve abayı (çoban giysisini) giyer.¹⁰³

13- Tepe, kum birikintisi:

بنفسي تلك الارض ما اطيب الربى و ما احسن المصطاف و المتربعا

Canımı feda edeyim ki, şu yer ne hoş bir tepedir.

Ne güzel bir yazlıktır. Ne güzel bir kışlıktır.¹⁰⁴

14- Çalgı aleti:

غداة مررت بأل الرباب تعجل بالركض ان تلجما

Çalgı aleti yapan (o kadının) ailesine uğradığımda

(O kadının bineğine) gem vurmak (onu elde etmek) için (düşmanlar) koşarak acelece adiyorlardı.¹⁰⁵

15- Üvey çocuk:

انت ربيب اسلم كل عام وفي بهز تكال لك الغمار

Sen eslemin (kabilesinin) ömür boyu üvey çocuşun.

Behzde (eslemin behz kolunda) senin için küçük kadehler ölçülür (az pay verilir).¹⁰⁶

Cahiliye toplumunun sıklıkla kullandıkları “r-b-b” kökü halk tarafından sosyal hayatta kullanıldığı gibi şairler tarafından da edebî sahada çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. R-b-b kökünün hem sosyal hayatta ve hem de edebî sahada kullanımı cahiliye toplumu ve

¹⁰³ Ebû Temmâm, I, s. 105; Zevzenî, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁰⁴ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 64; Ebû Temmâm, *a.g.e.*, II, s. 44.

¹⁰⁵ Ebû Temmâm *a.g.e.*, I, s. 134.

¹⁰⁶ Sükkerî, *a.g.e.*, II, s. 852.

vahyin ilk muhataplarının “Rab” kavramına olan aşinalıkları hakkında ipuçları vermektedir.

Kavramın şiirlerde “yüce varlık, yüce yaratıcı (Allah)” anlamında kullanımı vahye özgü olan bu kullanımın cahiliye döneminde çok belirgin olmasa da bilindiğini göstermektedir. Böylelikle ilk inen âyetlerde “Rab” kavramının kullanılmasındaki hikmetlerden birisinin, cahiliye toplumunun (avam ve havas tabakasıyla beraber) kavrama aşinalığı meselesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Vahyin ilk muhataplarınca aşına olunan bu kavramın, Kur’ân’da kullanımını incelemeye geçmezden evvel vahyin ilk şahitlerinin ve Mekke toplumunun kavramla ilgili bilgi ve düşüncelerini tespitte yardımcı olması ve kavramın anlamındaki değişim ve dönüşümleri ortaya çıkarabilmek için hadislerde “Rab” kavramının anlam çerçevesine değinmek isabetli olacaktır.

I.3. Hadislerde “Rab” Kavramı

Peygamberimiz (sav) Kur’ân’ın ilk muhatabı, ilk mübelliği ve mübeyyini olması münasebetiyle Kur’ânî kavramları en iyi bilen ve ashabına aktarandır. Hal böyle olunca Kur’ânî bir kavramı incelerken Peygamber Efendimizin (sav) o kavramla ilgili söz, fiil ve takrîrlere yer vermemek büyük eksiklik olacaktır.

“Rab” kavramının anlam çerçevesini oluşturma sürecinde üçüncü merhaleyi Efendimizin (sav) sözleri oluşturmaktadır. Zira yukarıda da değinildiği gibi kavramın anlam değişimine, genişlemesine veya anlam daralmasına uğrayıp uğramadığını tespit etmek hususunda Hadîs-i Şerifler mühim kaynaklardır.

Hadisleri incelediğimizde r-b-b kökünün anlam çerçevesinin geniş tutulduğu görülür. Hadîs-i Şeriflerde fiil ve isim formlarında zikredilen r-b-b kökü, Yüce varlık (Allah), terbiye etmek, sahip çıkmak, seyyit, efendi, köle anlamları başta olmak üzere aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır.

1- Mutlak güç sahibi olan yüce varlık (Allah): Hadislerde en sık kullanılan anlam âlemlerin yegâne sahibi olan yüce varlık (Allah) anlamıdır. (لَيْسَ أَلَيْسَ أَحَدُكُمْ رَبَّهُ حَاجَتَهُ حَتَّى يَسْأَلَهُ)

(الْمَلْحَ وَحَتَّى يَسْأَلَهُ شَسْعَ نَعْلِهِ إِذَا انْقَطَعَ) “Sizden her biriniz ihtiyacını Rabbinden istesin. Hatta tuzu ve kopan ayakkabı bağcığını bile!”¹⁰⁷ (قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِمْ) “Rabbim Allah de. Sonra dosdoğru ol.”¹⁰⁸ Zekâtı icap eden mallardan zekâtın verilmesinin gerekliliğini ifade eden bir hadiste de “Rab” kelimesi aynı anlamda kullanılmıştır. (عَزْمَةٌ مِنْ عَزَمَاتِ رَبِّنَا عَزٌّ وَ جَلٌّ) “Bu (zekât) azîz ve yüce olan Rabbimizin kesin kararlarından biridir.”¹⁰⁹ Dua ve yemin içerikli hadislerde de “Rab” kavramı bu anlamda sıklıkla kullanılmıştır.¹¹⁰

2- Terbiye etmek, yetiştirmek: İbn-i Abbâs’tan rivâyet edilen, İbn-i Zübeyr ile ilgili hadiste r-b-b kökü terbiye etmek, yetiştirmek anlamında kullanılmıştır. (لَأَنْ يَرْبِّيَ بَنُو عَمِّي) “Beni amcaoğullarımın terbiye etmesi, başkasının terbiye etmesinden bana daha sevimli gelir.”¹¹¹

3- Sahip olmak, mülkiyetinde bulundurmak: Zeyd b. Hâlid el-Cühenî’nin Peygamberimize (sav) hükmünü sorduğu, lükata (buluntu) ile ilgili hadiste “Rab” kavramı sahip, mâlik anlamında kullanılmıştır. (مَا لَكَ وَ لَهَا مَعَهَا سِقَاؤُهَا وَ جَدَاؤُهَا تَرْدُ الْمَاءِ وَ تَأْكُلُ الشَّجَرَ حَتَّى) “Sana ne o kayıp deveden? Su tulumu ve çarığı (toynağı) yanında. Sahibi rastlayıncaya kadar suya gider ve ağaçları yer.”¹¹² Hazreti Ömer’in (v. 23/644), bir koruluk için görevlendirdiği Huneyy isimli köleye verdiği talimatta da “Rab” kelimesi sahip anlamında kullanılmıştır. (أَدْخِلْ رَبَّ الصُّرَيْمَةَ وَرَبَّ الْغُنَيْمَةِ) “Sen az sayılı deve sürüsü sahibini ve az sayılı koyun sürüsü sahibini (koruluğa veya mer'aya) girdir.”¹¹³ Ezan

¹⁰⁷ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (v. 279), *Sünen-i Tirmizî*, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Ürdün ts., ed-Deavât, 132.

¹⁰⁸ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v. 273/887), *Sünen-i İbn-i Mâce*, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Riyad 1999, el-Fiten, 12.

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/889), *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Riyad ts, ez-Zekât, 4.

¹¹⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, el-Müzâraa, 4, el-Megâzî, 22; Müslim, Ebû'l Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî En-Neysâbü'ri (v. 261/875), *Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2003, el-Fedâil, 33; Ebû Dâvûd, ed-Diyât, 2; Tirmizî, ed-Deavât, 90.

¹¹¹ Buhârî, et-Tefsîr, 9.

¹¹² Buhârî, el-Lukata, 1, 2, 4; Müslim, el-Lukata, 1, 2.

¹¹³ Buhârî, el-Cihâd ve's-Siyer, 180.

duasında da “Rab” lafzı sahip anlamında kullanılmıştır. (اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ التَّامَّةُ) *Ey Allah'ım! Ey şu tam olan davetin Rabbi!*¹¹⁴

4- Muhafaza etmek, korumak: Hadislerde r-b-b- kökü korumak anlamında da kullanılmıştır. Hadîs-i Şerif'te: (قَالَ : أُرِيدُ أَخَا لِي فِي هَذِهِ الْقَرْيَةِ. قَالَ : هَلْ لَكَ عَلَيْهِ مِنْ نِعْمَةٍ تَرُبُّهَا؟ قَالَ : لَا،) (عَبْرَ أَنِّي أَحْبَبْتُهُ فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ) *O kişi: Şu köydeki kardeşime gitmek istiyorum! cevabını vermiş. Melek: Onun üzerinde korumakla yükümlü olduğun (emanet) bir nimetin var mı? diye sormuş. Adam: Hayır! Şu kadar var ki ben onu Allah (cc.) için sevdim, cevabını vermiş.*¹¹⁵

5- Devamlı olmak, bir şeyden hiç ayrılmamak: Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen hadiste “devamlı olan, kişiden ayrılmayan” anlamındaki (مُرَبِّ) lafzı kullanılmıştır. (اللَّهُمَّ إِنِّي) (أَعُوذُ بِكَ مِنْ فَقْرٍ مُرَبِّ) *Allâh'ım yapışıp kalan, devamlı olan fakirlikten sana sığınırım.*¹¹⁶

6- Efendi, mevlâ: “Rab” kavramının yüce yaratıcı anlamının dışında kullanılmasının yasak edildiği Hadîs-i Şerifte “Rab” kavramı mevlâ, efendi anlamında kullanılmıştır. (وَلَا) (يَقُولَنَّ الْمَمْلُوكُ رَبِّي وَرَبِّي) *Köle efendisine Rabbim demesin.*¹¹⁷ Cibrîl hadîsi olarak meşhur olan hadisin, kıyamet alâmetlerinin anlatıldığı bölümünde de “Rab” lafzı efendi, mevlâ anlamında kullanılmıştır. (مَنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ تَلِدَ الْأُمَّةُ رَبَّهَا) *“kıyamet alâmetlerinden biri de câriyenin efendisini doğurmasıdır.”*¹¹⁸

7- İlâhî ilimle dolu âlim: Hadislerde genelde (رَبَّانِيُونَ) kelimesi tefsir edilirken r-b-b kökü bu anlamda kullanılmıştır. (كُونُوا رَبَّانِيَيْنَ أَي: عُلَمَاءَ خُلَمَاءَ فَفَهَاءَ) *Rabbânîler olunuz. Yani, ilâhî ilim sahibi kimseler olunuz, alçak gönüllü fakîhler olunuz.*¹¹⁹

8- Beyaz bulut: Peygamberimiz (sav), rüyasında iki melek ile yaptığı yolculuğunu anlattığı bir hadiste beyaz bulut anlamındaki (رَبَابَةٌ) kelimesini kullanmıştır. (قَالَ : فَسَمَا بَصْرِي)

¹¹⁴ Tirmizî, es-Salât, 43; Ebû Dâvûd, es-Salât, 37.

¹¹⁵ Müslim, el-Birr ve's-Sîle ve'l-Edeb, 12.

¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (v. 241/855) *Müsned-ü Ahmed b. Hanbel*, (thk. Şuayb el-Arnâvûd), Müessesesi-i Risâle, Beyrut 1995, II, 305.

¹¹⁷ Ebû Dâvûd, el-Edeb, 75.

¹¹⁸ Buhârî, el-İtk, 8.

¹¹⁹ Buhârî, el-İlm, 10.

صُعُودًا ، فَإِذَا قَصُرَ مِثْلُ الرَّبَابَةِ الْبَيْضَاءِ “*Rasûlûlah dedi ki: Gözlerim yükselip yukarıya doğru baktı ki gökyüzünde bembeyaz bulut gibi bir köşk (gördüm.)*”¹²⁰

9- Yavrulamak üzere olan koyun: Hazreti Ömer (ra.) zekât memurlarına yaptığı bir tavsiyesinde “رُبَّى” lafzını yavrulamak üzere olan koyun anlamında kullanmıştır. (وَلَا تَأْخُذْ) “*Onların mallarından (zekât olarak) etlik için besleneni, yavrusu olanı, yüklü (hamile) olanı ve damızlık hayvanlarını da alma.*”¹²¹

10- Üvey erkek çocuğu, evlatlık: Peygamberimizin hanımı Ümmü Seleme’nin, çocuğu (Peygamberimizin üvey çocuğu) olması sebebiyle İbn-i Ebî Seleme için (رَبِيبٌ) sıfatı kullanılmıştır. (أَتَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِطَعَامٍ، وَمَعَهُ رَبِيبُهُ عُمَرُ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، فَقَالَ : سَمِّ اللَّهَ،) “*Allah rasûlüne bir gün yemek getirildi. Yanında evlatlığı Ömer b. Ebî Seleme de vardı. (Ebu Seleme’ye) Bismele oku ve önünden ye. buyurdu.*”¹²²

11- Üvey kız çocuğu: Peygamberimize (sav) Ümmü Seleme’nin kızını nikâhlaması tavsiye edildiğinde, bu kızın kendisinin üvey kızı olması sebebiyle, böyle olmasa bile sütkardeşinin kızı olması gerekçesi ile reddettiği rivâyet edilen hadiste üvey kız anlamında (رَبِيبَةٌ) lafzı kullanılmıştır. (لَوْ أَنَّهَا لَمْ تَكُنْ رَبِيبَتِي فِي حَجْرِي، مَا حَلَّتْ لِي، إِنَّهَا ابْنَةٌ أُخِي مِنَ الرِّضَاعَةِ ...) “*O benim (terbiyem altında bulunan) üvey kızım olmasa dahi bana yine helâl değildir. O benim süt kardeşimdir.*”¹²³

Allah (cc.) her topluma kendi içlerinden, kendi dillerini bilen ve konuşan peygamberler göndermiştir. Aynı şekilde Hâtemü’l-Enbiyâ olan, Muhammed Mustafa’yı da (sav) Mekke toplumunun içerisinde ve onların konuştuğu Arap dili ile tebliğe memur kılmıştır. O’da (sav) Mekke toplumunu kendi dilleri ile ve kendi dillerinde inzâl edilen Kur’ân-ı Kerîm ile tevhîde davet etmiştir. Bunun bir neticesi olarak, Peygamber Efendimiz (sav) Arapça bir lafız olan “Rab” kavramını (câhiliye şirinde ve kadîm lügâtlerde zikredilen türevlerinin ve anlamlarının birçoğunu) kullanmıştır.

¹²⁰ Buhârî, et-Ta’bîr, 48.

¹²¹ İmam Mâlik, ez-Zekât, 14.

¹²² Buhârî, el-Et’ime, 3.

¹²³ Müslim, er-Rada’, 28/4.

Cahiliye toplumunun hayatlarının hemen her alanında kullana geldikleri r-b-b kökünü asr-1 saâdet toplumu da bir müddet tüm anlamları ile beraber kullanmışlardır. Lakin ilgili bölümde anlatılacağı üzere bir vakit sonra bizzat Peygamber Efendimiz (sav) tarafından kavramın anlamları daraltılmış ve cahiliye zamanında kullanılan anlamlar sonraki dönemlerde kullanılmamıştır. O anlamları ifade etmek için müterâdif kavramlar tercih edilmiştir.

Netice olarak Hadîs-i Şeriflerde “Rab” kavramının birçok türevinin zikredildiği ancak “Rab” lafzı dışındaki türevlerin kullanımının az olduğu müşahede edilmektedir. “Rab” lafzının da seyyit, mâlik, efendi, beyaz bulut, üvey evlat anlamlarında çok az kullanıldığı, buna karşılık genellikle “mutlak iktidâr sahibi yüce varlık (Allah)” anlamında kullanıldığı görülmektedir. “Sizden hiç biriniz efendisine Rabbim demesin” meâlindeki hadîsten de anlaşılacağı gibi “Rab” kavramı hadislerde “mutlak iktidâr sahibi yüce varlığı (Allah)” ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Diğer anlamları kısmen kendisinden soyutlanmıştır. Bu itibarla hadislerde kavramın anlamının bizzat Peygamberimiz (sav) tarafından bilinçli olarak daraltıldığı, kavramla Allah (cc.) kastedilerek takdîm edildiği görülmektedir.

Değerlendirme:

Mekke cahiliye toplumu ve vahyin ilk muhatapları r-b-b kökünü isim olsun fiil olsun sarf ilminde zikredilen tüm formları ile kullanmışlardır. İbn Fâris’in de (v. 395/1004) işaret ettiği gibi r-b-b köküne cahiliye toplumu ve vahyin ilk muhataplarının verdiği anlamların birbirine mecazen dahi olsa çok yakın anlamlar ifade ettiği açıkça görülür. Bu da Arapların bu kavramı kullanırken aslî anlamı olan “sahip olmak”, “terbiye etmek” ve “ıslâh etmek” anlamlarından yola çıkarak çeşitlendirdiğini göstermektedir. Kökün diğer anlamları bu zikredilen anlamlardan (sahip olmak, terbiye etmek, ıslâh etmek) mecaz ve istiâre yoluyla çıkarılıp çoğaltılmışlardır. Bu sebeple Kur’ân’daki kullanımlarına da ışık tutması bakımından r-b-b- kökünü üç başlıkta özetlemek mümkündür.

1- Sahip olmak: R-b-b kökünde bulunan yönetmek, muhafaza etmek, mülkiyetine geçirmek, benimsemek, yaşamak gibi anlamlar ile evladına sahip çıkan anne-baba için kullanılan (رَابٌّ/رَابَّةٌ) terimleri, sahip çıkılan, korunan yavru için kullanılan (مَرْبُوبٌ) kelimesi, tutulması gereken yemin ve sahip çıkılması gereken söz için kullanılan (رِبَابٌ) lafzı,

yetimlere sahip çıkan kişi için kullanılan (رَبِّي) kelimesi r-b-b kökünün özünde bulunan “sahip” anlamından hareketle kullanılmıştır.

2- Terbiye etmek: R-b-b kökündeki yetiştirmek, çoğaltmak, ziyadeleşmek, bereket anlamları ile hurma, üzüm ve benzeri meyvelerin terbiye edilmesi ile hazırlanan reçel anlamındaki (مُرَبِّي) lafzı ve pekmez anlamındaki (رُبُّ) kelimesi, anne ve üvey babanın terbiyesi altında bulunan kız çocuğu için kullanılan (رَبِيَّةٌ) kelimesi, erkek çocuk için kullanılan (رَبِيْبٌ) lafzı, bu kızın/erkeğin terbiyesi ile meşgul olan anne ve baba için kullanılan (رَبِيْبٌ/رَبِيَّةٌ) lafızları terbiye anlamından yola çıkılarak kullanılmışlardır.

3- Islâh etmek: R-b-b kökünde bulunan sağlamlaştırmak, karışım hazırlamak, sıvamak, kaplamak anlamları ile ıslaha muhtaç olması sebebiyle çocuk için kullanılan (مَرْبُوبٌ) lafzının, çocuğu ıslah eden kimse için kullanılan (رَبٌّ/رَبٌّ) ifadesinin, korunaklı hale getirilmiş yapı için kullanılan (مَرْبٌ) kelimesinin ıslah etmek anlamından hareketle kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

R-b-b köküne yüklenen anlamları incelediğimizde, cahiliye toplumu başta olmak üzere Arapların r-b-b kökü ve türevlerini terbiye anlamından tutun da kölenin efendisine, annenin çocuğuna, bulutlara, bazı hayvanlara, hayvanlarının özel durumlarına, arazilerine, toplandıkları alanlara varıncaya kadar sosyal hayatın çoğu alanını kapsayan bir terim olarak kullandıklarını anlıyoruz. Aynı şekilde, tapmış oldukları putlar, putlara yaptıkları dualarında kullandıkları dinî bir terim olarak kullandıklarına şahit olmaktayız. Yani r-b-b kökü cahiliye Arapları arasında sıklıkla kullanılan, onların âşinâ oldukları bir köktür.

“R-b-b” köküyle ilgili, cahiliye toplumunun zihninde meydana gelen çağrışımlara yönelik genel bilgi edindiğimiz bu bölümde, Mekke toplumunun kafasındaki “Rab” tasavvuru hakkında da malumat edinmiş oluyoruz ki onların nazarında “Rab” lafzı tapmakta oldukları putları için kullandıkları veya putlara dua ederken kullandıkları dinî bir terim konumundadır. Bunun yanı sıra gündelik hayatlarının hemen her alanına dâhil olduğu için, âdetâ onların hayatlarının her alanına sirâyet etmiş, onlarla bütünleşmiş bir kavram haline gelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA RAB KAVRAMI

II.1. Kur'ân'da “Rab” Lafzının Kavramsal Çerçevesi

R-b-b kökü Kur'ân'da fiil formunda hiç kullanılmamıştır.¹²⁴ Kur'ân'-ı Kerim'de geçen türevleri isim formundadır. Türevleri ile beraber Kur'ân'da 980 kez zikredilmektedir.¹²⁵ Bekir Topaloğlu bu kullanımlardan 962 tanesinin doğrudan Allah (cc.) ile ilgili olduğunu söylemiştir.¹²⁶ Bizim tespitimize göre 967 kullanım doğrudan Allah (cc.) ile ilgilidir. Kur'ân'da “Rab” kavramının beş ayrı türevi zikredilmektedir. Bu türevler, bazı âlimlere göre aslen mastar olup mübâlağa kastıyla vasıf olarak kullanılan, bazılarına göre ise sıfat-ı müşebbehe vezninde bir isim/sıfat olan¹²⁷ (رَبُّ) kavramı, “Rab” lafzının cemi'si olan (أَرْبَابٌ) lafzı, yine “Rab” kavramının cemisi olduğu veya grup, topluluk anlamındaki (رَبِّي) lafzının çoğulu olduğu beyan edilen (رَبُّونَ) kelimesi, “Rab” kavramından türemiş sıfat-ı müşebbehe kalıbında olan ve nisbet ya'sı ile kullanılan (رَبَّانِيُونَ) lafzı ve r-b-b kökünden türemiş bir kavram olup üvey kızlar anlamındaki (رَبَائِبٌ) kavramlarıdır.

II. 1.1. “Rab” (رَبُّ):

Lügâtlerde sahip, mâlik, seyyit, efendi, kral, anlamları olduğu nakledilen “Rab” lafzı¹²⁸ kavram eserlerinde Allah'a (cc.) nispet edilerek her şeyin sahibi (mâlik), işleri tertipleyip düzenleyen (müdebbir), mevcudâtın maslahatını yüklenen, onları islâh eden

¹²⁴ İsrâ 17/24. âyetteki (رَبِّيَانِي) kelimesi ile Şuarâ 26/18. âyetteki (رَبِّكَ) lafızlarında r-b-b kökünde olduğu gibi terbiye anlamı mevcut ise de, aslen r-b-b kökünden olmayıp r-b-v kökünden oldukları için “Rab” kavramı çerçevesinde zikredilmemişlerdir.

¹²⁵ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd b. Sâlih el-Mısri (v. 1882-1968), *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1944, s. 285-299.

¹²⁶ Topaloğlu, Bekir, “Rab”, *DİA*, XXXIV, 372.

¹²⁷ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Tıpkı Basım), DİB., Ankara 2016, I, s. 77.

¹²⁸ Cevherî, *a.g.e.*, s. 130; İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 233; Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 459.

(muslih), anlamları zikredilir.¹²⁹ İbnü'l Enbârî (v. 328/940), “Rab” lafzının anlam açısından üç kısma ayrıldığını naklederek “Rab” lafzının bazen mâlik, sahip anlamlarını ifade ettiğini, bazen seyyit, efendi anlamlarını ifade ettiğini, bazen de mevcudâtı ıslah eden (muslih) anlamını ifade ettiğini kaydetmiştir.¹³⁰ Nisâbûrî (v. 431/1040), Kur'an-ı Kerîm'de “Rab” lafzının Allah (cc.), Cebrâil (as.), kral, büyük kardeş (ağabey) olmak üzere dört ayrı anlamda kullanıldığını zikretmiştir.¹³¹ Dêmeğânî (v. 478/1085) de aynı anlamları zikretmiştir.¹³² Bu itibarla Kur'an'da “Rab” lafzının dört anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'de “Rab” lafzının geçtiği âyetleri incelerken “Rab” kavramının “Allah'tan başka tapılan nesnelere” anlamını da ifade ettiğine şahit olduk. Bu sebeple “Rab” lafzının anlamlarını beş başlıkta inceleyeceğiz.

a. Allah:

Kur'an-ı Kerîm'de putları ifade etmek için kullanılan (رَبَّابٌ), hıristiyan din bilgileri anlamında zikredilen (رَبَّانِيُونَ) kelimesi, topluluk anlamına gelen (رَبِّيُونَ) kelimesi, üvey kızlar anlamına gelen (رَبَائِبٌ) lafzı ve Firavun'un şahsı için kullandığı (رَبُّ) kelimesi ile Yûsuf Sûresi'nde zikredilen Mısır kralı için kullanılan (رَبُّ) kelimesi ve Âl-i İmrân 3/40. Âyette ile Mâide 5/24. âyette geçen (رَبُّ) lafzı haricinde “Rab” kavramının tüm kullanımları hep Allah'ın (cc.) bir ismi/vasfı olarak zikredilir. Bu zikredilen türevlerin hepsindeki temel hedef (dolaylı da olsa) Allah'ın (cc.) vahdâniyyetini ortaya koymak ve yegâne Rabbin Allah (cc.) olduğunu beyan etmektir.

Kur'an'da “Rab” kavramının en fazla kullanıldığı anlam “mahlûkâtın yegâne hâliki, mürabbîsi, muslihi, müdebbiri, hâdîsi olan yüce varlık (Allah)” anlamıdır. Kavram, bu anlamda Kur'an'da 964 kez geçmektedir. R-b-b kökünün Kur'an'da tüm türevleri ile birlikte 980 kez geçtiği dikkate alındığında Kur'an'da “Rab” kavramının “mahlûkâtın

¹²⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 336.

¹³⁰ İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed (v. 328/940), *ez-Zêhir fî Meânî Kelimâti'n-Nâs*, Dâru's-Şüûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, Bağdat 1987, I, 575.

¹³¹ Nisâbûrî, Ebû Abdillâh İsmail b. Ahmed el-Hîrî (v. 431/1040), *Vücûhü'l-Kur'ân*, (thk. Ncef Arşî), Mecmeu'l-Buhûsu'l-Arabiyye, Mısır 1905, s. 259-260.

¹³² Dêmeğânî, *a.g.e.*, s. 189-190.

yegâne hâliki, mürabbîsi, muslihi, müdebbiri, hâdîsi olan yüce varlık (Allah)” anlamına tahsis edildiği, bu sık kullanımdan anlaşılmaktadır.

Kur’ân’da Allah’ın (cc.) Rab olarak tanıtıldığı âyetlerde genelde Allah lafzı ile “Rab” lafzı yan yana zikredilmiştir. Bunun en dikkat çekici örnekleri “*Şüphesiz Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir.*”¹³³, “*İşte O Allah sizin Rabbinizdir.*”¹³⁴ âyetleri ve benzeri âyetlerdir.¹³⁵ Dua ve niyaz içerikli âyetlerde nidâ üslubuyla kullanılan “Rab” lafızları da “mahlûkâtın yegâne hâliki olan yüce varlık (Allah)” anlamındadırlar.¹³⁶ Bunun dışında yalın haldeki kullanımlar¹³⁷ ile istisnası olmakla beraber¹³⁸ izâfet üslubu ile kullanılan “Rab” lafızları bu anlamdadırlar.¹³⁹

Kur’ân kavramları ile ilgili eserlerde ve tefsirlerde “Rab” kavramı ele alınırken genelde terbiye anlamı üzerinde durulur. Kavram terbiye anlamı üzerinden anlamlandırılır. Allah’ın (cc.) terbiyesinin mahlûkâtın terbiyesinden farklı olduğu, karşılıksız terbiye ettiği, kişiler/nesnelere arasında hiçbir ayırım gözetmediği, terbiyenin otoriter olmayı gerektirdiği ve ancak Allah’ın (cc.) yegâne otorite sahibi olduğu gibi hususlar çeşitli argümanlarla ortaya konulur.¹⁴⁰

Kavramın en güzel ve öz anlamını yine Kur’ân bizlere öğretmektedir. Firavun, Musa Peygambere hitaben “*Sizin Rabbiniz kim? Ey Musa!*” suâline mukâbil, Musa Peygamber:

¹³³ Âl-i İmrân 3/51; Meryem 19/36.

¹³⁴ Mâide 5/102.

¹³⁵ Yûnus 10/3, 32; Fâtır 35/13; Sâffât 37/87, 126; Zümer 39/6; Mûmin 40/62, 64; Şûrâ 42/10; vd.

¹³⁶ Bakara 2/126, 127, 128, 129, 201, 260, 286; Âl-i İmrân 3/8, 9, 35, 36, 37, 53, 148, 191, 192,193; Mâide 5/25, 114; Ârâf 7/23, 89, 143, 151, 155; Yûnus 10/85, 88; Hüd 13/45, 47; İbrâhîm 14/35, 36, 37, 38, 40, 41; Hicr 15/36, 39; Furkân 25/30; vd.

¹³⁷ En’âm 5/164; Sebe 34/15.

¹³⁸ Âl-i İmrân 3/40; Mâide 5/24; Yûsuf 12/42, 50.

¹³⁹ Bakara 2/30; Âl-i İmrân 3/43; Enfâl 8/5, 12; Nahl 16/33; İsrâ 17/17; Tâhâ 20/12; Hac 22/47; Yâsîn 36/25; Mûmin 40/27; Ahkâf 46/13; vd.

¹⁴⁰ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/923), *Câmi’u’l-Beyân an Te’vil-i Âyi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1994, I, s. 62; Kuşeyrî, Ebû’l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (v. 465/1072), *Letâifü’l-İşârât*, Kahire 2000, I, s. 46-47; Râzî, *a.g.e.*, I, s. 234-236.

“Bizim Rabbimiz her şeye yaratılış özelliklerini veren ve sonra hidâyet edendir.”¹⁴¹ buyurmak suretiyle “Rab” kavramının “her şeye yaratılış özelliklerini veren ve hidâyet eden (Allah)” anlamında olduğu, yine aynı diyalogların anlatıldığı farklı bir bölümde, “Musa: O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. Eğer inanırsanız bu böyledir. dedi.”¹⁴² ifadesinden yer, gökler ve arasındaki her şeyi yaratan, terbiye eden, gözetip denetleyen (Allah) anlamlarında olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Peygamberin dilinden: “Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemleri terbiye eden benim dostumdur.”, “O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir.”, “O, bana yediren ve içirendir.”, hastalandığım vakit O, bana şifa verendir.”, O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır.”, “O, hesap gününde günahlarımı bağışlayacağıma umduğumdur.”¹⁴³ cümlelerinin zikredildiği pasajlarda “Rab” kavramının tüm âlemlerin hâliki, sahibi, mahlûkâtı yaratan ve yaratılış gayesini öğreten, yeme-içme gibi tüm zarûfî ihtiyaçlarına kifâyet eden, hastalık ve benzeri sıkıntılı ve dar dönemlerde kullarına sahip çıkan, dirilme ve öldürme vasıflarını hâiz bulunan, ahrette de rubûbiyeti devam edecek olan (Allah) anlamlarında olduğunu anlıyoruz.

Bununla beraber tefsir eserlerinde “Rab” kavramı, Allah’ın sıfatları üzerinden anlamlandırılır. Eser eğer mushaf tertibine göre telif edildi ise genellikle Fatiha Sûresi’nin ilk âyetlerinin tefsiri esnasında, nüzûl sırasına göre telif edildi ise Alak Sûresi’nin ilk âyetlerinin tefsiri bağlamında “Rab” kavramıyla Allah (cc.) kastedilerek, Allah’ın (cc.) sıfatları üzerinden bazı anlamlarına değinilmiştir. Dahhâk (v. 105/723), (رَبِّ الْعَالَمِينَ), kavlini “Dünya’nın Rabbi” olarak anlamlandırdığı, gerekçe olarak da (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) “din günün sahibi” kavlinin ahirete delâlet ettiğini bu sebeple “Âlemîn” lafzına dünya anlamı verdiğini, Rab ve Mâlik’in ise Allah (cc.) olduğunu kaydeder.¹⁴⁴ Taberî (v. 310/923), seyyit, muslih, mâlik anlamları üzerinde durmuştur.¹⁴⁵ Kuşeyrî (v. 465/1072), seyyit

¹⁴¹ Tâhâ 20/49, 50.

¹⁴² Şuarâ 26/24.

¹⁴³ Şuarâ 26/77-82.

¹⁴⁴ Dahhâk, Ebü’l-Kâsım (Ebû Muhammed) Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî (v. 105/723), *Tefsîr-i Dahhâk*, (thk. Muhammed Şükri Ahmed el-Zâveytî) Dâru’s-Selam, Kahire 1999, II, s. 140.

¹⁴⁵ Taberî, *a.g.e.*, I, s. 62.

anlamını zikrettikten sonra muslih anlamını da ifade ettiğini kaydetmiştir.¹⁴⁶ Zemehşerî (v. 538/1144) ise mâlik anlamında olduğunu ifade etmiş ve terbiye anlamı olduğuna da değinmiştir.¹⁴⁷ İbn-i Atıyye (v. 541/1147), ma'bûd, seyyit, mâlik, muslih anlamlarını zikretmiştir.¹⁴⁸ Tabersî (v. 548/1154), hâlik, mürabbî, muslih anlamlarını zikretmiştir.¹⁴⁹ Ebû'l-Ferec (v. 597/1201), mâlik anlamını tercih etmiştir.¹⁵⁰ Fahrettin Râzî (v. 606/1210), "Rab" kavramının terbiye anlamı üzerinde durmuştur.¹⁵¹ Kurtubî (v. 671/1273), mâlik, hâlik ve râzik anlamları üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁵² Beydâvî (v. 685/1286), terbiye (bir şeyi peyder pey kemâle erdirmek) anlamında olduğunu, mâlik anlamında kullanımın terbiye anlamından hareketle kullanıldığına işaret etmiştir.¹⁵³ Neseî (v. 710/1310), mâlik, mürabbî, hâlik anlamlarını zikretmiştir.¹⁵⁴ İbn-i Teymiye (v. 728/1328), ise mürabbî, hâlik, râzik, nâsır gibi istek ve yardım manasını içerdiğini ifade eder.¹⁵⁵ Ebû Hayyân (v. 745/1344), mâlik, seyyit, muslih, ma'bûd anlamlarına geldiğini bazı kimselerin sahip, hâlik anlamlarını verdiklerini kaydetmiştir.¹⁵⁶ Ebû's-Suûd (v. 982/1574), "Rab" kavramının iştikâkı üzerinde durur ve mürabbî ve mâlik anlamlarında olduğunu zikreder.¹⁵⁷ Âlûsî (v. 1270/1854), "Rab" kavramı için mâlik, hâlik, muslih, seyyit, mün'im, ma'bûd, sahip anlamlarını zikrederek meşhur olan kullanımının terbiye anlamında kullanımı olduğunu zikretmiştir. Terbiye anlamında hakikî anlamıyla kullanıldığını, diğer anlamların mecâzî

¹⁴⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, I, s. 46.

¹⁴⁷ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, s. 113-114.

¹⁴⁸ İbn-i Atıyye, *a.g.e.*, I, s. 67.

¹⁴⁹ Tabersî, Emînü'l İslam Ebu Ali el-Fazl b. el-Hasen (v. 548/1154), *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ulûm, Beyrut 2005, I, s. 28.

¹⁵⁰ Ebû'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 11.

¹⁵¹ Râzî, *a.g.e.*, I, s. 234.

¹⁵² Kurtubî, *a.g.e.*, I, s. 212.

¹⁵³ Beydâvî, Nâsiruddîn Ebi'l-Hayr Abdullah bin Ömer bin Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfî (v. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I, s. 28.

¹⁵⁴ Neseî, Ebu'l-Berekât Abdulah b. Ahmed b. Mahmud (v. 710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut 1998, I, s. 30.

¹⁵⁵ İbn-i Teymiye, Takıyyuddîn (728/1328), *Tefsiru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut ts. II, s. 307-308.

¹⁵⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, s. 130.

¹⁵⁷ Ebû's-Suûd, *a.g.e.*, I, s. 13.

veya kinevî anlamlar olduklarını zikreder.¹⁵⁸ Muhammed Abduh (v. 1905), seyyit, mâlik ve mürabbî anlamlarında olduğunu kaydetmiştir.¹⁵⁹ Merâgî (v. 1945), seyyit ve mürabbî anlamlarını zikretmiştir.¹⁶⁰ Sait Havva (v. 1989), Fatıha Sûresi'nin dinin temel taşları olan akide, ibadet ve ahlak üçlüsünü içerdiğini “Rab” lafzının akîde bölümünü ihtiva ettiğini zikrettikten sonra, “Rab” lafzının mâlik anlamında olduğunu zikretmiştir.¹⁶¹

Hülâsa, Kur'ân'da Allah (cc.) kastedilerek zikredilen “Rab” lafızları yine bizzat Kur'ân tarafından, mahlûkâta yaratılış özelliklerini veren, hidâyet eden, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin sahibi, mahlûkâtı yaratan, yeme-içme başta olmak üzere her türlü ihtiyaçlarına kifâyet eden, hastalık ve sıkıntılı dönemler başta olmak üzere her dâim koruyup kollayan, diriltme ve öldürme gibi eşsiz vasıflara sahip olan, rubûbiyyeti ahirette de devam edecek olan yüce varlık (Allah) olarak anlamlandırılmıştır.

b. Allahtan başka tapılan nesnelere:

R-b-b kökü Kur'ân'da Allah'tan (cc.) başka tapılan put ve diğer nesnelere için de kullanılmıştır. Bu manada Kur'ân'da dört ayrı yerde (رَبُّ) lafzının çoğulu olarak (الرَّبَابُ) kelimesi zikredilmiştir.¹⁶² Ayrıca ta'rız yoluyla (رَبُّ) kelimesi Allah'tan (cc.) başka tapılan nesnelere ifade için zikredilmiştir. Örnek olarak: En'âm 6/100. âyette cinleri Allah'a (cc.) ortak koşan mecûsileri, “Üzeyir Allah'ın oğludur.” diyen yahûdîleri, “İsa Allah'ın oğludur.” diyen hıristiyanları, “melekler Allah'ın kızıdır.” diyen Arap müşrikleri eleştirdikten sonra, 102. âyette “*İşte O Allah'tır sizin Rabbiniz. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O, her şeyi yöneten, görüp gözetendir.*” denilerek tek Rabbin Allah olduğu, başka Rablerin aranmasının akılsızca bir

¹⁵⁸ Âlûsî, *a.g.e.*, I, s. 77.

¹⁵⁹ Muhammed Abduh, b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî (v. 1905), *Tefsîr'ul Menâr*, Beyrut 1947, I, s. 36.

¹⁶⁰ Merâgî, *a.g.e.*, I, s. 29.

¹⁶¹ Saîd Havva (v. 1989), *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Beyrut 1985, I, 41.

¹⁶² Âl-i İmrân 3/64, 80; Tevbe 9/31; Yûsuf 12/39.

tutum olacağı vurgulanmıştır.¹⁶³ Kur’ân, Firavun korkusuyla Allah’a (cc.) iman etmekten korkan Musa Peygamberin ümmetinden bahsederken, Musa Peygamberin onlara, Allah’a tevekkül etmelerini telkin ettiği pasajlarda, bu ümmetin icâbetiyle ilgili şöyle buyurur: “Onlarda Şöyle dediler: Biz yalnız Allah’a tevekkül ettik. Ey Rabbimiz bizi zalimler topluluğunun fîtnesine maruz bırakma!”¹⁶⁴ Allah’a tevekkül ettik diyen bu topluluk, Allah’a “Ey Rabbimiz” şeklinde nidâ etmek suretiyle Firavun’u değil de Allah’ı Rab olarak tanıdıklarını ifade etmişlerdir. İsa Peygamberin lisânıyla bizlere aktarılan Âl-i İmrân 3/51. âyette “Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O’na kulluk edin. İşte bu, dosdoğru yoldur.” denilmek suretiyle “İsa Peygamber, İsrâîloğulları gibi buzağıya veya herhangi bir şeye tapmayın. Yegâne Rab olan Allah’a (cc.) tapın.” ikazını telkin etmektedir.¹⁶⁵ Şevkânî (v. 1250/1834), Bu hitabı önceki peygamberlerin de yaptığını, İsa Peygamberin bu usûlü devam ettirdiğini kaydetmiştir.¹⁶⁶ Hûd (as.), Musa (as.) ve Peygamberimizin (sav) aynı üslubu kullandıkları Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilmektedir.¹⁶⁷

Kur’ân’da (أَرْبَاب) lafızları ile sarahaten “Allah’tan başka tapılan kişi ve nesnelere” kastedilmiştir. Bazı (رَب) lafızları ile de zimnen, tariz yoluyla aynı anlam kastedilmiştir.

¹⁶³ Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmud b. Abdullah (v. 1270/1854), *Rûhü’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve Seb’ul-Mesânî*, Beyrut ts., VII, s. 244.

¹⁶⁴ Yûnus 10/83-85.

¹⁶⁵ Râzî, a.g.e., VIII, s. 66; Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (v. 685/1286), *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, Beyrut ts., II, s. 18-19.

¹⁶⁶ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San’ânî el-Yemenî (v. 1250/1834), *Fethu’l-Kadîr, el-Câmiu Beyne Fenneyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye Min İlmi’t-Tefsîr*, Dâru’l-Vefâ, Beyrut 1994, I, s. 566.

¹⁶⁷ Yunus 10/85 (Musa Peygamber); Hûd 13/56 (Hûd Peygamber); Şûrâ 42/15 (Muhammed aleyhi’s-selâm).

c. Cebrâil:

Kur'ân'da "Rab" lafzıyla sadece bir yerde Cebrâil'e işaret edilmiştir.¹⁶⁸ Bazı müfessirler bu âyetteki "Rab" lafzı ile Cebrâil'in kastedildiğini zikrederken Fahrettin Râzî (v.606/1210) ve diğer bazı müfessirler Cebrâil anlamında olamayacağını zikretmişlerdir.¹⁶⁹

Cebrâil anlamında olduğunu zikreden müfessirler genelde bir önceki âyetteki (فَتَنَّاكَ) (الملائكة) "Melekler seslendi" ifadesini, Abdullah b. Abbâs'ın (فَتَنَّااهُ جِبْرِيْلُ) "Cebrâil seslendi" şeklinde rivâyet ettiğini naklederek âyetteki mezkur ifadeye "Cebrâil seslendi" anlamını vermişlerdir. Buradan hareketle bir sonraki âyet olan, Âlî İmrân 3/40. âyette geçen "Rab" lafzıyla da (sıyâk-sibak itibâriyle) Allah'ın (cc.) değil de Cebrâil'in kastedildiğini nakletmişlerdir.¹⁷⁰

Âyetteki "Rab" lafzı ile Allah'ın (cc.) kastedildiğini zikreden müfessirler Cebrâil'e "Ey Rabbim" şeklinde nidâ edilemeyeceğini, anlamın bozuk olacağını, istenilen mesajın tam olarak verilemeyeceğini gerekçe göstermişlerdir.¹⁷¹ Zemahşerî (v. 538/1144), Cebrâil anlamı vermenin, tefsirin bidatlerinden olduğunu zikrederek mezkur âyetteki "Rab" lafzıyla Allah'ın (cc.) kastedildiğini, Cebrâil anlamı vermenin sonradan ortaya atılmış bir yorum olduğunu, Kur'ân'ın ruhu ile bağdaşmadığını aktarmıştır.¹⁷² Ebû Hayyân (v. 745/1344), buradaki "Rab" lafzına Cebrâil anlamı vermenin çok uzak bir anlam olacağını

¹⁶⁸ Âl-i İmrân 3/40.

¹⁶⁹ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 41; Ebûs'Suûd, *a.g.e.*, II, s. 32; Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullâh Muhammed b. Ömer b. Ahmed (v. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Riyad 1998, I, s. 555.

¹⁷⁰ İbn-i Atıyye, el-Endelûsî, Ebu Muhammed Abd-ü İshâk b. Gâlib (v. 541/1147), *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, I, s. 428; Ebû'l-Ferec, Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (v. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts., I, s. 381; Beydâvî, *a.g.e.*, II, s. 15; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (v. 671/1273), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006, V, s. 120.

¹⁷¹ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 41.

¹⁷² Zemahşerî, *a.g.e.*, I, s. 555.

kaydetmiştir.¹⁷³ Ebû's-Suûd (v. 982/1574) ve Merâğî (v. 1945) ise lüğavî bazı gerekçeler sebebiyle “Rab” lafzı ile Allah’ın (cc.) kastedildiğini zikretmişlerdir.¹⁷⁴

Hülâsâ, siyâk-sibâka riâyet etmek ve bazı gerekçeler sebebiyle bu âyetteki “Rab” lafzına Cebrâil anlamı verilse de müfessirlerin çoğu, Allah’ın (cc.) kastedildiğini zikretmişlerdir.

d. Efendi, Melik, Kral:

Kur’ân-ı Kerîm’de beş âyette yedi kez zikredilen “Rab” lafızları efendi, melik, kral anlamlarındadırlar.¹⁷⁵ Bu beş lafızdan, Yûsuf 12/41. âyetteki (فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا), 42. âyetteki (الذُّكْرَانِي عِنْدَ رَبِّكَ), 50. âyetteki (ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ) ifadelerinde zikredilen “Rab” lafızlarıyla Yûsuf Peygamberi köle olarak saraya alan sonra zindana atan kralın kastedildiği hususunda âlimler müttefikler.

Âyetlerde zikredilen diğer üç “Rab” lafzıyla, kastedilen anlam ihtilaflıdır. Müfessirler, Yusuf 12/23. âyetteki (إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ) ile Yûsuf 12/42. âyette zikredilen (فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ) ifadelerindeki “Rab” lafızlarına efendi, kral anlamı vermenin daha doğru olacağını beyan etmişlerdir. Buna mukabil 50. âyetteki (إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِمْ عَلِيمٌ) ifadesinde zikredilen “Rab” lafzıyla Allah’ın kastedilmesinin daha doğru olacağını nakletmişlerdir.¹⁷⁶

¹⁷³ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî (v. 745/1344), *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, Beyrut 1993, II, s. 464.

¹⁷⁴ Ebû's-Suûd, Muhamed b. Muhammed el-Amedî (v. 982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Dâru't-Turâsî'l-Arabiyye, Beyrut ts., II, s. 32; Merâğî, Muhammed b. Mustafâ b. Muhammed (v. 1945), *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 1946, III, s. 143.

¹⁷⁵ Yûsuf 12/23 (1), 41 (1), 42 (2), 50 (2).

¹⁷⁶ Taberî, *a.g.e.*, IV, s. 358, 359, 363; Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî (v. 460/1067), *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyye, Beyrut ts., VI, s. 144, 145, 152, 153; Râzî, *a.g.e.*, XVIII, s. 147, 156; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 62, 66; İbn-i Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1988, VIII, s. 45, 46; Şevkânî, *a.g.e.*, III, s. 40, 46, 47; Seyyid Kutub,

Nâziât 79/46. âyette, Firavun'un sözünden hikâyeten zikredilen (فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى) “Ben, sizin en yüce Rabbinizim” âyetindeki “Rab” lafzıyla, İbn-i Âşûr (1973) gibi bazı müfessirler yönetici, kral anlamının kastedilebileceğini zikretseler de Cumhur, buradaki “Rab” lafzıyla Allah’ın (cc.) kastedildiğini zikretmişlerdir.¹⁷⁷

e. Büyük kardeş (Ağabey):

Kur’ân’da “Rab” lafzı ağabey anlamında da kullanılmıştır.¹⁷⁸ “Rab” lafzının bu anlamda kullanımı Kur’ân’a hâsıdır. Çünkü kadîm lügâtlere “Rab” lafzına böyle bir anlam yüklenmemiştir. Kûr’ân’da Harun Peygamberden kinaye olarak “Rab” kavramı bu anlamda kullanılmıştır.

Mâide 5/24. âyette (فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا) “Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın.” ifadesinde kullanılan “Rab” lafzı ile ilgili müfessirler iki ayrı yorum yapmışlardır. Müfessirlerin çoğu bu ifadeyi Allah’a (cc.) ve Musa Peygambere inanmayan bir topluluğun (İsrailoğulları) inatçılık yaparak söylemesi sebebiyle alaycı bir üslup ile söylendiğini, dolayısıyla buradaki “Rab” lafzıyla Allah’ın (cc.) kastedildiğini beyan etmişlerdir.¹⁷⁹ Bazı müfessirler ise, âyeti öncesi ve sonrası ile irtibatlandırmaları sebebiyle “Rab” lafzıyla Musa Peygamberin (ana bir) kardeşi olan Harun Peygamber kastedildiği için “ağabey” anlamında olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁸⁰ Râzî (v. 606/1210), Musa Peygamberden yaşça büyük olması sebebiyle Harun Peygambere “Rab” denildiğini beyan eder.¹⁸¹

Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî (v. 1966), *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut 2003, XII, s. 62, 66; Saîd Havva, *a.g.e.*, XI, s. 6960, 6965, 6966, 6987.

¹⁷⁷ İbn-i Âşûr, *a.g.e.*, XXX, s. 30.

¹⁷⁸ Mâide 5/24.

¹⁷⁹ Taberî, *a.g.e.*, III, s. 70; İbn-i Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsa (v. 399/1008), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, Kahire 2002, II, s. 21; Ebû'l-Ferec, *a.g.e.*, II, s. 327; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 122;

¹⁸⁰ Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (v. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*, Dâru't-Taybe, Riyad 1989, III, s. 38; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, s. 400; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 471; Ebû's-Suûd, *a.g.e.*, III, s. 25.

¹⁸¹ Râzî, *a.g.e.*, XI, s. 205.

Hulâsa, lügâterde çeşitli anlamları ihtivâ eden “Rab” kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de Allah, Cebrâîl, put, kral, ağabey anlamlarında kullanılmıştır. Ağabey anlamındaki kullanım Kur’ân’a hasır. Kur’ân’da zikredilen “Rab” lafızları ile en fazla Allah (cc.) kastedilmektedir. Diğer anlamlar ihtilafli oldukları ve nâdir kullanıldıkları için istisnâî durumdadırlar.

Kur’ân “Rab” lafzını Allah’a (cc.) has kılmıştır. Peki, Allah lafzı varken “Rab” lafzının zikredilmesinin sebep ve hikmeti nedir? Üçüncü bölümde izah edilecek olan bu hususu, Allah lafz-ı celâlinin marife ve malum olması sebebiyle izâfete uygun olmaması, dolayısıyla izâfete uygun olan “Rab” lafzının seçilmiş olabileceği şeklinde cevaplandırmak mümkündür. İkinci bir cevap olarak da, Allah lafzı ubûdiyyetin aşkın tarafını ifade eder. Biraz daha açmak icap ederse Allah lafzı kulluk söz konusu olduğunda otoriter bir konumu ifade eden bir kavramken, “Rab” kavramı kullara daha yakın bir konumu ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm’de dua ve niyaz içerikli âyetlerin genelde “Rab” kavramı ekseninde dönmesi kavramın kullara daha yakın bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu ve benzeri sebeplerle “Rab” kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de bir takım isim ve zamirlere izâfet formunda sıkça kullanılmıştır.

II.1.1.1. Kur’ân-ı Kerîm’de “Rab” Lafzının Kullanım Formları

“Rab” lafzı Kur’ân’da marife edâtı ile hiç kullanılmamıştır. Âlimler “Rab” lafzının marife lamı ile zikrinin Allah’tan başkası için kullanımının caiz olmadığını vurgulamaktadırlar. Süyûtî (v. 911/1505), “Rab” kavramının (الرَّبُّ) şeklinde lâm-ı tarifli olarak Allah (cc.) dışında kullanılmasının caiz olmamasının şer’i bir yasak olduğunu zikreder. Dolayısıyla bazı lügâterde ve cahiliye şiirinde Allah’tan (cc.) başkası için kullanılan (الرَّبُّ) lafzının, vahiy döneminden evvel böyle kullanımının muhtemel olduğunu ancak vahyin inzâli ile beraber bu tür kullanımın sadece Allah (cc.) anlamında câiz olduğunu ifade etmenin doğru olacağına işaret etmiştir.¹⁸²

¹⁸² Âlûsî, *a.g.e.*, I, s. 78; Ebû’s-Suûd, *a.g.e.*, I, s. 13.

“Rab” kavramı Kur’ân’da iki yer hariç¹⁸³ hep izâfet formuyla kullanılmaktadır. Bu da Kur’ân-ı Kerîm’in “Rab” ismini Allah’a (cc.) has kıldığını göstermektedir.¹⁸⁴ Bu sebeple âlimler lâm-ı tarifli kullanımı câiz görmedikleri gibi, hiçbir mahlûka “Rab” lafzının izâfetsiz olarak isnadını da caiz görmezler.¹⁸⁵ “Rab” kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de izâfetli kullanım formları genelde zamirlere izâfet formu şeklindedir. 82 yerde ise isme izâfetli formda kullanılmıştır.¹⁸⁶

II.1.1.1.1. Zamire Bitişik Kullanımı

Kur’ânda tüm türevleri ile beraber toplamda 980 defa kullanılan “Rab” kavramı¹⁸⁷ zamire bitişik (izâfetli) formda toplam 885 kez kullanılmıştır.

a. İkinci Tekil Şahıs Zamirine Bitişik Kullanım Formu (رَبِّكَ) - (رَبِّكَ):

“Rab” kavramı bu formda Kur’ân-ı Kerîm’de 242 yerde geçmektedir. Bekir Topaloğlu bu kullanımlardan 200’den fazlasının Peygamber Efendimize (sav) yönelik hitap olduğunu kaydeder.¹⁸⁸ Bu doğru olmakla beraber eksik bir ifadedir. Hitabın Peygamber Efendimize (sav) ve Onunla beraber ümmetin tüm fertlerine olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Zira tefsir eserlerinde bu tarz ifadelerde ilk nazarda Peygamber Efendimiz (sav) kastedilmekle beraber mûmin fertlerin tümüne hitap edildiği kaydedilmektedir.¹⁸⁹ Yine Kur’ân-ı Kerîm’in evrensel bir kitap ve hitap oluşu da Peygamber Efendimiz ile beraber ümmetin kastedildiğini gösterir.¹⁹⁰

¹⁸³ En’âm 6/164; Sebe 34/15.

¹⁸⁴ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 337.

¹⁸⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 81.

¹⁸⁶ Abdülbâkî, Muhammed Fuad (v. 1968), *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzı’l-Kur’ân*, Matbaat-ü Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire 1944, s. 285-299.

¹⁸⁷ Geniş bilgi için bkz.; Abdülbâkî, *a.g.e.*, s. 285-299.

¹⁸⁸ Topaloğlu, Bekir, “Rab”, *DİA*, XXXIV, s. 372.

¹⁸⁹ Yûnus 10/94.

¹⁹⁰ Geniş bilgi için bkz.; Neseî, *a.g.e.*, I, s. 141, 260.

“Rab” kavramının ikinci tekil şahıs zamirine izâfetli olarak zikredildiği 209 yerde Peygamber Efendimize (sav) ve onun şahsında ümmete hitap edilmektedir. Geriye kalan 33 yerde ise Musa’ya (as.),¹⁹¹ Zekeriyya’ya (as.),¹⁹² İsa’ya (as.),¹⁹³ İsa Peygamberin annesi Meryem’e,¹⁹⁴ Yûsuf’a (as.),¹⁹⁵ Yûsuf Peygamberi köle olarak satın alan Mısır kralına,¹⁹⁶ Lût’a (as.),¹⁹⁷ İbrahim’e (as.),¹⁹⁸ İbrahim Peygamberin hanımı ve İshak Peygamberin annesi olan Sâre’ye,¹⁹⁹ Nefs-i Mutmainne’ye,²⁰⁰ cehennemde vazifeli olan Mâlik isimli meleğe,²⁰¹ bal arısına,²⁰² Firavun’a,²⁰³ Şeytan’a,²⁰⁴ hitap edilmektedir. Ayrıca bu 242 hitaptan 7 tanesi müennes kalıpta kullanılmıştır. Bu kullanımlarda; Hazreti Meryem’e,²⁰⁵ Hazreti Sâre’ye,²⁰⁶ bal arısına,²⁰⁷ Nefs-i Mutmainne’ye²⁰⁸ hitap edilmektedir.

b. İkinci Çoğul Şahıs Zamirine Bitişik Kullanım Formu (رَبُّكُمْ):

Kavramın zamire izâfetli kullanımlarından ikinci olarak sık kullanım formu, ikinci ikil şahıs zamire bitişik kullanımındır. Kur’ân’da 119 kez kullanılmıştır. Çoğul zamirine izâfetli kullanıldığı yerler genellikle Allah’ın (cc.) kudret ve azametinin muhatap kitleye

¹⁹¹ Bakara 2/61, 68, 69, 70; Mâide 5/24; Âraf 7/134; Kehf 18/82; Tâhâ 20/12; Kasas 28/32; Zühurf 43/49; Nâziât 79/19.

¹⁹² Âl-i İmrân 3/41; Meryem 19/9.

¹⁹³ Mâide 5/112.

¹⁹⁴ Âl-i İmrân 3/43; Meryem 19/19, 21, 24.

¹⁹⁵ Yûsuf 12/6.

¹⁹⁶ Yûsuf 12/42, 50.

¹⁹⁷ Hûd 11/81.

¹⁹⁸ Hûd 11/76; Zâriyât, 51/34.

¹⁹⁹ Zâriyât 51/30.

²⁰⁰ Fecr 89/28.

²⁰¹ Zühurf 43/77.

²⁰² Nahl 16/69.

²⁰³ Tâhâ 20/47.

²⁰⁴ Hıcr 15/92.

²⁰⁵ Âl-i İmrân 3/43; Meryem 19/19, 21, 24.

²⁰⁶ Zâriyât 51/30.

²⁰⁷ Nahl 16/69.

²⁰⁸ Fecr 89/28.

gösterildiği bölümlerdir.²⁰⁹ Bu formda kullanılan “Rab” kelimesinden önce veya sonra genelde Allah’ın kudret ve azametini delâlet eden lafızlar kullanılmıştır. Bazen (رَبِّكُمْ) lafzının hemen akabinde azamet ve kudret ifade eden (الَّذِي خَلَقَ) “sizi yaratan”, (السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) “gökleri ve yeri yaratan”, (رَبُّكُمْ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ) “pek şefkatli ve merhametli olan” vb. lafızlar zikredilir.²¹⁰ Bazen de bu lafzın hemen öncesinde azamet ve kudret ifade eden lafızlar bulunur. Bunun en çarpıcı örnekleri, (مَغْفِرَةٌ) “Rabbinin ihsânı”, (فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ) “Rabbinin mağfireti”, (أَيُّهُ مِنْ رَبِّكُمْ) “Rabbin tarafından olan delil”, (بُزْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ) “Rabbinin mucizesi”, (مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ) “Rabbin tarafından verilen basiretler”, (بَصَائِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ) “Rabbinden öğüt” ve benzeri lafızlardır.²¹¹

“Rab” kavramının muhatap zamirlerine izâfet formu ile kullanıldığı bölümlerde bazen muhatap kitle cesaretlendirilmekte,²¹² kendilerine güven aşılanmakta,²¹³ bazen teskin edilmekte²¹⁴ bazen de korkutulmakta,²¹⁵ acizlikleri yüzlerine vurulmakta,²¹⁶ kibir ve gururları örselenmektedir.²¹⁷

c. İkinci İkil Zamirine Bitişik Kullanım Formu (رَبُّكُمْ):

“Rab” lafzının ikinci ikil zamirine izâfetli kullanımı Kur’ân’ı Kerîm’de 33 kez zikredilmektedir.²¹⁸ Bu formda kullanıldığı bölümleri üç başlık altında toplamak mümkündür.

²⁰⁹ Elmalılı, IV, s. 324.

²¹⁰ Bakara 2/21; Nisâ, 4/1; A’râf 7/54; Yûnus 10/3; vd.

²¹¹ Bakara 2/49, 198, 248; Âl-i İmrân 3/49, 50, 133; Nisâ 4/174; En’âm 6/104, 157; vd.

²¹² Bakara 2/105; Nisâ 4/174.

²¹³ Âl-i İmrân 3/73, 133; En’âm 6/147.

²¹⁴ En’âm 6/54.

²¹⁵ Bakara 2/49; Nisâ 4/1; Mâide 5/72.

²¹⁶ Bakara 2/21,76; En’âm 6/102; Mâide 5/68; A’râf 7/54.

²¹⁷ Ebû'l-Yümn, Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî (v. 928/1522), *Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut 2009, I, s. 171, 475; II, 26, 239, 483; İbn-i Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (v. 1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Daru't-Tunûsiyye, Tunus 1984, III, s. 282; IV, s. 82, 215; VI, 62.

²¹⁸ Abdalbâkî, a.g.e., 285-299.

1- Âdem ve Havva'ya dönen zamir: İkinci ikil zamirine izâfetle kullanıldığı yerlerden ilki, Şeytan'ın Hazreti Âdem'i (as.) ve Havva'yı kandırması hadisesinin anlatıldığı pasajlardan biri olan A'râf 7/20. âyetidir. Bu âyette Şeytan'ın onlara vesvese telkininde bulunurken kullandığı sözler hikâye edilerek: “[*Rabbiniz size bu ağacı başka bir şey için değil, ancak iki melek olacağınız yahut (ölümden âzâde ve) ebedî kalıcılardan bulunacağınız için (yani böyle olmayasınız diye) yasak etti*] dedi.”²¹⁹ şeklinde (رَبِّكُمْ) formunda kullanılmıştır.

2- Musa (as.) ve Harun'a (as.) dönen zamir: Allah'ın (cc.) emri ile Musa (as.) ve Harun'un (as.) Firavun'u imana davete gittikleri vakit diyalog esnasında Firavun'un alaycı bir üslupla: “*Sizin Rabbiniz kim, ey Mûsâ?*”²²⁰ şeklindeki hitabının anlatıldığı pasajlarda Firavun, Harun ve Musa'yı (as.) kasederek “Siz ikinizin Rabbi kim?” Sözüni sarf etmiş, Kur'ân'da aynen hikâyeten aktarmıştır.

3- Cin ve İnsan tâifesine dönen zamirler: Rahman Sûresi'nde otuzbir defa geçen (فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ) “*O halde siz Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?*”²²¹ âyeti içerisinde yer almaktadır. Bu âyette iki husus dikkati çekmektedir. Niçin zamir tesniye (ikil) kalıbında getirildi? Ortada muhatap kitle yok iken zamir niçin muhatap kalıbında getirildi? İlk soruyu müfessirlerimiz şu şekilde cevaplamışlardır. Bu âyetteki “Rab” lafzına bitişik olan zamirin ait olduğu kişi/nesne hususunda müfessirlerin genel yorumu, cin ve insan cinsini ifade eden bir kavram olması münasebetiyle (الْأَنَام) lafzı olduğudur.²²² Fahrettin Râzî (606/1210), *Mefâtihu'l-Ğayb* isimli tefsirinde “Rab” kavramının tesniye zamirine izâfetli olarak zikredilmesindeki hikmetleri şu şekilde izah eder.

- İlk olarak hitap insan ve cin taifesindedir. Bu da üç şekilde olabilir. Ya cin ve insan cinsi anlamındaki (الْأَنَام) lafzı kastedilmiştir. Veya niyette gizli olan, zikredilmeyen insan ve cin lafızları kastedilmiştir. Ya da (الْأَنَام) insan cinsi anlamındadır.

²¹⁹ Çantay, Hasan Basri (v. 1964), *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1972, I, s. 227.

²²⁰ Tâhâ 20/49.

²²¹ Rahmân 55/71.

²²² Zemahşerî, a.g.e., VI, s. 7.; İbn-i Atrıyye, a.g.e., V, s. 226.

- Hitap erkek ve dişiyedir.
- “Rabbinin hangi nimetlerini yalanlıyorsun” sözünün tekrarı gibi olduğundan tekit maksadıyla tensiye (ikil) kalıbında getirilmiştir.
- Hitabın umumi olması ve bütünü bir araya getiren iki kısım²²³ kastedildiği için zamir tesniye kalıbında gelmiştir.²²⁴ Bu yorumların mantıklı olması ile beraber zamirin insan ve cin taifesine dönmesi daha uygun ve doğrudur. Müfessirlerin hemen hepsinin genel kanaati de bu şekildedir.²²⁵

d. Birinci Tekil Şahıs Zamirine Bitişik Kullanım Formu (رَبِّهَا)-(رَبِّه):

“Rab” kavramı bu formda Kur’ân’ı Kerîm’de 85 kez kullanılmaktadır. Bu kullanımlar ile Allah (cc.) kastedilmiş olup, iki tanesi emir, kral, devlet başkanı manasında kullanılmıştır ki, bunlar Yûsuf 12/41. ve 42. âyetlerde zikredilen, Yûsuf Peygamber’i köle olarak sarayına alan ve sonra eşinin iftirası sebebiyle hapse atan Mısır kralı için kullanılmıştır. Bu iki kullanım, asr-ı saâdetde bu hâdiseden az çok haberdar olan bir topluluğa indirilmesi münasebetiyle onların âşina oldukları bir tarzda (melik, kral anlamında) kullanılmıştır.²²⁶ Bu iki örnek “Rab” kavramının Kur’ân’ı Kerîm’de melik, emir, kral anlamlarında kullanıldığını göstermektedir.

e. Birinci İkil Şahıs Zamirine Bitişik Kullanım Formu (رَبَّهُمَا):

Bu form toplam 3 yerde zikredilir. İlk ikisi Âdem (as.) ve Hz. Havva kıssalarından bahseden pasajlardır.²²⁷ Diğeri ise Musa ve bilge kişinin (Hızır) yolculuğunu anlatan pasajlarda âsî bir hayat yaşayacağı bilge kişi tarafından dile getirilen çocuğun öldürülmesinin sebebi izah edilerek bilge kişinin dilinden hikâyeten, (فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا)

²²³ Âlemde her şey genelde ikili taksîme tâbi tutulmuştur. Âkil-gayr-i âkil, görünen-görünmeyen vb. bu sebeple tüm cüzlere şamil olması için zamir ikil olarak zikredilmiştir. Adetâ şöyle hitap edilmiştir. “Ey o iki kısım, o halde Rabbinizin, hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?” Geniş bilgi için bkz.; Râzî, *a.g.e.*, XXIX, s. 96.

²²⁴ Râzî, *a.g.e.*, XXIX, s. 95-96.

²²⁵ Önce ki iki âyette ilk olarak “خَلَقَ الْإِنْسَانَ” (*insanı yarattı*), sonra ki âyette “وَخَلَقَ الْجَانَّ” (*cin taifesini yarattı.*) buyrulmak suretiyle insan ve cin taifesi zikredildiği için zamirin bu iki taifeye dönmesi daha uygundur.

²²⁶ İbn-i Kesîr, *a.g.e.*, VIII, s. 45, 46.

²²⁷ A’râf 7/22, 189.

(حَيْرًا مِنْهُ زَكْوَةً وَأَقْرَبَ رَحْمًا) “Böylece, *Rablerinin* onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik.” zamir o çocuğun anne-babsını ifade edecek şekilde kullanılmıştır.²²⁸

f. Birinci Çoğul Şahıs Zamirine Bitişik Kullanım Formu (رَبَّهُمْ):

Kavramın zamire izafetli formları arasında sıkça kullanılan bu form, Kur’ân’ı Kerîmde 125 defa geçmektedir. Bu formda kullanılan “Rab” lafzı ile Allah (cc.) kastedilmiştir. Bu form ile genellikle müminlere hitap edilirken, bazen de kâfirlere, asîlere, cehennemliklere hitap edilmiştir.²²⁹ İbn-i Âşûr (v. 1973), “رَبُّهُمْ” şeklinde kâfirlere hitap edilmesinin, Allah’ın (cc.) rubûbiyyetinin inanan-inanmayan tüm insanlığı kapsadığını gösterdiğini beyan etmiştir.²³⁰

g. Tekil Mütakellim Zamirine Bitişik Kullanım Formu (رَبِّي):

Bu formda kullanım Kur’ân’da iki şekilde zikredilir. Birinci şekil (ي)nin zikredildiği kullanımdır ki, 101 defa kullanılmıştır. İkincisi ise, (ي)nin zikredilmeyip esre hareke ile iktifa edildiği yerlerdir. Bu şekilde 67 kez zikredilir.²³¹ Bu form bazı istisnalar haricinde²³² Kur’ân-ı Kerîm’de dua ve niyaz içerikli âyetlerde zikredilmektedir.²³³ Kur’ân’ın dua üslubu genellikle (رَبَّنَا) ve (رَبِّي) nidâları ile başlamaktadır. Dua ve niyaz üslubu için çok nadir olarak (اللَّهُمَّ) lafzı kullanılmıştır.²³⁴ Bazı müfessirler, “Rab” lafzının dua içerikli

²²⁸ Kehf 18/81.

²²⁹ En’âm 6/150; Hûd 11/59, 60, 68; Ra’d 13/5; İbrâhîm 14/18; Nahl 16/54; Kehf 18/105; vd.

²³⁰ İbn-i Âşûr, *a.g.e.*, VII, s. 128.

²³¹ Konuşan kişiyi (mütakellimi) gösteren (ي) zamirinin zikredilmesi veya hafzedilmesi manaya etki etmemektedir. Bu kullanım Arapların örfünün Kur’ân’da zikredildiği hususlardan biridir. Zira Araplar isme izâfetli olarak zikredilen mükellim zamirlerini çeşitli şekillerde kullanmışlardır. Geniş bilgi için bkz.; İbn-i Hişâm, Ebû Abdullah Muhammed Cemâluddîn, (v. 761/1360), *Katru’n-Nedâ ve Bellü’s-Sadâ*, Dâru’l-Kitâbi’l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 238-239.

²³² Yûsuf 12/23, 53; Neml 27/40; Zâriyât 51/23.

²³³ Nidâ üslubunda genellikle nidâ edâtı zikredilmez. Kur’ân’da sadece iki âyette nidâ edâtı zikredilir. Furkân 25/30; Zuhruf 43/88.

²³⁴ Âl-i İmrân 3/26; Mâide 5/114; Enfâl 8/32; Yûnus 10/10.

âyetlerde sıkça kullanılmasının ikili iletişime sahip bir kavram olduğuna delâlet ettiğini zikretmiştir.²³⁵

h. Çoğul Mütakellim Zamirine Bitişik Kullanım Formu (رَبِّنَا):

Kur’ân-ı Kerîm’de 111 ayrı yerde zikredilen bu form 76 yerde dua üslubunda, 17 yerde yemin üslubunda, 18 yerde ise çoğul mütakellimleri ifade için kullanılmıştır. Bir önceki kullanımda olduğu gibi bu form da genelde dua ve nidâ üslubunda kullanılmaktadır.

Çizelge II.1. Kur’ân’da “Rab” Lafzının Zamire İzâfetli Kullanım Formları:

Zamire İzâfetli Kullanım Formları									
Kullanım Formu	Kullanım Sıklığı	Kullanım Formu	Kullanım Sıklığı	Kullanım Formu	Kullanım Sıklığı	Kullanım Formu	Kullanım Sıklığı	Kullanım Formu	Kullanım Sıklığı
(رَبِّهِ)	76	(رَبِّهَا)	9	(رَبِّكَ)	242	(رَبِّكَ)		(رَبِّي)	167
(رَبِّهِمَا)	3	(رَبِّهِمَا)	-	(رَبِّكُمَا)	33	(رَبِّكُمَا)		(رَبِّنَا)	111
(رَبِّهِمْ)	125	(رَبِّهِنَّ)	-	(رَبِّكُمْ)	119	(رَبِّكُنَّ)			
TOPLAM									885

II.1.1.1.2. İsme Bitişik Kullanımı

Kur’ân’ı Kerîm’de “Rab” kavramının izâfetli kullanıldığı ikinci form, isimlere izâfet şeklinde kullanımıdır. Bu formda dikkat çeken iki mühim husus vardır. Bunlardan ilki “Rab” kavramının izâfe edildiği isimlerin, muhatapların özellikle de vahyin ilk muhataplarının dikkatlerini üzerinde toplayan isimler olmasıdır. İkincisi ise bu formun zikredildiği âyetler genellikle Allah’ın (cc.) kudret ve azametine atıfta bulunulan pasajlar olmasıdır. Elmalılı (v. 1942), bu ifadelerin, şirk batağına saplanmış olan, vahyin ilk muhataplarını şaşkınlığa uğratan ifadeler olduğunu çünkü onların, putlarına “âleme, yer ve gökyüzüne, sahip olmak”, gibi bir özellik yüklemek veya böyle bir güce sahip olduklarını iddia etmek akıllarına dahi gelmediğini, onların en fazla yıldızlara hükmedebilen bir

²³⁵ Râzî, *a.g.e.*, IV, s. 59; İbn-i Âşûr, *a.g.e.*, I, s. 713.

Rab/put tanıdıklarını, bu sebeple Peygamber Efendimize, böyle üstün vasıflara sahip bir Rabbe davet ettiği için, bu kadar büyük kin ve nefret içinde olduklarını beyan etmiştir.²³⁶

“Rab” kavramının isme izâfet formuyla kullanımını kısaca özetlemek gayesiyle tablo şeklinde sunmak isabetli olacaktır.

Çizelge II.2. Kur’ân’da “Rab” Lafzının İsme Bitişik Kullanım Formları

KELİME	ANLAMI	GEÇTİĞİ SURE/ÂYET	ADET
رَبِّ الْعَالَمِينَ	Âlemlerin Rabbi	Fâtiha 1/2; Bakara 2/131; Mâide 5/28; En’âm 6/45, 71, 162; Ârâf 7/54, 61, 67, 104, 121; Yûnus 10/10, 37; Şuara 26/16, 23, 47, 77, 98, 109, 127, 145, 164, 180, 192; Neml 27/8, 44; Kasas 28/30; Secde 32/2; Saffât 37/87, 182; Zümer 39/75; Mûmin 40/64, 65, 66; Fussilet 41/9; Zuhruf 43/46; Câsiye 45/36; Vâkıa 56/80; Haşr 59/16; Hâkka 69/43; Tekvir 81/29; Mutaffifîn 83/6.	42
رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ	Yer ve Göklerin Rabbi	Ra’d 13/16; İsrâ 17/102; Kehf 18/14; Meryem 19/ 65; Enbiyâ 21/56; Şuarâ 26/24; Saffât 37/5; Sâd 38/66; Zühurf 43/82; Duhân 44/7; Nebe’ 78/37.	11
رَبُّ الْعَرْشِ	Arşın Rabbi	Tevbe 9/129; Enbiyâ 21/22 Mûminûn 23/86, 116; Neml 27/26, Zuhruf 43/82.	6
رَبُّ آبَائِكُمْ	Atalarınızın Rabbi	Şuarâ 26/26; Saffât 37/126; Duhân 44/8.	3
رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ	Doğu ve Batının Rabbi	Şûrâ 42/28; Müzzemmil 73/9.	2
رَبُّ السَّمَاوَاتِ	Göklerin Rabbi	Câsiye 45/36; Mûminûn 23/86.	2
رَبُّ مُوسَى وَهَارُونَ	Musa ve Hârûn’un Rabbi	A’râf 7/122; Şuarâ 26/48.	2
رَبُّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ	Yer ve Göğün Rabbi	Zâriyât 51/23.	1
رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ	Herşeyin Rabbi	Enbiyâ 21/164.	1
رَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى	Harun ve Musa’nın Rabbi	Tâhâ 20/70.	1
رَبُّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ	Mekke’nin Rabbi	Neml 27/91.	1
رَبُّ الْعِزَّةِ	Şeref ve İzzetin Rabbi	Saffât 37/ 180.	1
رَبُّ الْمَشَارِقِ	Doğuların Rabbi	Saffât 37/5.	1
رَبُّ الْأَرْضِ	Yeryüzünün Rabbi	Câsiye 45/36.	1
رَبُّ الشَّعْرَاءِ	Şi’râ yıldızının Rabbi	Necm 53/49	1
رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ	İki Doğunun Rabbi	Rahmân 55/17.	1
رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ	İki Batının Rabbi	Rahman 55/17.	1
رَبُّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ	Doğuların ve Batıların Rabbi	Meâric 70/40.	1
رَبُّ هَذَا الْبَيْتِ	Kabe’nin Rabbi	Kureyş 106/3.	1
رَبُّ الْفَلْقِ	Sabahın Rabbi	Felak 113/1	1
رَبُّ النَّاسِ	İnsanların Rabbi	Nâs 114/1	1
TOPLAM			82

Bu izâfet terkiplerinden ilki olan “Âlemlerin Rabbi” tamlaması, Allah’ın (cc.) rubûbiyyetinin tüm mevcûdâtı kapsadığını gösteren veciz bir ifadedir.²³⁷ Âlûsî (v.

²³⁶ Elmalılı, a.g.e., I, s. 78-79.

1246/1830), (رَبِّ الْعَالَمِينَ) ibâresinin, “Rab” kavramının kapsamı ile ilgili en belirgin terkip olduğunu, Allah’ın (cc.) rubûbiyyetinin tüm mahlûkatı ihâta ettiğini ifade ettiğini zikretmiştir.²³⁸ Neseî (v. 710/1310), (رَبُّ آبَائِكُمْ) terkinin Allah’ın (cc.) rubûbiyyetinin tüm zamanları kapsadığını ifade ettiğini beyan eder.²³⁹

“Rab” kavramına izâfe edilen lafızlar vahyin muhataplarının dikkatlerini çeken, hele hele vahyin ilk muhataplarını hayrette bırakan bir üsluba sahiptir. Peki, “Rab” kavramı birkaç istisna haric niçin hep izâfet formuyla zikredilmiştir? Bir sebebi/hikmeti var mıdır? Bu soruların cevabını “Rab” Kavramının Kullanım Sıklığı” başlığı altında özetleyeceğiz.

Kur’ân-ı Kerîm’de “Rab” kavramının en çok zamirlere izâfet formu ile zikredildiği görülmektedir. İkinci olarak çok kullanıldığı form ise, isimlere izâfetle kullanıldığı formdur. Hal böyle olunca Kur’ân-ı Kerîm’de “Rab” lafzının izâfet formu için zikredildiği anlaşılmaktadır. Eğer izâfet formu için vaz’ edildi ise hangi anlamlar kastedilmiştir? Kur’ân’da kullanımlarını incelediğimizde izâfet formu için zikredilmiş bir kavram olabileceği yargısı ağır basmakta olup Allah’ın (cc.) rubûbiyyetinin kapsamını göstermek, kudret ve yüceliğinin sınırsızlığını ortaya koymak, izafe edildiği kişiyi cesâretlendirmek veya o kişinin acizliğini ortaya çıkarmak gibi çeşitli hikmetlerle bu formda zikredilmiştir.

“Rab” kavramının zamire izâfetli kullanımlarından 209 tanesinin Peygamber Efendimizin (sav) şahsına yönelik olduğunu zikretmiştik. Bu 209 yerde bazen Peygamber (sav) Mekke müşriklerine ve kâfirlere karşı cesaretlendirilir. Bazen tebliğ konusunda Peygamber’i (sav) teşvik gayesiyle zamire izâfet formunda kullanılır.²⁴⁰

Kur’ân “Rab” lafzına farklı bir misyon yüklediği için Allah lafzı yanında Kur’ân’da sıkça zikretmiştir. Ulûhiyeti ifade eden lafzatullâh varken buna ilâve olarak yine ulûhiyeti ifade eden “Rab” lafzının zikredilmesi, bu lafza yüklenmiş olan misyona matuftur. Bu hususu son bölümde inceleyeceğiz.

²³⁷ İbn-i Âşûr, *a.g.e.*, I, 168.

²³⁸ Âlûsî, *a.g.e.*, I, s. 74,78-79.

²³⁹ Neseî, *a.g.e.*, II, s. 559.

²⁴⁰ Hatipoğlu, Mehmet, “Kur’ân-ı Kerîm’de Üçüncü Şahıs Zamirinin İşaret Zamiri Olarak Kullanımı”, (XVII. Şarkiyatçılar Kongrsine Sunulmuş Tebliğ), s. 150-153.

II.2. Kur’ân-ı Kerim’de “Rab” Kavramının Türevleri

II.2.1. Erbâb (أَرْبَابٌ):

“Rab” kelimesinin çoğulu olan “erbâb” lafzı Kur’ân’ı Kerîm’de Allah’tan başkasına rubûbiyyet isnâd etmenin eleştirisi²⁴¹ ve Allah’tan (cc.) başka Rab edinmenin yanlışlığını ifade sadedinde dört ayrı yerde zikredilir. Kur’ân-ı Kerîm bir yandan Allah (cc.) ve Rasûlullâha (sav) itaati emrederken²⁴² öte yandan her yönü ile itidâl üzere olan bir toplum olmamızı emreder.²⁴³ Bu itidali temin etmenin ilk adımı ise inanç yönünden orta halli bir usûl takip etmekle mümkündür. İnanç yönünden itidali yakalayabilmek de Allah’ı (cc.) tek İlah ve tek Rab kabul edip O’nun dışındaki tüm varlıklardan rubûbiyeti soyutlamakla mümkündür. İşte tam burada aşağıda zikredilen dört âyete uygun inanç sistemi oluşturmak hususu devreye giriyor. Bu dört âyet şunlardır.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا
مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ²⁴⁴

“De ki: Ey Kitablular (yahûdîler, hıristiyanlar), hepiniz bizimle sizin aranızda müsâvî (ve âdil) bir kelimeye gelin, (şöyle) diyerek: [Allah’dan başkasına tapmayalım. O’na hiç bir şey’i eş tutmayalım, Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi Rabler (diye) tanımayalım.] (Buna rağmen) eğer yine yüz çevirirlerse (o halde) deyin ki: [Şâhid olun, biz muhakkak müslümanlarız.]”²⁴⁵

وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمُلْكَةَ وَالنَّبِيْنَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ²⁴⁶

²⁴¹ Topaloğlu, Bekir, “Rab”, XXXIV, *DİA*, s. 372-373.

²⁴² Nisâ 4/59.

²⁴³ Bakara 2/143.

²⁴⁴ Âl-i İmrân 3/64.

²⁴⁵ Çantay, Hasan Basri, *a.g.e.*, I, s. 93.

²⁴⁶ Âl-i İmrân 3/80.

“Sizin, melekleri ve peygamberleri tanrılar edinmenizi de emretmez O. Ya size, siz müslümanlar olduktan sonra, hiç kâfirliği emreder mi?”²⁴⁷

إِتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَيْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Onlar, Allâh’ı bırakıp bilginlerini, râhiblerini, Meryem’in oğlu Mesîhi tanrılar edindiler. Halbuki bunlar da ancak bir olan Allah’a ibâdet etmelerinden başkasıyla emr olunmamışlardır. Ondan başka hiç bir tanrı yok. O, bunların eş tutageldikleri her şeyden münezzehdir.”²⁴⁸

يَا صَاحِبِي السِّجْنِ ءَأَرْبَابٌ مُتَّفَقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

“Ey zindan arkadaşlarım, darma dağınık bir çok düzme Tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şey'e gaalib, kâhâ'r olan bir tek Allah mı?”

Bu dört âyet tevhîd ilkesinin benimsenmesi ve ona aykırı davranılmasının yanlışlığını ortaya koyma hedefiyle zikredilmişlerdir. Bu pasajlarda Allah’tan (cc.) başka Rab edinmenin yanlışlığı vurgulanmaktadır.

Âl-i İmrân 3/64. âyette zikredilen “birbirimizi rabler edinmeyelim” kavlinin izahıyla ilgili müfessir Nesefî (v. 710/1310) “birbirimizi rabler edinmeyelim” hitabından maksadın “Uzeyr ve İsa Peygamber Allah’ın oğludurlar” demeyelim, “*ruhbân sınıfına Allah’ın şeriatına itibar etmeyip haram ve helal kıldıkları hususlarda itaat etmeyelim.*” anlamlarında olduğunu zikreder.²⁴⁹ Âlûsî (v. 1246/1830) ise İkrime’nin (v. 105/723) “birbirinize secde etmeyin” anlamını verdiğini,²⁵⁰ İbn-i Cüreyc’in (v. 150/767) “Allah’a masiyette ve isyanda birbirinize itaat etmeyin” anlamını verdiğini ve Adiy bin Hâtem’den (v. 68/689) rivâyet edilen hadisin²⁵¹ bu anlamı teyit ettiğini zikreder. Her iki müfessir de bu

²⁴⁷ Tevbe 9/31.

²⁴⁸ Yûsuf 12/39.

²⁴⁹ Nesefî, a.g.e., I, s. 262-263.

²⁵⁰ Âlûsî, a.g.e., III, s. 193; Ebu Hayyân, a.g.e., II, s. 508.

²⁵¹ Tirmizî, Tefsîri'l-Kur’ân, 9.

âyetin tefsirinde Al-i İmrân 3/80. ve Tevbe 9/31. âyetlere atıfta bulunurlar. Bu durumda bu âyetlerin beraber değerlendirilmesi gerektiği aşikârdır.

Kur'ân'ın inzâlinden maksat tevhîd akâdesini kullara telkin etmektir. Bu sebeple ilk nazil olan âyetle birlikte tek Rabbe kulluk ve itaat emredilmiştir. Allah'tan (cc.) başka Rab edinmenin yanlış ve yasak olduğu tekrar tekrar izah edilmiştir. Bu dört yerde de “erbâb” lafzı Allah'tan başka Rab edinmenin inaç yönünden sakıncalı olduğunu beyan sadedinde ve yegâne Rabbin Allah (cc.) olduğunu izhar etmek ve ispatlamak maksadıyla zikredilmiştir.

Kur'ân'ı Kerîm Firavun'un mal, mülk ve saltanâtına güvenerek ilk olarak ilâhlık iddiasında²⁵² bulunduğundan sonra daha da ileri giderek (فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى) “*Firavun: ben sizin en yüce rabbinizim dedi.*” “Rablerin Rabbi” olduğunu iddia ettiğinden,²⁵³ bu iddiasını desteklemek için tutarsız yollara başvurduğundan²⁵⁴ bahsederek Rabliği yalnızca Allah'a mahsus kılmıştır.

Yine ahbâr ve ruhbân sınıfı gibi insanlar arasında tebârüz etmiş şahsiyetleri Rab edinmenin yanlış bir davranış olacağını ifade etmek sûretiyle Rab olma vasfını Allah'a (cc.) has kılmıştır. Zira ahbâr kelimesi yahûdî bilginlerini ifade eden bir terimdir. Asr-ı saâdetde Medine'de beytülmidrâs denilen yerde yahûdîlere dinlerini öğreten, aralarında çıkan müşkil meseleleri halleden, dini ahkâma vâkıf kimseler vardı ki bunlara da ahbâr denilirdi.²⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm ahbârla ilgili olarak, Tevrât'a göre hüküm vermeleri ve onu korumaları gerekirken bunu yapmadıklarını,²⁵⁶ çevrelerinde yaşayanları kötü söz söylemekten ve haramdan uzak tutmaları gerekirken bunu da yapmadıklarını²⁵⁷ insanların

²⁵² Kasas 28/38.

²⁵³ Naziât 79/24.

²⁵⁴ Kasas 28/38.

²⁵⁵ Cilacı, Osman, “Ahbâr”, *DİA*, I, s. 485-486.

²⁵⁶ Mâide 5/44.

²⁵⁷ Mâide 5/63.

mallarını haksız yere yediklerini, insanları doğru yoldan saptırdıklarını²⁵⁸ haber vermektedir.

Kur'ân'ın ahbârla ilgili verdiği bu bilgilerden, onlara yahûdîlerin ne kadar çok değer verildiklerini, yahûdîlerin bu aşırı sevgileri sebebiyle onlara “Rab” vasfını verdiklerini ve onların Tevrat'a gâyet vâkîf olduklarını ancak kendi hevâ ve hevesleri uğruna hareket edip Tevrat'a göre hüküm vermek yerine hevâ ve heveslerine göre hüküm verdikleri anlaşılmaktadır.

Ruhbân kavramı ise; rahip kelimesinin çoğulu olup, Allah'tan (cc.) korkan ve ona uzlet halinde ibadet eden kişidir.²⁵⁹ Tefsirlerde “ibadetle meşgul olan, tevâzu sahibi ve yumuşak huylu hıristiyan grubu” olarak tarif edilir.²⁶⁰ Kur'ân-ı Kerîm ahbâr ile ruhbânı beraberce zikrederek, insanların mallarını haksız yere yediklerini, insanları doğru yoldan saptırdıklarını²⁶¹ haber vermektedir.²⁶²

Yahûdîler ahbâr sınıfını hıristiyanlar ise ruhbân sınıfını aşırı sevgileri sebebi ile “Rab” vasfı ile vasıflandırmışlardır. Onlar alenen ahbâr ve ruhbâna “Rab” demeseler de Allah'ın hükmü varken onların hükümlerine iltifat ve itibar ettikleri için, Kur'ân-ı Kerîm onların bu tutumlarını eleştirir.²⁶³

Peygamberleri ve melekleri Rab edinmenin yasak edildiği Âl-i imrân 3/80. âyette, meleklerle tapan Kureyş müşrikleri²⁶⁴ ile Uzeyr'i Allah'ın oğlu addeden yahûdîler ve İsa'yı (as.) Allah'ın oğlu addeden hıristiyanların yaptığı yanlışlık vurgulamaktadır.

Yûsuf Peygamber de tek Rabbe kulluğa davet gayesiyle: “*Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilâhlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?*”²⁶⁵

²⁵⁸ Tevbe 9/34.

²⁵⁹ İsfhânî, *a.g.e.*, s. 367.

²⁶⁰ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, s. 281.

²⁶¹ Tevbe 9/34.

²⁶² Geniş bilgi için bkz.; Gürkan, Salime Leyla, “Ruhbân”, *DİA*, XXXV, s. 204-205.

²⁶³ Râzî, *a.g.e.*, XVI, s. 39.

²⁶⁴ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 121.

²⁶⁵ Yûsuf 12/39.

buyurmuştur. Âyetin bağlamını incelediğimizde zindan arkadaşlarının isteğinden çok daha önemli olan bir hususun dile getirildiğini anlıyoruz. Yûsuf Peygamber bu hitabı ile o iki arkadaşına önemli olanın rüyâlarınız veya zindandan kurtulmak değil de asıl önemli olanın inançsızlık, cahillik, Allah'ı tek Rab olarak tanıyamamakla meydana gelen esâretten kurtulmak olduğunu hatırlatıyor. İlk olarak tevhîd akîdesini onlara tebliğ ettikten sonra onların taleplerine cevap veriyor.²⁶⁶ Bu hadiseden en önemli hususun tek olan Rab Teâlâ'yı bilmek, tanımak ve O'na kulluk etmek olduğunu anlıyoruz. Yine eğitim metodolojisi açısından güzel bir usûlün telkin edildiği bu bölümde, eğitimin “Rab” eksenli olması gerekliliğine işaret edildiği de anlaşılmaktadır.²⁶⁷

Netice olarak; Kur'ân-ı Kerîm'de (أَرْبَابٌ) “erbâb” lafzı önceki ümmetlerin ve asr-ı saâdette bazı toplulukların içine düştüğü şirk bataklığını mûminlere göstermek sûreti ile tevhîd akîdesini mûminlerin gönlüne yerleştirmek, Allah (cc.) haricinde Rab tanımamaları gerektiğini yahûdî, hıristiyan ve bazı Arap toplumları üzerinden muşahhas bir şekilde göstererek ümmeti tevhîd akîdesi çatısı altında toplamak maksadıyla zikredilmiştir.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir. Aynı gayeye matuf olarak Kur'ân'da (الِهَة) lafzı zikredilmiştir. Peki, niçin ayrıca “erbâb” lafzı zikredilmiştir? Bu iki lafız hedefledikleri netice bakımından aynı olsalar da ihtivâ ettikleri anlam bakımından çok ince bir fark vardır. “Erbâb” lafzına muhatap olanlar (peygamberler, melekler, ahabâr, ruhbân vd.) canlı ve akıllı varlıklar olduğu için iki yönlü iletişime uygun olan muhataplardır. Âlihe lafzının muhatapları ise (Lat, Uzza, Menât ve benzeri putlar, hevâ ve heves vb.) ikili iletişime müsait olmayan yalnızca tapan kişinin iletişime geçebildiği, kendisine tapınılan nesnelere ise iletişimden yoksun olduğu cansız ve akılsız muhataplardır. Nasıl ki “Rab” lafzı Allah ile kullar arasında ikili iletişime delâlet eden bir lafız ise erbâb lafzı da aynı anlamdan hareketle bu pasajlarda kullanılmıştır. Diğer pasajlarda ise aşkın gücün sahibi olan Allah (cc.) ile kul arasında zahirde yalnızca tek taraflı (kullar tarafından) bir iletişim olduğu için (kulların Allah'a (cc.) olan ihtiyacına binaen) âlihe kavramı kullanılmış olabilir.²⁶⁸

²⁶⁶ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, XII, s. 58.

²⁶⁷ Şevkânî, *a.g.e.*, III, s. 38.

²⁶⁸ Âlûsî, *a.g.e.*, I, s. 55, 77-78, 80.

II.2.2. Rabbâniyyûn (رَبَّانِيُونَ):

Kur’ân-ı Kerîm’de r-b-b kökünden türemiş diğer bir kavram ise “rabbâniyyûn” kavramıdır. Fa’lân vezninde sıfat-ı müşebbehe olan “rabbân” kelimesinin çoğulu olup sonuna nispet yâ’sı ilave edilmiştir.²⁶⁹ [(رَبَّانِيُونَ) → (رَبَّانِي) → (رَبَّان)]. Bu kavramın (رَبَّانِي) kelimesinin çoğulu olup mübâlağa ifade etmesi için “elif” (ل) ve “nun” (ن) ilave edilerek (رَبَّانِي) kullanıldığını söyleyenler de olmuştur.²⁷⁰ “Rabbânî” kavramıyla ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Müberred (v. 286/900), “ilim sahipleri” demek olduğunu, Abdullah b. Mes’ud (v. 32/652-53), “hikmet sahibi ulema” anlamında olduğunu, Abdullah b. Abbâs (v. 68/687-88), “yumuşak huylu, derin bilgi sahipleri” manasında kullanıldığını²⁷¹ ifade etmişlerdir.

“Rabbâniyyûn” kavramını İsfahânî (v. 465/1073), “Kendini ilim ile terbiye etmiş kişi, dışarıdan bilgiyi alıp kendi nefsinin, yani şahsiyetini onunla geliştirip, oradan tekrar bilgiyi dışarıya vuran (başkalarına aktaran) âlim” olarak tanımlamaktadır. Cevherî (v. 400/1009), “Kendini Allah’a adanmış, Allah’ı hakkıyla tanıyan âlim.”²⁷² Zebîdî (v. 1205/1791) ise “din ve ilimde en üst mertebeye ulaşmış âlim, öğrendiği ilme uygun yaşayan ve insanlara o ilmi öğreten âlim” anlamlarını vermişlerdir. Bu anlamlara bağlı olarak Hz. Ali (v. 40/661): “*Ben bu ümmetin rabbânîsiyim (ilim ve hikmetle donatılmış neferiğim)*” buyurmuştur.²⁷³ Bu lafız bazı âlimlerin vasfı olarak da zikredilmiştir. İlim ve hikmette yüce mertebe sahibi olması münasebeti ile Ebû’l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî (v. 1034/1624)’ye “İmâm-ı Rabbânî” denilmiştir.²⁷⁴

Rabbânî kavramının eski ahit dönemine kadar giden serencâmı vardır. İbrânîcede “rav” kelimesinin çoğulu olan “rabbanim” ve bu kelimedenden türeyen “rabbî” ve “rabbân” kelimeleri Eski Ahid döneminde efendi, öğretmen, yönetici, lider gibi anlamlarda kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde yahûdî âlimler için kullanılan bir terim olmuştur. Aynı

²⁶⁹ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 336

²⁷⁰ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 337; Gürkan, Salime Leyla, “Rabbâniyyûn”, *DİA*, XXXIV, s. 376-377.

²⁷¹ Buhârî, *İlim*, 10.

²⁷² Cevherî, *a.g.e.*, I, s. 130.

²⁷³ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 337.

²⁷⁴ Algar, Hamid, “İmâm Rabbânî”, *DİA*, XXII, s. 194.

şekilde İsa Peygamberin de “Rabbî” olarak tanıtıldığı pasajlar mevcuttur. Sami dil ailesine mensup olmaları sebebiyle “Rabbi” ve “Rabbân” lafızlarının İbrânîce, Süryânîce ve Arapçada kullanılmaları muhtemeldir.²⁷⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de “rabbâniyyûn” kavramı yahûdî geleneğine atıfla üç ayrı yerde zikredilir.²⁷⁶ Kavram, Abdullah b. Mesud’a (v. 32/652-53) göre “Hikmet sahipleri ve âlimler”, Katâde (v. 24/644), Hasan-ı Basri (v. 110/728), Mücahid’e göre (v. 104/722), “İlim, fikh, din ve dünya işlerinde ulemadan üstün kimseler”, anlamındadır. Mücahid (v. 104/722), bu anlamı sebebiyle rabbâniyyûnun ahabârdan üstün kimseler olduğunu zikreder.²⁷⁷ Süddî (v. 128/745), Yahya b. Akiyl ve Dehhak b. Muzâhim’e göre (v. 95/713), “Fakihler ve âlimler”, Abdullah b. Abbas’a göre (v. 68/687-88) “Hikmet sahipleri ve fakîhler”, Said b. Cübeyr’e göre (v. 95/713), “Hikmet sahipleri ve muttakiler” anlamlarındadır. Sîbeveyh (v. 195/809) “rabbânî” kavramının, “kendisini özellikle Rabbini tanımaya ve O’na itaat etmeye adanmış kişi” anlamında olduğunu zikreder. Müberred’e (v. 285/899) göre “ilim sahipleri” anlamını ifade ettiğini zikretmektedir.²⁷⁸

Müfessirler mezkûr kavramı çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Kurtubî (v. 671/1273), İbn Zeyd’in (v. 189/804) “İdareciler ve liderler”, Hasan-ı Basri’nin (v. 110/728) “Kendisinde ilim ile basîretli bir yöneticiliği toplayan”, Ebû Ubeyde’nin (v. 18/659) ise “Helâli, haramı, emirleri ve yasakları bilen, ümmetin durumuna, olanlara ve olacıklara vakıf olan kimsedir” şeklinde yorumladıklarını zikreder.²⁷⁹ Beydâvî (v. 691/1291); “Takvalı âlimler ve rablerine kulluk yapanlar.”²⁸⁰ Mevdûdî (v. 1979), “Rabbânî (Rabbî) yahûdîlerin dinî işlerini yöneten, ibadetlerini düzenleyen ve kanununu yürüten, yorumlayan dinî görevlinin adıdır.” demiştir.²⁸¹ Müfessir Reşit Rızâ (v. 1905) ve

²⁷⁵ Gürkan, Salime Leyla, “Rabbâniyyûn”, *DİA*, XXXIV, s. 376.

²⁷⁶ Âl-i İmrân 3/79; Mâide 5/44, 63.

²⁷⁷ Tâberî, *a.g.e.*, II, s. 281.

²⁷⁸ Suyûtî, Celâlüddîn (v. 911/1505), *ed-Dürri’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*, (thk. Abdurrahman et-Türkî), Kahire 2003, III, s. 643,644.

²⁷⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, V, s. 184-185.

²⁸⁰ Beydâvî, *a.g.e.*, II, s. 41.

²⁸¹ Mevdûdî, *a.g.e.*, I, s. 239.

Muhammed Abduh'a (v. 1935) göre "Ruhbân" İslam'daki evliyâyâ, "ahbâr" ise zahir âlimlere denk düşen bir kavramdır.²⁸² Diğer bazı müfessirler bu kavrama "Tevrât'ı bilen ve onun ahkâmına uygun hareket eden, hikmetli âlim", "İbadet ve takva ehli kimseler" anlamlarını vermişlerdir.²⁸³

Ahbâr kavramı ile birlikte zikredildiği âyetlerde, Tevrât'a göre hüküm vermeleri ve onun ahkâmını korumaları gerekirken bunu yapmadıkları,²⁸⁴ çevrelerinde yaşayanları kötü söz söylemekten ve haramdan uzak tutmaları gerekirken bunu da yapmadıkları anlatılır.²⁸⁵ Müfessirler her iki zümreye de aynı azarlamanın yapılmasından hareketle ahbâr ile rabbâniyyûn arasında fark olduğu yorumlarını yapmışlardır.²⁸⁶

Taberî'nin (v. 310/922), yorumu bizim için önem arz etmektedir. Taberî, "rabbâniyyûn" kelimesi hakkında özetle şunları söylemiştir: "Rabbâniyyûn kelimesi 'rabbâni' kelimesinin çoğuludur. Bunun mânâsı ise "İnsanları yetiştiren, işlerini düzene koyan ve onları sevk ve idâre eden" demektir. Bu nedenle, âlimler de, fakihler, hikmet sahipleri, müttakiler, liderler ve eğiticiler de, 'Rabbâniyyûn' kelimesinin ihtiva ettiği mânâyâ girmektedirler. Çünkü bunlardan her biri, kendi ihtisas alanlarında insanları yetiştirirler, eğitirler, işlerini düzenlerler, sevk ve idare ederler."²⁸⁷

Netice olarak, r-b-b kökünden türemiş olan "rabbâniyyûn" kavramını, Kur'ân-ı Kerîm Rab teâlâyı hakkıyla tanımış, ibâdete düşkün, dinî ahkâma vakıf kimseler iken üzerlerine düşen sorumlulukları yapmayan kimseler olarak bizlere tanıtmakta olup dine sıkıca sarılmak, dinin gereklerini yerine getirmek konusunda noksanlık göstermemek gerektiğini öğütlemektedir.²⁸⁸ *"Allah'ın vahiy, sağlam muhakeme ve peygamberlik*

²⁸² Muhammed Abduh, *a.g.e.*, VI, s. 398.

²⁸³ Abdürrezzâk, b. Hemmâm es-San'ânî (v. 211/826-27), *Tefsîr-i Abdürrezzâk*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1999, I, s. 399.

²⁸⁴ Mâide 5/44.

²⁸⁵ Mâide 5/63.

²⁸⁶ Geniş bilgi için bkz.; Muhammed Abduh, *a.g.e.*, VI, s. 398.

²⁸⁷ Taberî, *a.g.e.*, II, s. 280-281.

²⁸⁸ Abay, Ahmet, "Âlimlerin Rabbânîliği Olgusunun Kur'ân Bağlamında Tahlili", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 24, yıl 2014, s. 8.

bağışladığı hiç kimsenin bundan sonra halkına, “Allah’ın yanı sıra bana da kulluk edin!” demesi düşünülemez; aksine, onlara şöyle öğüt verir: “ilahî kelâmın bilgisini yayarak ve kendiniz onu derinlemesine inceleyerek Allah adamları olun!”²⁸⁹ Bu âyetle ümmete ve hatta tüm insanlığa rabbânî olmanın yöntemi izah edilerek, rabbânî olmaları, Allah’ın (cc.) ilmini öğrenerek onu başkasına gereği şekilde aktarma görevinin emredildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir tabirle âyette geçen “rabbânîler olun” cümlesini peygamberlerin bütün insanlara “Allah’a içtenlikle kulluk etme” çağrısı olarak anlamak mümkün olduğu gibi, özellikle ilim emanetini üstlenen veya toplumlara yön verme konumunda bulunan kişilere, doğruları öğretme ve gerçek kurtuluş yolunu aydınlatma hususundaki sorumluluklarını hatırlatma ifadesi olarak düşünmek de mümkündür. Ahbâr ve ruhbân sınıfı Mâide 5/44, 63. âyetlerde üzerlerine düşen görevi (Allah’ın kitâbı ile hükmetmek) ihmal ettikleri için şiddetle eleştirilmektedirler. Bu iki âyetten, ümmetlerin kitabın ahkâmını öğrenmek ve onu öğretmekten gaflet etmelerinin yanlış olduğu, eğer gaflet ederlerse şiddetli bir eleştiriye ve uhrevî bir cezaya müstehak olacakları vurgulanmaktadır.

II.2.3. Ribbiyyûn (رَبِّيُونَ) :

Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca bir kez zikredilen “ribbiyyûn” kavramı,²⁹⁰ “Yahûdî geleneğinde öğretici ve yönetici konumundaki rabbâniyyûn'a tâbi olan sıradan halk anlamında bir Kur’ân terimidir”. şeklinde tanımlanmıştır.²⁹¹ Ancak tanımdaki “sıradan halk” tabiri hatalı bir kullanımdır. Kur’ân-ı Kerîm’de topluluk anlamını ifade eden birçok lafız mevcut olup bu lafızlar arasında çok ince farklılıklar vardır.²⁹² “Ribbiyyûn” kavramı ise -aşağıda izah edileceği üzere- sıradan bir topluluk anlamında olmayıp aksine ilim ve

²⁸⁹ Âl-i İmrân 3/79.

²⁹⁰ Âl-i İmrân 3/146.

²⁹¹ Gürkan, Salime Leyla, “Rabbâniyyûn”, *DİA*, XXXIV, s. 376.

²⁹² Örneğin; (فِئَةٌ) lafzı mümin-kâfir her çeşit toplum için kullanılan bir kelimedir. (زُهْمٌ) kavramı, genelde kötülüğü ahlak edinmiş, cahil gruplar, toplumlar için kullanılan bir lafızdır. (رَبِّيٌّ) kavramı ise, ilim ve irfan sahibi, kültürlü toplumlara mensup kişileri ifade için kullanılan bir kelimedir. Bkz., Ebû'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 299; IV, s. 153; Râzî, *a.g.e.*, VI, s. 199; XVIII, s. 51; Beğavî, *a.g.e.*, I, s. 302; IV, 197.

kültür yönünden seçkin bir topluluğu ifade etmektedir. “Ribbiyyûn” kavramının “rabbâniyyûn” kavramı ile anlam ilişkisi vardır. Zira “rabbâniyyûn”, ilâhî ilimle donanmış ve o ilmi insanlara aktaran âlim anlamını ifade ederken “ribbiyyûn”, bu âlimlere tabi olan toplulukları ifade eden bir terimdir.

“Ribbiyyûn” kavramı “rabbî” veya “ribbî” kelimelerinin çoğulu olarak anlamlandırılmıştır. Ebû’s-Suûd (v. 982/1574), “ribbiyyûn” lafzının “rabbâniyyûn” lafzı gibi “Rabbe mensup olanlar” anlamında olduğunu, sonuna nispet kipi eklendiği için ra’nın harekesinin kesre kılındığını nakleder.²⁹³ Şevkânî (v. 1250/1834), ribbiyyûn lafzını cumhurun (ر) ra’nın kesresi ile (رَبِّيُّونَ) okuduğunu, lakin ra’nın fethası ve zammesi ile de (رَبِّيُّونَ, رَبِّيُّونَ) caiz olduğunu ifade etmiştir. Ra’nın fethası ile olursa “Rabbe mensup kimseler” anlamını ifade edeceğini, kesre ve zammesiyle olursa “topluluğa mensup kimseler” anlamında olacağını zikrettikten sonra bu sebeple âlimlerin bu kavrama “Rabbe mensup kimseler, cemaatler, gruplar, topluluklar” anlamlarını verdiklerini kaydeder.²⁹⁴

Asr-ı saâdet döneminin meşhur şairlerinden olan ve Gassânî sarayında hükümdar ve maiyetine methiyeler okuyan bir şair iken, müslüman olduktan sonra Peygamber Efendimizin (sav) şairi olma şerefine nâil olan Hassan bin Sâbit bir beytinde:

و اذا معشر تجافو عن الحق
حملنا عليهم ربيا

Bir topluluk doğruluktan uzaklaştığı an, biz onlara topluluk olarak hucum ettik.

Rabbî kelimesini topluluk/grup anlamında kullanmıştır. Bu şiir, kelimeye Arap toplumunun yabancı olmadığını da göstermektedir.²⁹⁵

Müfessirler bu kavrama iki cihetten anlam alanı tesbit etmeye çalışmışlardır. Bazı müfessirler “Rab” kavramının bir türevi olarak anlamlandırmayı tercih ederek Rabbe layıkıyla kulluk eden kimseler, yol ve yöntemleri ilâhî olan kimseler, Rabbin ahlakı ile ahlaklanan kişiler, rûhânî yönleri ağır basan zatlar, fakîh ve âlimler, savaş usûlünü bilen rabbânî kimseler anlamlarını ihtiva ettiğini zikretmişlerdir.

²⁹³ Ebû’s-Suûd, *a.g.e.*, II, s. 95

²⁹⁴ Şevkânî, *a.g.e.*, I, s. 630.

²⁹⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, V, s. 353; Ebû’s-Suûd, *a.g.e.*, II, s. 94.

Bazı müfessirler de seçkin gruplar, öncü topluluk, bilgili cemaat, bin/binlerce kişi anlamlarında olan (رَبَّةٌ) kelimesinin bir türevi olarak anlamlandırarak bilgili, öncü, seçkin topluluklara mensup kimseler anlamında olduğunu kaydetmişlerdir.

Kelimenin anlamı ile ilgili olarak Ahfeş, (v. 215/830) “Rabbe kulluk edenler” anlamında olduğunu zikretmiştir.²⁹⁶ Taberî (v. 310/923) “cemaat/topluluk” anlamında olan “ribbî” kelimesinin çoğulu olduğunu, “cemaatlere/gruplara mensup kişiler” anlamında olduğunu kaydetmiştir.²⁹⁷ *Nüzhetü'l-Kulûb* isimli eserinde Muhammed Uzeyz (v. 330/943), “ribbî” kelimesinin çoğulu olarak “çok sayıda cemaatler” anlamını ifade ettiğini zikreder.²⁹⁸ Fahrettin Râzî (v. 606/1210), Ferrâ’dan (v. 215/830) naklen, “ilkler, öncüler” anlamını verdiğini, İbn-i Kuteybe’nin (v. 276/889) topluluk anlamında olan “ribbe” kelimesinden türediğini zikrettiğini kaydeder, İbn-i Zeyd’dan (v. 51/671) naklen, “rabbâniyyun kelimesine “önderler ve vâliler”, rabbiyyûne ise, onların maiyetindeki topluluklar” anlamları verildiğini kaydeder.²⁹⁹ Seyyid Kutub (v. 1966), âyeti şu şekilde tefsir etmiştir. “*Nice peygamberler var ki (savaş usûlünü bilen) çok topluluklarla beraberce savaşmışlardır*”.³⁰⁰

Âlûsî (v. 1270/1854), “Rabbin ahlakı ile ahlaklananlar, rûhâniyyetleri kuvvetli olanlar” anlamını vermiştir.³⁰¹ Süyûtî (v. 911/1505), Abdullah b. Abbâs’tan (v. 68/687-88) rivâyetle, “binler/binlerce kişi” anlamını ihtivâ ettiğini, Saîd b. Mensûr’un (v. 227/842) Dahhâk’tan (v. 105/723) rivâyetle bin (1000) anlamındaki “ribbe” lafzının çoğulu olduğunu, Hassan’dan rivâyetle ise “fakîhler ve âlimler” anlamına geldiğini ve “birçok âlim” anlamlarını içerdiğini kaydetmiştir.³⁰² Muhammed Emîn el-Hererî ise rabbânî âlim,

²⁹⁶ Ahfeş, el’Evsat, Ebû Saîd b. Mes’ad (v. 215/830), *Meâni'l-Kur’ân*, (thk. Hüdâ Mahmûd Kurâa), Kahire 1990, s. 235.

²⁹⁷ Taberî, *a.g.e.*, II, s. 340.

²⁹⁸ Uzeyz, Ebû Bekr Muhammed b. es-Sicistânî (v. 330/943), *Nüzhetü'l-Kulûb Fî Tefsîr-i Ğarîb-il-Kur’âni'l-Azîz*, (thk. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mar’aşî), Dârü'l-Meârif, Beyrut 2013, s. 250.

²⁹⁹ Râzî, *a.g.e.*, IX, s. 28.

³⁰⁰ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, III, s. 187.

³⁰¹ Âlûsî, *a.g.e.*, IV, s. 102.

³⁰² Süyûtî, *a.g.e.*, IV, s. 54,55.

veya topluluğa mensup kimseler anlamını vermiştir.³⁰³ Şa'râvî (v. 1998) ise “ savaş usûllerini bilen fakîh kimseler” şeklinde tercüme ettikten sonra yol ve yöntemleri ilahî olan kimseler anlamına gelebileceğini zikrederek rabbâni kelimesi ile arasındaki bağa işaret etmiştir.³⁰⁴

Rabbânî kavramı ile olan anlam bağı sebebiyle ribbiyyûn kavramı, önceki toplumlar içinde peygambere sadık kalarak onun emir ve tavsiyelerine uymak sûretiyle rabbânî bir hayat (Allah'ın (cc.) rızasına uygun hayat) yaşamış grupları ifade eden bir terimdir. İster “Rab” kelimesinin isterse “ribbe” kelimesinin bir türevi kabul edilsin netice olarak Rab Teâlâ'ya mensup, O'nun emrine âmâde, O'nun rızasına muvafık bir ömür yaşamış gruplar anlamını ihtiva eder. Çünkü ribbe lafzı da özü itibarı ile sıradan bir toplumu ifade eden bir terim değil Allah (cc.) merkezli bir ömür yaşamış temiz toplum anlamındadır.³⁰⁵

II.2.4. Rabâib (رَبَائِبُ) :

Rabâib, (رَبِيْبَةٌ) kelimesinin çoğuludur. Araplar bu kavramı hem sıfat-ı müşebbehe olarak hem de ism-i mef'ûl olarak kullanmışlardır. Bu sebeple bakıp gözetilen, terbiye edilen, sahip çıkılan kişiyi/nesneyi ifade ettiği gibi bakıp gözetilen, terbiye eden, sahip çıkan kişiyi/nesneyi de ifade eder. Araplar rebîbe kelimesini ilk olarak ağılda besledikleri koyun³⁰⁶ anlamında kullanırlarken sonrasında tüm yavru hayvanlar için kullanılan bir terim haline gelmiştir.³⁰⁷ Göz önünde tutulup, korunup kollandığı ve özel olarak yetiştirildiği için koyundan kinâye yoluyla üvey kız çocuğu için kullanılan bir kavram olmuştur. Çocuğu koruyup kolladıkları, terbiyesini üstlendikleri için babaya (رَبِّبٌ)/(رَبِّبَةٌ), anneye de (رَبِيْبَةٌ)/(رَبِيْبَةٌ) kavramlarını kullanmışlardır.³⁰⁸

³⁰³ Hererî, Muhammed el-Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan el-Urmi el-Alevi el-Hererî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Rayhân*, Dâr-u Tavkî'n-Necât, Beyrut 2001, V, s. 168.

³⁰⁴ Şa'râvî, Muhammed Mütevellî (v. 1419/1998), *Havâtiri Havle'l-Kur'an*, Beyrut 1991, III, s. 1806.

³⁰⁵ Âlûsî, *a.g.e.*, IV, s. 102; Suyûtî, *a.g.e.*, IV, s. 55.

³⁰⁶ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 236.

³⁰⁷ İbn-i Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 401.

³⁰⁸ Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 466, 478.

Kur’ân-ı Kerîm ıstılahında rebîbe, “بُنْتُ امْرَأَةَ الرَّجُلِ مِنْ غَيْرِهِ”, “kadının önceki kocasından olan kız çocuğu” anlamına gelmektedir.³⁰⁹ Kur’ân-ı Kerîm nikâhın caiz olmadığı kimseleri izah ettiği Nisâ 4/23. âyette (*kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan rebîbeleriniz/üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zıfafa girmemişseniz- onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur.*) rebîbeleri de mahrem kategorisinde zikretmiştir. Bu anlamıyla “Rab” kelimesinin bakıp gözeten, kuruyup kollayan terbiye eden anlamlarına atıf yapılmaktadır.

II.3. Kur’ân’da “Rab” Kavramı ile Anlam Bağı Olan Bazı Lafızlar

En eski lügâtlerde, Kur’ân kavramları ile ilgili eserlerde, en kadiminden günümüze kadar telif edilmiş tefsir eserlerinde “Rab” kavramı genellikle melik/mâlik, hâlik, hâdî, ma’bûd, muslih, müdebbir, mürabbî kavramları ile veciz bir şekilde açıklanmıştır.³¹⁰ Bazı tefsir eserlerinde genellikle Fatiha Sûresi’nin ilk âyetlerinin tefsiri esnasında, bazı tefsirlerde ise Alak Sûresi’nin ilk âyetlerinin tefsiri bağlamında “Rab” kavramına değinilmiştir. Örneğin, Âlûsî (v. 1270/1854), mâlik, hâlik, muslih, seyyit, mün’ım, mâbûd, sahip anlamlarını zikretmiştir.³¹¹ Yine Ebu Mansur (v. 429/1038), “Rab” lafzının lügâtte mâlik, seyyit, müdebbir, mürabbî anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir.³¹²

“Rab” kavramının anlamını izah etmek maksadıyla kullanılan bu kavramlar birebir “Rab” kavramının anlamını karşılamamaktadırlar. “Rab” kavramının anlamlarından bir veya birkaç anlamı içermektedirler.³¹³ Bu sebeple müterâdif lafızlar demeyi uygun

³⁰⁹ İbn Sîde, *a.g.e.*, X, s. 236; İsfehânî, *a.g.e.*, s. 337.

³¹⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 336.

³¹¹ Âlûsî, *a.g.e.*, I, s. 77.

³¹² Zebîdî, *a.g.e.*, II, s. 459.

³¹³ Ebu’l-Bekâ: “Rab” kavramına “mâlik” anlamı verilirse ruubûbiyyetin yalnızca mevcudâta tahsis edilmiş olacağını, eğer “muslih” anlamı verilirse, ruubûbiyyetin sadece a’yâna tahsis edilip arazların ruubûbiyyet haricinde kalacağını, “seyyid” anlamı verilirse, ruubûbiyyetin sadece akıllı varlıklara tahsis edileceğini, “ma’bûd” anlamı verilirse, sadece mükelleflere tahsis edileceğini zikrederek, “Rab” lafzında bu anlamların hepsinin beraberce bulunduğunu zikretmektedir. Bkz.; Ebu’l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Huseynî el-Kefevî (v.

bulmadık. Zira “Rab” kavramının müterâdifî olsa olsa Allah lafzı olurdu. Lakin Kur’ân’da üstlendikleri misyonun farklı olması, lafzatlâh anlam açısından daha kapsamlı olması, gibi bazı sebeplerden dolayı “Rab” kavramı Allah lafzının müterâdifî olarak da kabul edilemez. Zira hem Allah lafzı hem de “Rab” lafzı her ikisi de tev’hîd akîdesini tesis etmek maksadıyla zikredilse de “Rab” lafzı mahlûkât ile Allah (cc.) arasında ki iman bağıni tesis eden bir kavram iken, Allah lafzı tev’hîd akîdesini bizzat kendisinde bulunduran bir kavramdır. Bu sebeple hem cahiliye dönemi ve öncesinde ve hem de asr-ı saâdet ve sonrasında bizzat yüce yaratıcıyı ifade eden bir kavram olmuştur.³¹⁴

“Rab” kavramına anlam açısından yakın olan birçok lafız vardır. Hatta Esmâ-i Hüsnâ’nın tamamının dolaylı da olsa “Rab” kavramı ile anlam bağı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, “Rab” kavramında bulunan “terbiye” anlamının, Esmâ-i Hüsnâ’dan el-Alîm, es-Semi’, el-Basîr, el-Hâfîz, el-Mâlik, el-Mün’im gibi lafızlarla anlam bağı vardır. Zira terbiye vasfına hâiz olmak için, terbiye üsûlünü, terbiye edeceği kişiyi/nesneyi bilmesi (el-Alîm), duyması (es-Semi’), görmesi (el-Basîr) ve benzeri birçok vasfa sahip olması icap eder. Böyle olmazsa terbiye noksan olmuş olur. Allah ise noksanlıktan münezzehtir.

Konuyu Kur’ân ekseninde incelediğimizde, “Rab” kavramının Kur’ân’da Esmâ-i Hüsnâ’nın 27 tanesi ile (doğrudan) beraber zikredildiğini görürüz. Kur’ân’da “Rab” lafzı Esmâ-i Hüsnâ’dan er-Rahmân, er-Rahîm,³¹⁵ el-Mâlik,³¹⁶ el-Vehhâb,³¹⁷ el-Ğanî,³¹⁸ el-Kavî,³¹⁹ el-Azîz,³²⁰ el-Hakîm,³²¹ el-Alîm,³²² el-Bâis,³²³ el-Habîr,³²⁴ el-Basîr,³²⁵ es-Semi’,³²⁶

1094/1683), *el-Külliyât, Mu’cemün fi’l-Mustalahât ve’l-Furûku’l-Lügaviyye*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1998, s. 466.

³¹⁴ Âlûsî, *a.g.e.*, I, s. 55.

³¹⁵ En’âm 133, 145, 165, A’râf 7/151, 153, 167; Hûd 11/119; Nahl 16/110, 119; İsrâ 17/28, 87; vd.

³¹⁶ Fâtiha 1/2; Bakara 2/131; Mâide 5/28; En’âm 6/45, 71, 162; Âraf 7/54, 61, 67, 104, 121; Yûnus 10/10, 37; Şuara 26/16, 23, 47, 77, 98, 109, 127, 145, 164, 180, 192; vd.

³¹⁷ Sâd 38/9.

³¹⁸ En’âm 6/133; Neml 27/40.

³¹⁹ Hûd 11/66.

³²⁰ Hûd 11/66; Şuarâ 26/9; 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191; Neml 27/78; Sâd 38/9; Mümtehine 60/5; Ankebût 29/26.

el-Vekîl,³²⁷ el-Kadîr, el-Muktedir,³²⁸ el-Hafîz,³²⁹ eş-Şehîd,³³⁰ eş-Şekûr,³³¹ Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm,³³² el-Kerîm,³³³ el-Fettâh,³³⁴ el-Hakk,³³⁵ er-Raûf,³³⁶ el-Muhyî, el-Mumît,³³⁷ el-Latîf,³³⁸ el-Vedûd³³⁹ isimleri ile kullanılmıştır. Bunların dışındaki Esmâ-i Hüsnâ ile birlikte dolaylı olarak zikredilmiştir.³⁴⁰

Konumuzun uzayıp dağılmaması maksadıyla, Kur'ân'da "Rab" kavramı ile beraber sıkça zikredilen veya bizzat atıfta bulunulmuş olan Esmâ-i Hüsnâ'nın en mühimlerini izah edip sonra tefsir eserlerinde "Rab" kavramı izah edilirken en fazla kullanılan (anlamca en yakın) lafızları izah etmeyi uygun görüyoruz.

³²¹ En'âm 6/83, 128; Yûsuf 12/100, Hıcr 15/25; Nahl 16/124; Zâriyât 51/30; İnsân 76/24; Mümtehine 60/5; vd.

³²² En'âm 6/83, 118, 119, 128; Yûnus 10/30; Yûsuf 12/6; Hıcr 15/25, 86; Nahl 16/125; vd.

³²³ Hıcr 15/25; İsrâ 17/29.

³²⁴ İsrâ 17/17; Âdiyât 100/11.

³²⁵ İsrâ 17/17; Furkân 25/20; Secde 32/12.

³²⁶ Bakara 2/127; İbrâhîm 14/39; Enbiyâ 21/4; Secde 32/12; Duhân 44/6.

³²⁷ İsrâ 17/65.

³²⁸ Meryem 19/21; Furkân 25/54; Tahrîm 66/8.

³²⁹ Sebe 34/21; Hûd 11/57.

³³⁰ Fussilet 41/53.

³³¹ Sebe 34/15; Fâtır 35/34.

³³² Rahmân 55/27, 28.

³³³ Neml 27/40; İnfîtâr 82/6; Alak 96/3.

³³⁴ A'râf 7/89; Sebe 34/26.

³³⁵ Yûnus 10/32.

³³⁶ Nahl 11/7, 47; Haşr 59/10.

³³⁷ Bakara 2/258.

³³⁸ Yûsuf 12/100.

³³⁹ Hûd 11/90.

³⁴⁰ (el-Hasîb): Zümer 39/41; (en-Nâfi'): Şuarâ 26/77-83; (el-Câmiu): Hıcr 15/25; (el-Cebbâr): Fussilet 43/46; Nûh 71/26; (el-Mühlik): En'âm 6/131; Hûd 11/117.

II.3.1. Mâlik/Melik (المَلِكُ/المَلِك)

M-l-k kökü lügâterde sahip olmak, halk üzerinde otorite kurmak anlamlarına gelir. Bu anlamları sebebiyle melik kavramı akıl ve şuur sahibi kimseler için kullanılan bir terimdir.³⁴¹ Melikü'l-halk, Rabbü'l-halk demektir.³⁴² Mâlik, melik Allah (cc.) ve başkası için kullanılabilen terimlerdir.³⁴³ Allah'ın (cc.) ismi olarak melik/mâlik; emreden, yasak eden, aziz ve zelil eden, kulların işlerini istediği gibi evirip çevirme kudretini haiz yüce varlık anlamını ifade eder.³⁴⁴

Kur'an'da Mûminûn 23/116. âyette (فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ) “(Kayıtsız şartsız) mülk (ve tasarruf) ancak kendi hakkı olan Allah (böyle abes ve zâtine yakışmayacak şeylerden) çok yücedir. Ondan başka hiçbir Tanrı yoktur. Arş-ı kerîmin Rabbidir (O).”³⁴⁵ Allah (cc.) mâlik olarak tanıtılmıştır. Buna ilâve olarak 42 kez zikredilen (رَبِّ الْعَالَمِينَ) ifadesinde Allah (cc.) Mâlik olarak takdîm edilmiştir. Allah'ın (cc.) mâlikiyyetinin sınırsız oluşu da yine bu ifadede anlaşılmalıdır. Bununla beraber Kur'an Rab olmanın hamd edilmeyi gerektirdiğini ifade ettiği gibi mâlik olmanın da aynı şekilde hamd edilmeyi gerektirdiğini vurgular. Bu anlamda Kur'an'da nasıl ki, “Rab” lafzı hamd lafzı ile beraber zikredildi ise (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)³⁴⁶ mülk lafzı da hamd lafzı ile beraber (لَهُ الْحَمْدُ) ³⁴⁷ zikredilerek “Rab” lafzı ile “Mâlik” lafzı arasındaki anlam yakınlığına işaret etmiştir.³⁴⁸

“Rab” kavramı mâlik kavramını tamamen karşılarken mâlik kavramı “Rab” kavramını tamamen karşılayamaz. Nas Sûresi'nde “*İnsanların Rabbine (sığınırım)*” ifadesinden sonra “*İnsanların Melikine (sığınırım)*” ibâresinin zikredilmesi mâlik/melik

³⁴¹ İsfehânî, a.g.e., s. 774.

³⁴² İbn-i Manzûr, a.g.e., X, s. 491.

³⁴³ İbn-i Manzûr, a.g.e., X, s. 492.

³⁴⁴ İbn-i Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (v. 751/1350), *Şerh-u Esmâi'l Hüsnâ*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 2008, s. 46.

³⁴⁵ Mûminûn 23/116.

³⁴⁶ Fâtiha 1/2.

³⁴⁷ Teğâbün 64/1.

³⁴⁸ İbn-i Kayyım, a.g.e., s. 47.

lafzının “Rab” lafzını birebir karşılayabilecek lafız olmadığını gösterir. Yani her Rab mâliktir lakin her mâlik Rab değildir.³⁴⁹

II.3.2. Hâlik (الْخَالِقُ):

İlkin yaratmak, şekil vermek, yaratıkların evrelerini düzenlemek, icat etmek, hüküm, yalan uydurmak anlamlarına gelen h-l-g kökü³⁵⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın (cc.) bir vasfı olarak zikredilir.³⁵¹ Sadece yalan uydurma anlamındaki kullanımı kullara nisbetle Kur’ân’da geçmektedir.³⁵²

Esmâ-i Hüsnâ’ dan olan Hâlik: Her şeyin varlığını ve geçireceği halleri takdir eden, yaratan, yoktan var eden büyüklükte eşi olmayan anlamlarında olup, mahlukâtın tüm fiil ve eylemlerine taalluk eden bir isimdir. Örneğin; Rızık veren demek: ilkin o rızık yaratan sonra kullarına veren demektir.³⁵³

Kavram eserlerinde “Rab” kelimesinin “yaratıcı” anlamında olduğu zikredilmiştir. Bunun ötesinde Kur’ân-Kerim’de türevleri ile birlikte 261 kez zikredilen bu kavram, “Rab” lafzı ile beraber 29 kez zikredilmiştir.³⁵⁴ Bu âyetler “خَالِقٌ” lafzının “رَبُّ” lafzı ile olan anlam bağıntı göstermektedirler.

Netice olarak “Rab” ismi de “Hâlik” ismi gibi, tüm mahlûkâtın her an, fiil ve eylemlerine taalluk eden Allah’ın (cc.) bir isimdir.³⁵⁵ Lâkin “Hâlik” ismi “Rab” isminin tecellilerinden sadece bir tanesidir.

³⁴⁹ Temizer, Aydın, *a.g.m.* s. 41.

³⁵⁰ Geniş bilgi için bkz.; Çağrıçı, Mustafa, “Yaratma”, *DİA*, XXXXIII, s. 324.

³⁵¹ Kur’ân’da 270 den fazla zikredilen h-l-g kökü iki yer haric Allah’ın bir vasfı olarak zikredilmiştir.

³⁵² Ankebût 29/17; Sâd 38/7.

³⁵³ İbn-i Kayyım, *a.g.e.*, s. 66.

³⁵⁴ Bakara, 2/21, 30, 260; Âli İmrân, 3/36, 38, 40, 47; Nisâ 4/1; En’âm 6/38, 51, 102; A’râf 7/54; Yûnus 10/3; vd.

³⁵⁵ İbn-i Kayyım, *a.g.e.*, s. 65.

II.3.3. Razzâk (الرَّزَّاقُ):

R-z-g kökünden ism-i fâilin mübâlağalı kalıbı olan “Razzâk”; rızkı bolca veren, rızka ulaştıran, rızkın sahibi, rızkın membaı anlamlarındadır. Allah’tan (cc.) başkası için “Razzâk” kavramını kullanmak caiz değildir.³⁵⁶ İbnü’l-Esîr (v. 606/1210), “Rezzak” lafzını Allah’a (cc.) nispetle, rızkı yaratan, mahlûkâta rızıklarını veren, onları rızka ulaştıran anlamları olduğunu beyan ettikten sonra Allah’ın mahlûkâta verdiği rızkın iki türlü olduğunu, ilkinin bedenler için lazım olan rızık (gıdalar gibi) ikincisinin ise, ruhun ve nefsin gıdası olan rızık (ilim ve marifet gibi) olduğunu zikreder.³⁵⁷

Kur’an’da Allah’ın (cc.) rubûbiyyetini, kudret ve azametini göstermek, mahlûkâtı terbiye usûllerinden biri olan maddi-manevi tüm rızıkların yegâne sahibinin Rab Teâlâ olduğunu bildirmek, kulların Allah’ın rubûbiyyetine karşı hamd ve şükürlerini yerine getirmelerini temin etmek gibi gayelerle “Rab” lafzı ile beraber 11 defa zikredilen “Razzâk” ismi de “Rab” isminin tecellilerinden sadece bir tanesidir.

II.3.4. Hâdî (الْهَادِي)

Kadîm sözlüklerde h-d-y kökü doğruyu ve iyiyi bulmak, rehberlik/kılavuzluk etmek, yol ve yöntemin doğrusunu bulmak anlamlarını ihtiva etmektedir. Bu anlamda “Hâdî” kavramı ise, doğruyu bulmaya vesile olan, rehber kişi, yol ve yöntemin en doğrusuna ileten anlamlara gelmektedir. Âlimler, Kur’ân’da Allah’a (cc.) nisbet edilen bu kavramı anlamlandırırken bu hususiyeti göz önünde bulundurarak “Hâdî” lafzı için şu anlamları uygun görmüşlerdir. “İnsana dünya ve ukbâda gerekli olan zaruri bilgileri ilham eden, doğruyu bulabilmesi için akıl, şuur, ve muhakeme yetenekleri ile donatan yüce varlık, kullarını her an gözlemleyen ve rubûbiyyetini kavramaları için kendisini tanıtan tüm yol ve yöntemleri bahşeden yüce varlık.”³⁵⁸

³⁵⁶ İbn Sîde, *a.g.e.*, VI, s. 254.

³⁵⁷ İbnü’l-Esîr, Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (v. 606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, Dâr-u İbni’l-Cevzî, Riyad 2000, s. 356.

³⁵⁸ Geniş bilgi için bkz.; İbn-i Manzûr, *a.g.e.* XI, s.353; İsfehânî, *a.g.e.*, s. 835; Zebîdî, *a.g.e.*, IV, s. 283.

Kur’ân-ı Kerîm’de h-d-y kökü üçyüzden fazla zikredilmektedir. Kullanıldığı bölümlerde hidâyet genelde Allah’a (cc.), nisbet edilirken³⁵⁹ bazen Peygamber Efendimize (sav),³⁶⁰ Kur’ân’a³⁶¹ bazen diğer peygamberlere³⁶² ve salih kullara³⁶³ nisbet edilmektedir. “Hâdî” ismi iki yerde Allah’a (cc.),³⁶⁴ iki yerde Peygamber Efendimize (sav) nispet edilmiştir.³⁶⁵ Diğer altı yerde³⁶⁶ ise nisbeti mübhem bırakılmıştır. “Rab” kavramı ile beraber 11 defa zikredilmiştir.

İsfehânî (v. 465/1073), Kur’ân’da Allah’ın (cc.) hidâyetinin dört şekilde tecelli ettiğini ve bu dört şeklin sırasıyla kullar üzerinde tecelli ettiğini kaydeder. Bu dört tecelli Allah’ın (cc.) rubûbiyyetinin birer eseridirler. Bu tecellîler sırası ile şu şekildedir.

- Allah’ın (cc.) kullarına verdiği akıl, şuur, fetânet ve zarûrî bilgiler.
- Peygamberler ve kitaplar göndermesi.
- Hidâyete meyilli kullarına bahşettiği tevîk.
- Ahrette cennetle mükâfatlandırması.³⁶⁷

Firavun’un, Musa Peygambere “*Sizin Rabbiniz kim ey Musa*” demesi akabinde Musa Peygamberin “*Bizim Rabbimiz her şeye yaratılış özelliklerini veren ve sonra hidâyet eden/doğru yola iletendir.*”³⁶⁸ şeklindeki cevabından da anlaşılacağı üzere Rab Teâlâ’nın sıfatlarından biri de hidâyet etmesidir. Allah’ın (cc.) Hâdî ismi kulları üzerindeki rubûbiyyetinin bir bölümü olan akıl ve şuur kabiliyetini vermesi, doğru söz, hal ve davranışlara yönlendirmesi, tevîk ve irşâda ehil kılması anlamlarını içerir. Yine Adem

³⁵⁹ Bakara 2/143, 213; En’âm 6/90; Ra’d 13/31. vd.

³⁶⁰ Bakara 2/272; Kasas 28/56.

³⁶¹ Bakara 2/2; İsrâ 17/9.

³⁶² Teğâbün 64/6.

³⁶³ Araf 7/159, 181; Enbiyâ 21/73.

³⁶⁴ Hac 22/54; Furkân 25/31.

³⁶⁵ Rûm 30/53; Neml 37/81.

³⁶⁶ A’râf 7/186; Ra’d 13/7, 33; Zümer 39/23, 36; Mûmin 40/33.

³⁶⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 835, 835.

³⁶⁸ Tâhâ 20/49, 50.

(as.) ve Havva'nın,³⁶⁹ bazı peygamberlerin,³⁷⁰ mûminlerin³⁷¹ ihtidâ içerikli dualarında “Rab” lafzını zikretmeleri de “Hâdî” ismi ile “Rab” lafzı arasındaki semantik bağa işaret etmektedir.

II.3.5. Kâdir/Kadîr (الْقَدِيرُ/الْقَادِرُ):

Kadr mastarı lügâtte, hüküm, yetki, bir şeyin miktarı, değer, planlamak, taksim etmek, darlık gibi anlamlar ifade etmektedir.³⁷² Bu mastardan türemiş olan “Kâdir”, “Kadîr” ve “Muktedir” lafızları Allah'ın isimleri arasındadırlar. Kur'ân'da g-d-r kökü türevleri ile birlikte 132 defa geçmektedir. Allah'a (cc.) nispetle 103 defa zikredilmektedir. Altı yerde “Rab” kavramı ile beraber kullanılmıştır.³⁷³ Bu altı âyet “Rab” kavramı ile “Kâdir/Kadîr” ismi arasındaki bağa işaret etmektedirler. Ayrıca Rab olmanın, kudretli olmayı gerektirdiği denkleminin akıl tarafından hemen kurulması, “Rab” lafzı ile “Kâdir” ismi arasındaki bağın bedîhî olduğunu gösterir.

II.3.6. Ma'bûd (الْمَعْبُودُ):

Abd mastarından türemiş ismi mef'ûl kalıbında olan “Ma'bûd” kelimesi, boyun eğilen, itâat edilen anlamlarındadır. Kur'ân terminolejisinde ise, birlenilmesi (tek olduğuna inanılması), kendisine itâat edilmesi emredilen yüce varlık (Allah) anlamındadır.³⁷⁴ Kur'ân'da “Rab” kavramı ile birlikte 13 kez zikredilmiştir.³⁷⁵ Bu iki kavramın beraber zikredildiği âyetler “Rab” lafzı ile “ma'bûd” lafzı arasındaki anlam bağına da işaret etmektedir. Zira “Ma'bûd” kelimesi mâlik, sahip, efendi, terbiye eden anlamlarında olan

³⁶⁹ Ârâf 7/23.

³⁷⁰ Nûh 71/28; Kasas 28/16.

³⁷¹ Bakara 2/286.

³⁷² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, s. 735; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, s. 460.

³⁷³ İsrâ 17/30; Meryem 19/21; Furkân 25/54; Sebe 34/36; Tahrîm 66/8; Meâric 70/40.

³⁷⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 296; Ebû'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 597, 648, 650.

³⁷⁵ Bakara 2/21; Âl-i İmrân 3/51; Hicr 13/99; İsrâ 17/23; Mâide 5/72; En'âm 6/102; Yûnus 10/13; Meryem 19/36; Enbiyâ 21/92; Hac 22/77; Furkân 33/77; Zuhuf 43/64.

“Rab” lafzının neticesi konumundadır ki, mâliklik, sahiplik, efendilik ve terbiyenin neticesinde teşekkür mahiyetinde yapılan fiil ve eylemi ifade eder. Yani Rab Teâlâ mâlik, sahip, efendi, terbiye edici olduğu için Ma’bûd’dur.³⁷⁶

II.3.7. Muslih (المُصْلِحُ):

S-l-h kökü lügâterde ‘f-s-d’ kökünün zıddı olarak zikredilip, uygun/münasip olmak, layık olmak anlamlarını ifade eder. Zemahşerî (v. 538/1144) iyi olmak, bir kişinin fesat akabinde iyi olması anlamlarına geldiğini, mecâzî olarak bir nesnenin/kişinin diğer bir nesneye/kişiye uyum ve uygunluğu anlamına geldiğini (“bu deri, ayakkabı yapmaya uygun”, “falan kişi senin dostluğuna lâayık değil” gibi) zikretmiştir.³⁷⁷ Aynı kökten gelen salâh ise iyi/iyilik, denge, düzen, barış hâli, i’tidâl anlamlarına gelir.³⁷⁸ Sulh mastarı da adâvet/düşmanlık, harb/savaşın zıddı olup dostâne olmak ve barış anlamlarını ifade etmektedir. Sâlih kelimesi ise fail/işi, eylemi yapan kalıbında olup, iyi, güzel, uygun, orta halli durumda olan nesne ya da kişiyi ifade eder. “Muslih” lafzı ise fesâdı gideren, kötülüğü defeden, iyi ve uygun duruma getiren, olgunlaştıran, düzenleyen ve düzelten nesne/kişi anlamlarını ifade eden bir kavramdır.

Kur’ân-ı Kerîm’de s-l-h kökü bazen fesat kavramının bazen seyyie/kötülük kavramının zıttı olarak zikredilir.³⁷⁹ Salâh mûminlerin özelliği,³⁸⁰ fesat ise fasık³⁸¹ ve münafıkların³⁸² özelliği olarak zikredilir.³⁸³ Salah kavramı yüz otuzdan fazla yerde mûminlerin bir vasfı, onlarda bulunması zorunlu olan durum olarak zikredilir. Fesat lafzı

³⁷⁶ Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (v. 671/1273), *el-Esnâ fî Şerh-i Esmâilâhi’l-Hüsnâ*, Dâru’l-Kitâb, Tanta 1995, I, s.

³⁷⁷ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, s. 554.

³⁷⁸ Zebîdî, *a.g.e.*, VI, s. 549-550.

³⁷⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 489.

³⁸⁰ Bakara 2/25, 62, 82, 130, vd.

³⁸¹ Şuarâ 26/152.

³⁸² Bakara 2/11-13.

³⁸³ Yıldırım, Duran Ali, *Kur’ân’da Fesat*, Çimke Basım Yayın, Konya 2016, s. 32-33,112.

ise Bakara 2/11-13. âyetlerde münafıkların bir vasfı olarak Şuarâ 26/152. âyette ise fasıkların bir alameti olarak zikredilmiştir.

Gerçek Muslih ise insanları akıl, sâlim fitrat vb. eşsiz nimetlerle donatarak ıslâh kabiliyeti veren, yaşadıkları ortamı (âlemi) mahlûkâtın istifadesine sunarak, hidâyet kaynağı olarak kitap ve peygamberler göndererek hem insanı ve hem de diğer tüm kâinatı derleyip düzenleyen, her şeyi yerli yerinde, uyum ve uygunlukta yaratan Rab Teâlâ'dır.

II.3.8. Müdebbir (الْمُدَبِّرُ):

Müdebbir, tedebbür masterından türemiş bir kelimedir. Tedebbür işin, eylemin sonucunu önceden hesap etmek, işin veya mevzunun sonunu veya sonucunu düşünmek, üzerinde düşünerek veya dikkat göstererek işi yapmak, işi tasarlamak/planlamak, işi idare etmek, yönetmek anlamlarını ifade eder. Aynı kökten gelen tedbîr ise tedebbürün neticesini oluşturur.³⁸⁴

Kur'ân Allah'ın (cc.) yeryüzünü, gökyüzünü ve arşı yarattıktan sonra bunların tümündeki her emri, hareketi, oluşumu, değişimi, her ânı varacakları sonucu hesap ederek planladığından bahseder.³⁸⁵

Rab Teâlâ tedebbürün tüm gereklerine hâiz olarak müdebbirdir.³⁸⁶ Kur'ân'da tedebbür kullara da emredilmektedir.³⁸⁷ Tedebbür Allah'a (cc.) nispet edildiğinde her işi noksansızca tasarlamak anlamını ifade ederken kullara nispet edildiğinde yapacağı işin kötü sonuçlarını mümkün merteye defetmek için önceden iyi plan yapmak anlamını ifade eder. Bu anlamda mahlûkâtın her zerresine taalluku bulunan "Rab" kavramı ile anlam yakınlığına sahiptir.

³⁸⁴ Kutluer, İlhan, "Düşünme", *DİA*, X, s. 53.

³⁸⁵ Yûnus 10/3.

³⁸⁶ Yûnus 10/3, 31; Ra'd 13/2; Secde 32/5.

³⁸⁷ Nisâ 4/82; Mûminûn 23/68; Sâd 38/29; Muhammed, 47/24.

II.3.9. Murabbî (المُرَبِّي):

R-b-v kökü lügâtlerde ziyadeleşmek, çoğalmak, yükselmek anlamlarındadır. Mecâzî olarak karıştırmak, mezc etmek, toplum lideri, topluluğun önde gelenleri (رَبَاوَةٌ قَوْمٍ) anlamındadır.³⁸⁸ Bu kökten olan “murabbî” lafzı ise mecazî olarak kişinin/nesnenin değerini ziyadeleştiren, kişiyi/nesneyi yücelten, ona değer katan anlamlarına gelir. “terbiye” ve “murabbî” lafızlarını lügât âlimleri genelde r-b-b kökü içerisinde incelemişler ve “terbiye” lafzına “bir şeyi olması gereken duruma getirmek” anlamını, “mürabbî” lafzına ise, “bir şeyi olması gereken duruma getiren” anlamını vermişlerdir.³⁸⁹ Terbiye anlamı ile Kur’ân’da iki defa zikredilen r-b-v kökünün,³⁹⁰ ilki “Rab” kavramı ile birlikte kullanılmıştır.³⁹¹ “Mürabbî” lafzının hem kök itibarıyla, hem de anlam itibarıyla “Rab” lafzı ile bağı vardır. İsrâ 17/34. âyette “Rab” lafzı ile beraber zikredilmesi bu bağı desteklemektedir.

Değerlendirme:

Vahyin ilk şahitleri ve muhatapları olan Mekke toplumu tarafından; sahip, islâh eden, terbiye eden, koruyup kollayan, efendi, hükümdar, bir araya toplayan, grup, topluluk, ilah, putlar, geniş ve lüks ev, sağmal koyun, beyaz bulut, tatlı su, yüce varlık (Allah)³⁹² vb. anlamlarda kullanılan r-b-b kökü, Kur’ân’ın inzâli ile birlikte yalnızca Allah, Cebrâîl, putlar, efendi ve ağabey anlamlarında kullanılmak suretiyle anlam daralmasına uğramıştır. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan kelimeleri incelediğimizde müşahede ederiz ki, Kur’ân ya kelimeyi Arapların kullandığı şekli ile –hiç değiştirmeden- aynı anlamda kullanmış ya

³⁸⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, s. 334.

³⁸⁹ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 336, 340; Ebû'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 339, 344;

³⁹⁰ İsrâ 17/34; Şuarâ 26/18.

³⁹¹ İsrâ 17/34.

³⁹² İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 466-469; İsfahânî, *a.g.e.*, s. 337; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (thk. Mektebet-ü Tahkîki't-Türâs), Beyrut 1987, s. 111-112.

da kelimenin anlamına eski anlamının dışında³⁹³ tamamen yeni anlamlar yüklemiştir³⁹⁴ veya kelimenin anlamına ilavelerde bulunmuştur.³⁹⁵

Cahiliye döneminde ve asr-ı saâdette mevlâ, efendi anlamından koyun, bulut, bereketli arazî, toplanılan alan anlamına kadar hayatın çeşitli alanlarında kullanılan r-b-b kökü, Kur'ân'ın inzâli ile birlikte birkaç istisnâ ile beraber hep Allah (cc.) kastedilecek şekilde kullanılmakla anlamı iyice daraltılarak, Kur'ân'da yalnızca Allah'ın (cc.) bir ismi/sıfatı olarak zikredilmiştir.

Cahiliye döneminde ve vahyin ilk muhatapları tarafından fiil ve isim formlarında hemen tüm türevleri ile kullanılırken, Kur'ân bu kavramı fiil formunda hiç kullanmamış sadece isim formunda kullanmıştır. İsim formlarının da hepsini zikretmemiş yalnızca “Rab”, “Erbâb”, “Rabbâniyyûn”, “Ribbiyyûn”, “Rabâib” lafızlarını zikretmiştir. Bu isim formlarından da en fazla “Rab” formunu kullanmış, diğerlerine nadiren (verilmek istenilen mesaj kadar) yer vermiştir. “Rab” lafzını da birkaç istisna ile beraber hep izâfet formunda kullanmıştır. “Rab” kavramının Kur'ân'da hep izâfetli olarak zikredilmesi bu kavramın Kur'ân'da zikrediliş gayelerinin ipuçlarını vermektedir.

Tüm bu verileri bir araya topladığımızda Kur'ân'ın “Rab” kavramını Allah'a (cc.) tahsis ettiğini, kavram ile yalın ve saf bir şekilde Allah (cc.) kastedilmesi için diğer kullanımlarının (türevlerinin) Kur'ân'da zikredilmediğini, Kur'ân'da zikredilen bazı türevlerinin o dönemdeki insanların âdet ve inançlarını yansıtmaya gayesine matuf olduğunu, kavramdan hedeflenen amaca zarar verecek kullanımlar olmadığını anlıyoruz.

Vahyin indiği dönemde Mekke toplumunun içinde bulunduğu itikadî ve ahlakî yönden karmaşık ve sapkın durum dikkate alındığında “Rab” kavramının anlamının Kur'ân'da niçin bu kadar daraltıldığına hikmetini anlamak zor olmayacaktır.

³⁹³ “Eski anlamının dışında” sözümüzle onun eski anlamdan tamamen koparıldığı anlamını değil de eski anlamına çok cüz'î bir bağlılığı olmakla beraber Kur'ân'ın getirdiği anlamın bu eski anlamı gölgede bıraktığını kastediyoruz. Eğer Kur'ân kelimeyi Arapların kullandığı eski anlamından tamamen kopararak kullansaydı, Kur'ân'ın inandırıcılığına hanel gelebilirdi.

³⁹⁴ (صلوة) ve (زكوة), lafızlarında olduğu gibi. Geniş bilgi için; bkz.; Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 183-184..

³⁹⁵ Geniş bilgi için bkz.; Ersöz Muhammed, *a.g.m.* s. 150-153

Kur’ân, “Rab” kavramını Allah’a (cc.) tahsis etmekle beraber, Firavun ve benzeri zalimlerin kibirleri sebebi ile kendilerini Rab olarak vasıflandırdıklarından,³⁹⁶ tevhîd arayışı içinde olan İbrahim’in (as.) gece, ay ve güneş gibi varlıklara “Rab” vasfını izâfe etmek istemesi lakin bu özellikleri onlara yakıştıramamasından³⁹⁷ bahseder. Bu ve benzeri pasajların herbireri de aynı şekilde “Rab” kavramının Allah’a (cc.) tahsis edildiğine işaret eden pasajlardır. Yani Kur’ân’da Firavun’un rabliğinden veya İbrahim’in (as.) bazı nesnelere acaba Rabbim olabilir mi? şeklinde nazar edip istidlâllerde bulunmasından bahseden pasajlar tek Rabbin Allah (cc.) olduğunu belirtmek sûretiyle tevhîd akîdesini yerleştirmek maksadına matufturlar.

“Rab” kavramı Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlü ile birlikte Allah’a (cc.) has bir kavram kılınarak diğer nesnelere/kişilere anlam alanından soyutlamıştır. Zira Kur’ân-ı Kerîm cahiliye Arapları ve eski toplumların Rab edindikleri putları eleştirmiştir. Onların Rab olmak bir tarafa kendilerine dahi faydalarının olmadıklarını, başlarına gelen en ufak sıkıntıları bile savmaya muktedir olmadıklarını³⁹⁸ dile getirmek sûretiyle onların asla Rab olamayacaklarını tek Rabbin Allah (cc.) olduğunu vurgulamıştır.

Kur’ân-ı Kerîm “Rab” kavramının anlamlarında kısıtlamaya giderek, yukarıda zikrettiğimiz mâlik, sahip, seyyit, terbiye eden anlamları haricindeki manaları ondan kısmen soyutlamış ve “mâlik”, sahip, “muslih” iyileştiren, düzelten, doğru yol ve yönetime ulaştırıcı, “hâlik” yaratıcı, “hâdî” doğruyu gösteren, doğruya ileten, “râzık” rızık gerçek kaynağı, “ma‘bud” kendisine kulluk edilmeye gerçek hak sahibi olan anlamlarını yüklemiştir.³⁹⁹ Bu anlamların hepsiyle Allah’ın (cc.) kastedildiği muhakkaktır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki Kur’ân-ı Kerîm daha ilk âyetleri ile birlikte bu kavrama yönelik ciddi eleştiriler getirmiştir. Mekke cahiliye toplumunun kavrama yükledikleri bazı yanlış anlamları daha en başından düzeltmeye yönelik adımlar atmıştır. İlk vahiyde “*Yaratan Rabbinin*” ifadesinin kullanılması onların dini anlamda putlar için

³⁹⁶ Nâziât 79/24.

³⁹⁷ En’âm 6/74-79.

³⁹⁸ Enbiyâ 21/43; Furkân 25/3; Yâsîn 36/23.

³⁹⁹ Temizer, Aydın, *a.g.m.*, s. 62.

kullandığı bu terimin anlam içeriğini tamamen değiştirmiştir. Aslında değiştirmiş demek yerine tashih etmiş/düzeltilmiş demek daha doğru olacaktır. Zira “Rab” kavramı Hazreti İbrahim (as.) zamanından beri Mekke ve Arap yarımadasında “Yüce Varlık (Allah)” anlamındaki sâfiyetini korumuş lâkin cahiliye dönemine yaklaşıldığında bu sâfiyet bozularak Allah anlamından ziyade kendi elleri ile yaptıkları putlar için ve onlara dua ederken kullandıkları bir kavram haline gelmiştir.

Kavramın Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan diğer türevleri de dolaylı da olsa “Rab” kavramının Allah’a (cc.) tahsis edildiğini, diğer anlamlarının şeriat çerçevesinden çıkarıldığını göstermektedir. Zira Kur’ân’da zikredilen “erbâb” terimi birden çok Rabbin olmasının muhal olduğunu gösterirken, “rabbâniyyûn” ve “ribbiyyûn” kavramları tek olan, eşi ve benzeri olmayan Rab Teâlâ’ya mensubiyeti ifade ettiklerinden dolayı, Kur’ân-ı Kerîm’in “Rab” kavramını Allah’a (cc.) has bir kavram kıldığı kanaatini oluşturmaktadırlar.

Tüm türevleri ve anlam bağı olan lafızlarla beraber “Rab” kavramı ele alındığında kavramla Allah’ın (cc.) rubûbiyetinin tüm mahlûkâtı ve tüm zamanları kapsadığı gerçeğinin akıllara nakşedildiği anlaşılır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RAB KAVRAMININ KULLANIM SIKLIĞI

III.1. Mekkî ve Medenî Sûrelerde “Rab” Kavramının Kullanım Sıklığı

“Rab” kavramının kullanım sıklığının sebeplerini izaha başlamadan evvel Mekkî ve Medenî surelerde kullanım sıklığını kısaca özetlemek konuyu kavrayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Mekkî ve Medenî surelerin özellikleri ile “Rab” kavramı arasında sıkı bir bağ olduğu göze çarpmaktadır. Zira Mekkî surelerde itikâdî konulara ağırlık verilmiştir.⁴⁰⁰ İtikâdî kavramların en başında gelen iki kavram da Allah ve “Rab” kavramlarıdır. Bu sebeple bu iki kavram Mekkî surelerde Medenî surelere nispetle daha fazla zikredilmiştir. Ancak bazı sebep/hikmetlerden dolayı Allah lafzı, Mekki Surelerde “Rab” lafzına nispeten daha az zikredilmiştir. Kavram eserlerini incelediğimizde ilk nâzil olan âyetlerde ve hatta ilk nazil olan surelerde Allah lafzından ziyade hep “Rab” ismi zikredilmiştir. Mekkî surelerde “Rab” ismi daha fazla kullanılmışken Medenî surelerde Allah ism-i celâli daha fazla kullanılmıştır.

“Rab” kavramının sureler içindeki dağılımına baktığımızda Mekkî surelerde daha fazla kullanıldığını görürüz. Her iki lafız da ulûhiyeti ifade ettikleri için Allah lafzı ile karşılaştıracak olursak, Mekkî surelerde “Rab” lafzı ortalama Allah lafzından dört kat daha fazla zikredilmektedir. Buna mukabil Medenî surelere baktığımızda “Rab” kavramının kullanımında azalma olurken Allah lafzının kullanımında artış olmaktadır. Medenî surelerde Allah lafzı “Rab” lafzından daha çok zikredilmektedir. Bu husus tesâdüfle

⁴⁰⁰ Suyûtî, Celalüddin (v. 911/1505), *el-İtkân fi Ulûmü'l-Kur'ân*, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müesseset-ü Risâleti'n-Nâşirîn, Beyrut 2008, s. 47.

açıklanacak türden basit bir konu olmasa gerek. Bu sebeple son bölümde “Rab” kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de sıkça kullanılmasının sebep/hikmetlerini izah edeceğiz.

Çizelge. 3.1. Mekkî Surelerde “Rab” ve Allah Lafızlarının Kullanım Sıklığı Tablosu

SURE	RAB LAFZI	ALLAH LAFZI	SURE	RAB LAFZI	ALLAH LAFZI	SURE	RAB LAFZI	ALLAH LAFZI
Alak	3	1	Kıyâme	3	--	Fussilet	12	11
Kalem	10	--	Hümeze	--	1	Şûrâ	10	32
Müzzemmil	4	7	Mürselat	--	--	Zuhruf	13	3
Müddessir	3	3	Kaf	2	--	Duhân	9	3
Fâtiha	1	1	Beled	--	--	Câsiye	7	18
Leheb	--	--	Tarık	--	--	Ahkâf	4	16
Tekvîr	1	1	Kamer	1	--	Zâriyât	5	3
A'lâ	2	1	Sad	10	3	Gâşiye	--	1
Leyl	1	--	A'raf	65	61	Kehf	38	16
Fecr	8	--	Cin	8	10	Nahl	20	83
Duhâ	3	--	Yâsîn	6	3	Nûh	5	7
İnşirâh	1	--	Furkân	14	8	İbrahim	17	36
Asr	--	--	Fâtır	5	36	Enbiyâ	14	6
Âdiyât	2	--	Meryem	23	8	Mûminûn	23	13
Kevser	1	--	Tâhâ	27	6	Secde	10	1
Tekâsür	--	--	Vâkıa	3	--	Tûr	7	3
Ma'un	--	--	Şuarâ	36	13	Mülk	2	3
Kâfirûn	--	--	Neml	12	27	Hakka	4	1
Fîl	1	--	Kasas	19	27	Meâric	3	1
Felak	1	--	İsrâ	32	10	Nebe	3	--
Nâs	1	--	Yûnus	24	61	Nazi'at	4	1
İhlâs	--	2	Hûd	44	37	İnfitar	1	1
Necm	7	4	Yûsuf	18	44	İnşikak	4	1
Abese	--	--	Hicr	9	2	Rum	3	24
Kadr	1	--	En'âm	53	87	Ankebût	5	42
Şems	1	2	Saffât	14	15	Mutaffifîn	2	--
Bürûc	1	3	Lokmân	2	32			
Tin	--	--	Sebe	14	8			
Kureyş	1	--	Zümer	17	59			
Kari'a	--	--	Mûmin	19	54			

Çizelge. 3.2. Medenî Surelerde “Rab” ve Allah Lafızlarının Kullanım Sıklığı Tablosu

SURE	RAB LAFZI	ALLAH LAFZI	SURE	RAB LAFZI	ALLAH LAFZI	SURE	RAB LAFZI	ALLAH LAFZI
Bakara	49	277	Rahmân	36	--	Tahrîm	5	13
Enfâl	6	88	İnsân	5	5	Teğâbün	1	20
Âl-i İmrân	38	208	Talak	2	25	Saff	--	17
Ahzâb	3	90	Beyyine	2	3	Cum'a	--	12
Mümtehan	4	21	Haşr	3	28	Feth	--	39
Nisâ	6	225	Nûr	--	78	Mâide	17	147
Zilzâl	1	--	Hac	8	75	Tevbe	2	169
Hadîd	3	32	Münâfikûn	1	14	Nasr	1	2
Muhammed	4	27	Mücâdile	--	40			
Ra'd	13	34	Hucurât	--	27			

Surelerde Mekkî ve Medenî ayrımı genel hatları ile ittifak edilse dahi özelde ihtilaf konusu olan bir husustur. Yukarıdaki tablolarda genel olarak tercih edilen sıralama dikkate alınarak sureler tertip edilmiştir.⁴⁰¹ Tabloların verilerinden anlaşılacağı üzere Kur'ân-ı Kerîm'in inzâlinin ilk yıllarında ulûhiyeti ifade etmek için genelde “Rab” lafzı kullanılmıştır. Allah lafzı ise bu dönemde neredeyse hiç kullanılmamıştır.

Hicretten beş yıl öncesinde indirilen Kamer Sûresi'ne kadar ulûhiyeti ifade için genelde “Rab” lafzı kullanılmış, lafzatullâh nadiren kullanılmıştır. Bu sebeple ulûhiyeti ifade eden en birinci ve en veciz kavram olan lafzatullâhın milâdî 614 yılı sonlarında vahiyde sıkça kullanılmaya başladığı tespitini yapmak doğru ve yerinde olacaktır.

Açık davetin milâdî 613 yılında başlaması sonrasında Allah Rasûlü'nün (sav) yakın akrabalarından başlamak sûreti ile Mekke toplumunu İslam'a davet etmesi, Mekke'nin ileri gelenlerini rahatsız etmişti. Nitekim açık davetten yaklaşık bir buçuk yıl sonra 614 yılı ortalarında müşriklerin müslümanlara karşı uyguladıkları zulümler had safhalara ulaşmıştır. Tam bu dönemde bizzat vahiyde (mûmin-müşrik ayrımını esas alan ilkelerin vahiyde zikredilmesi ile) müşrikler ile müslümanlar arasında asla birleşmeyecek olan yol

⁴⁰¹ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 37-47.

ayrımları ve asla silinmeyecek kırmızıçizgiler oluşturulmuştur.⁴⁰² İşte bu yol ayrımının yaşandığı günlerde Allah (cc.) itikadî yönden de müslümanlarla müşrikler arasına kırmızıçizgiler çizecek olan vahiyde lafzatullâhı kullanmaya başlamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in çoğu pasajlarında şahit olduğumuz stratejiyi bu dönemde ve Kamer Sûresi’nin hemen sonrasında inen âyet ve surelerde görmekteyiz.

Milâdî 614 yılı sonrasında müşriklere en başından itibaren yaratma vasfına sahip, sonsuz ikram iktidârını elinde bulunduran, çok yüce olan Rabbin Allah (cc.) olduğu vurgulanmaya başlanmıştır. Önceden az çok bilgi sahibi oldukları “Rab” lafzı belirginleşmiş, Allah lafzına gelebilecek itirazlar minimuma indirilmiş, sonrasında ulûhiyet ve tevhîd lafzatullâh ağırlıklı olarak anlatılmaya başlanmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm konuları itibarı ile tadrîcî bir üslupla Mekke toplumunu eğitti ise,⁴⁰³ bu konular içerisinde seçmiş olduğu sözcüklerle de bu eğitimi daha net ve akıllara nakşedilecek bir metodla sunmuştur. Hemen hemen aynı anlamları ifade eden, tevhîd akîdesinin iki öz ve yegâne kavramları olan Allah ve “Rab” kavramlarında da böyle bir tedrici üslup göze çarpmaktadır. Mekke toplumu tevhîde alışmıncaya kadar bir nebze âşinâ oldukları “Rab” lafzı zikredilmiş, sonrasında (özellikle Medenî sûrelerde) Allah lafzı ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu ve diğer bazı sebep/hikmetlerden dolayı “Rab” kavramı Kur’ân’da sıkça kullanılmıştır.

Genellikle vahyin inzalinin ilk 6 yılından sonra inen surelerde “Rab” kavramı ile Allah lafzı aynı âyette⁴⁰⁴ veya aynı pasaj içerisinde⁴⁰⁵ sıkça zikredilmektedir. Kavramın belirginleştiği vakitten sonra bu iki kavramın beraberce zikredilmesi, Kur’ân’da “Rab”

⁴⁰² Geniş bilgi için bkz.; Keskiöglü, Osman, *Siyer-i Nebî (Hz. Peygamberin Hayatı)*, DİB. Yayınları, Ankara 1997, s. 29-37; Algül, Hüseyin, *Bir Peygamber Olarak Hz. Muhammed ve Mekke*, Sempozyum Tebliği,(Câhiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed), Fecr Yayınları, Konya 2007, s. 153-176.

⁴⁰³ Saka, Şevki, “İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi”, *Ankara Üniversitesi Dergiler Veritabanı*, s. 60-63.

⁴⁰⁴ Bakara 2/139, 258, 283; Âl-i İmrân 3/51; Mâide 5/28, 72, 117; Yûnus 10/3, 10, 32; Hüd 11/34; Kehf 18/38; Meryem 19/36; Enbiyâ 21/22; Hac 22/40; Furkân 25/55; vd.

⁴⁰⁵ Bakara 2/60-61, 66-69, 130-132; Enfâl 8/9-10; Yûnus 10/56-58; Mûminûn 23/86-87; Şuarâ 26/140-145; vd.

kavramıyla özü itibarı ile Allah'ın cc. kastedildiğini göstermektedir. Bu tür kullanımlardan, Medine dönemine gelindiğinde “Rab” lafzı ile Allah lafzının özdeşleştiği anlaşılmaktadır. Zira Medine döneminde tevhîdi ifade için “Rab” kavramından ziyade Allah lafzı kullanılmıştır. Bu sebeple vahiy öncesi dönemin aksine, Kur’ân’da “Rab” kavramının Allah’a (cc.) özel bir kullanım olduğu söylenebilir.⁴⁰⁶

III.2. “Rab” Kavramının Sık Kullanımının Sebepleri

Ulûhiyet kavramını ifade eden en üst ve en kapsamlı kavram şüphesiz Allah lafzıdır. Hidâyetin menbaı olan Kur’ân-ı Kerîm tevhîd yolundan sapmış olan Mekke toplumu ve diğer toplumların benliğinde mevcut olan tevhîd akîdesini yeniden inşâ etmeyi gaye edinmiştir. Bu inşâ sürecinde tevhîdin en birinci ve en üst kavramı olan Allah lafzı yerine ona çok yakın olan “Rab” kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Her şeyi bir hikmete binaen yaratan Allah (cc.), Kur’ân âyetlerinde ve lafızlarında da bazı hikmetler gözetmiştir. “Rab” kavramının kullanımı ile ilgili de bazı sebep/hikmetler dikkati çekmektedir.

Vahiy tamamıyla tevkîfî (ilâhî/Allah kaynaklı) olduğu için ulemâ sebep aramayı doğru bulmamışlardır. Tevkîfî meselelerde sebep değil de hikmet aranabileceğini vurgulamışlardır. Bundan dolayı biz de “sebep/hikmet” demeyi tercih ettik.

III.2.1. Tevhîd Akîdesini Kullara Öğretme

Kur’ân-ı Kerîm’in inzâlından maksat cahiliye toplumuna Allah inancını yerleştirmekten ziyade inançlarına bir virüs gibi bulaşmış olan şirk hastalığından onları

⁴⁰⁶ Örneğin; (اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ), (ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ) ve benzeri ifadelerde Allah’ın (cc.) Rab olarak takdim edilmesi ve Nisâ 4/1. âyette (انْفُوا رَبَّكُمْ) ve (انْفُوا اللَّهَ) ifadeleri beraberce zikredilerek takvanın Allah ve “Rab” lafızlarına isnad edilmesi bu iki lafzın özdeşleştiğini göstermektedir.

kurtarmak olmuştur.⁴⁰⁷ Çünkü İbrahim Peygamberden bu tarafa sağlamca gelmiş olan tevhdî inancı cahiliye döneminde sâfiyetini yitirmiş ve politeist bir inanç sistemi halini almıştır. Nitekim *Basâiru'l-Kur'ân Tefsiri*'nde bu husus şu şekilde dile getirilmektedir: "Kur'ân, ilk mûminlerin gönlünde sahih bir Allah inancını oluşturmayı hedeflemişti. Çünkü sorun insanları Allah'ın varlığına inandırma sorunu değildi. Câhiliye insanı Allah'ın varlığına zaten inanıyordu. Ama bu insanlar sahih Allah inancını kaybettikleri, Allah'ın olanı başkalarıyla paylaştıkları için sapmışlardı. Bu nedenle Allah, ilk indirdiği âyetlerinde insanların zihinlerinde kendi rablığını silinmez bir biçimde yazmayı murad ediyordu. Bundan dolayıdır ki, yaratıcının en büyük ismi olan lafzatlâhın dört katı olarak "Rab" ismi kullanılmıştı. Rabliği kabul edilmemiş bir Allah'a müşrikler zaten öteden beri inanıyorlardı."⁴⁰⁸

Cahiliye toplumu kendilerince putların kendilerini Allah'a (cc.) yaklaştırdıkları,⁴⁰⁹ onlardan destek ve şeref aldıkları,⁴¹⁰ dünyada kendilerine yardım edecekleri düşüncesi,⁴¹¹ aynı puta tapmakla birlik beraberlik meydana geldiği,⁴¹² kendileri ile Allah (cc.) arasında şefaatçi kabul etmeleri⁴¹³ gibi bazı gerekçelerden ötürü putlara tapmaktaydılar. Bununla beraber onlar gökleri ve yeryüzünü yaratanın,⁴¹⁴ gökten suyu indirenin, ölümden sonra yeryüzünü diriltenin,⁴¹⁵ yerden ve gökten rızık verenin, kulaklara ve gözlere hükmedenin, ölüden diriye, diriden ölüyü yaratanın, âlemdeki tüm işleri yürütenin⁴¹⁶ Allah (cc.) olduğunu zaman zaman itiraf etmişlerdir.⁴¹⁷ Şu âyetler onların bu trajikomik durumlarını

⁴⁰⁷ Güngör, Mevlüt, "Kur'ân Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret inancı", *Dînî Araştırmalar Dergisi*, III, sayı, 23, s. 21.

⁴⁰⁸ Küçük, Ali, *Besâiru'l-Kur'ân*, Hüner Yayınevi, Konya 2004, XVII, s. 194.

⁴⁰⁹ Zümer 39/3.

⁴¹⁰ Meryem 19/81-82.

⁴¹¹ Yâsîn 36/74-75.

⁴¹² Ankebût 29/25.

⁴¹³ Zümer 39/43-44; Yûnus 10/18.

⁴¹⁴ Lokmân 31/25; Zümer 39/38; Zuhruf 43/9.

⁴¹⁵ Ankebût 29/61-63.

⁴¹⁶ Yûnus 10/31.

⁴¹⁷ Güngör, Mevlüt, *a.g.m.*, s. 19.

açık bir şekilde ortaya koymaktadır. “(Yine) de ki: Kim o yedi göğün Rabbi ve o büyük arşın sahibi?”, “(Yine bunlar) Allah’dır diyecekler. Sen de (şöyle) de: Öyledir de (Allah’dan başkasına tapmaktan) sakınmaz mısınız?”, “De ki: Her şey’in mülk (-ü tasarruf) u elinde bulunan kimdir, ki dâima O himâye ediyor, kendisi asla himâyeye muhtâc olmuyor? (Haydi söyleyin) biliyorsanız.”, “(Buna karşı da yine Hepsi) Allah’dır diyecekler. De ki: O halde nasıl olub da böyle büyüleniyorsunuz?”⁴¹⁸

Kur’ân-ı Kerîm ilk vahyi ile beraber bu politeist inanç sistemini ortadan kaldırıp tevhîd akîdesini eski sâfiyetine kavuşturmayı gaye edinmiştir. Bunu gerçekleştirirken de “Rab” kavramını umde edinmiştir. İlk vahiyde (اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) “Yaratan Rabbinin adı ile oku” emri ile âdeta “cahiliye toplumu her neye taparsa tapsın senin Rabbin yalnızca Allah’tır.” denilmek sûretiyle bu politeist inanç sisteminin yanlışlığına işaret edildikten hemen sonra yaratma vasfı zikredilerek cahiliye toplumunun taptıkları putların yaratma kudretini haiz olamayacağına ve onlara tapanların akıllarını kullanmadıklarına vurgu yapılmıştır. Yine bu ilk vahiyde Rab’de bulunması gereken en mühim özelliğin yaratma özelliği olduğu vurgulanarak, onların tapmış oldukları putların sahte rabler olduğuna işaret edilmiştir. Böylelikle ilk vahiyden itibaren Rab’de bulunması gereken hususiyetleri sıralayarak politeist Rab inancını ortadan kaldırıp, tevhîd akîdesini gönüllere yerleştirmeyi gaye edinmiştir.

III.2.2. Allah’ın Vasıflarının Tanıtılması

İlk vahiyle birlikte Allah’ın (cc.) insanlığa doğru tanıtılması, fiil ve icraatlarını onlara anlatıp, tapmış oldukları putların ilah olamayacağı hususunu onların akıllarına nakşetmek gayesi güdülmüştür. Muhtemeldir ki Allah (cc.) vahdâniyyet ve rubûbiyyetini vahyin ilk muhataplarına ve tüm insanlığa öğretmek maksadıyla vahyin ilk muhataplarının havsalasını zorlayacak, akıllarını başlarına getirecek bazı olgulara tevhîdi ifade edecek en üst kavramı izafe ettirmeyi murad etmiştir. Lakin Allah lafzı son derece belirgin ve mutlak olduğu için izâfet üslubunda kullanımı fesâhat ve belâğat açısından uygun olmayacağından

⁴¹⁸ Mûminûn 23/86-89.

her şeyi noksansız ve mükemmel yapan Allah (cc.) tevhîdin ikinci kavramı olan “Rab” lafzını bu olgulara izafe etmiştir.⁴¹⁹

Hal böyle olunca lafzatullâha en yakın olan “Rab” kavramı izâfet formuyla kullanılmıştır.⁴²⁰ İçerdiği anlamlar bakımından, bazı âyetlerde Allah’ın (cc.) bir vasfi olarak zikredildiği için ve bazı âyetlerde bizzat lafzatullâhın karşılığı olarak “Rab” lafzının zikredilmesi⁴²¹ sebebiyle “Rab” lafzı, lafzatullâha en yakın kavramdır.

Allah’ın (cc.) Mekke cahiliye toplumuna ve vahyin ilk muhataplarına doğru tanıtılması gayesiyle “Rab” lafzı vahyin ilk muhataplarının dikkatlerini üzerine toplayan “Âlem” (رَبُّ الْعَالَمِينَ), “yer ve gökler” (رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ), “atalar/babalar/ecdâd” (رَبُّ آبَائِكُمْ), “her şey” (رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ), “arş” (رَبُّ الْعَرْشِ), “şi’râ yıldızı” (رَبُّ الشَّعْرَى), “sabah” (رَبُّ), (الْفَلَق), “doğu-batı/doğular batılar” (رَبُّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ/رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ), “insanlar” (رَبُّ النَّاسِ), “Kâbe” (رَبُّ هَذَا الْبَيْتِ), “Mekke” (رَبُّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ) gibi yüce varlıklara izâfe edilerek onların akıllarına ve gönüllerine, bu yüce varlıklara Allah (cc.) haricinde hiçbir varlığın hükmedemeyeceği, hiçbir şeye gücü yetmeyen, kendilerine dahi yardım etmeye muktedir olamayan putların, bu yüce varlıklara hiçbir tesirinin olamayacağı hususu yerleştirmek istenmiştir.

Bununla beraber “Rab” lafzının en çok kullanıldığı formun zamirlere izafet formu olması da Allah’ın (cc.), vahyin ilk muhataplarına ve insanlığa doğru tanıtılması gayesine matuftur. Kur’ân bazen “Rab” lafzını muhatap zamirlerine izafe ederek (رَبُّكُمْ، رَبُّكَ) muhatap kitlenin dikkatini kavram üzerinde yoğunlaştırarak onları rubûbiyyet hakkında tefekküre yönlendirir. Çünkü sözü ortaya söylemek ile muhatabın bizzat kendisine söylemek arasında çok fark vardır. Muhatap kendisinin dâhil edildiği sözü daha çok ve çabuk kabullenir ve üstlenip gereğini yapar. “Ben Rab değil miyim?” ifadesi ile “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? ifadesi arasında muhataba verilen mesaj açısından çok fark vardır. Bu sebeple muhatap zamirlerine izafet üslubu ile zikredilen “Rab” lafzı Allah’ın (cc.)

⁴¹⁹ Âlûsî, *a.g.e.*, I, s. 55, 56.

⁴²⁰ Temizer, Aydın, *a.g.m.*, s. 48.

⁴²¹ (ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ) En’am 6/102. Bu âyette “işte O Alah sizin Rabbinizdir” denilmek sureti ile lafzatullâh ile Rab lafzının birbirlerine yakınlığına işaret edilmiştir.

vasıflarını daha çabuk muhatap kitleye ileterek Allah'ın (cc.) vasıflarını tanıtip onların imanlarını tashihe vesile olmuştur.⁴²²

Bazen “Rab” lafzı inanmayan kişi ya da toplumları ifade eden zamirlere izafe edilerek Allah'ın (cc.) onların da (kâfir ve müşriklerin de) Rabbi olduğu ifade edilmiştir.⁴²³ Firavun'u imana davet eden Musa Peygamberin “*O, göklerin ve yeryüzünün ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.*” ifadesini kullanması da Allah'ın (cc.) özelliklerini Firavun'a tanıtip onu iddia ettiği Rablik davasından vazgeçirmek içindir.

Kur'ân'da 980 kez zikredilmiş olan “Rab” lafzının 967 kullanımının izafet üslubu ile olması Allah'ın (cc.) vasıflarının doğru tanıtılmasını temine vesile olmuştur.

III.2.3. Allah'ın Kudret ve Azametinin Gösterilmesi

Sonsuz güç ve iktidar sahibi olan Allah (cc.) vahyin ilk muhataplarından itibaren tüm insanlığa bu güç ve kudretini çeşitli şekillerde göstermiştir. Bu kudret bazen yaratma, eşsiz var etme, otorite kurma, yönetme anlamları içeren lafızlarla yapılmıştır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de en mükemmel güç ve kudret içeren lafız izâfet formu ile kullanılan “Rab” lafzıdır. Daha ilk vahiyle birlikte kullanılmaya başlanılan bu üslup, isme izâfet formu ile zikredildiği bölümlerde bizzat Allah'ın (cc.) kudret ve azametine vurgu yapmaktadır. Allah'ın (cc.) yegâne Rab ve yegâne kudret ve azamet sahibi olduğunu göstermektedir.

Mekke döneminin ilk yıllarında nazil olan Fatiha Sûresi'de “*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.*”⁴²⁴ ifadesinin kullanılması ve akabinde Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli bölümlerinde “Rab” lafzının âlem,⁴²⁵ mahlûkât,⁴²⁶ yeryüzü, gökyüzü,⁴²⁷ insan/insanlık vb. lafızlara izâfet formunda kullanımı Allah'ın (cc.) kudretinin zaman, mekan, kişi ve

⁴²² Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s. 344.

⁴²³ Mâide 6/1.

⁴²⁴ Fâtiha 1/2.

⁴²⁵ Fâtiha 1/2; Bakara 2/131; Mâide 5/28; En'âm 6/45, 71, 162; A'râf 7/54, 61, 67, 104, 121; Yûnus 10/10, 37; Şuara 26/16, 23, 47, 77, 98, 109, 127, 145, 164, 180, 192; Neml 27/8, 44.

⁴²⁶ Enbiyâ 21/164; Tâhâ 20/70.

⁴²⁷ Ra'd 13/16; İsrâ 17/102; Kehf 18/14; Câsiye 45/36.

nesnelere açısından sınırsızlığını ve eşsizliğini muhatap kitleye en açık bir tarzda gösterme hedefine matuftur.

Kudret ve dirâyete delâlet eden bu üslup “*İşte size bu evsaf ile işaret olunan zâti a'lâdır Allah Rabbiniz, başka tanrı yok ancak O, her şey'in halikı O, o halde O'na kulluk edin, her şey'e karşı dayanılacak vekil de O.*”⁴²⁸ âyetinde zirve noktaya ulaşmıştır. Âyetin öncesinde Allah'ın (cc.) tohum ve çekirdekten hayat ortaya çıkararak, güneş, ay, gece ve gündüz gibi en önemli varlıkların yegâne yaratıcısı olup onları çeşitli sebepler için yaratan, gökten yağmur yağdırıp yeryüzünde çeşitli gıdaları bahşetme kudretini haiz olan, eş, çocuk ve benzeri hiçbir kimseye muhtaç olmayan, yeryüzü ve gökleri eşsiz yaratan yüce varlık olduğundan bahsedildikten sonra “*İşte bu Allah sizin Rabbinizdir*” denilerek Rab Teâlâ'nın kudret ve azametinin eşsizliğine işaret edilmektedir. Bu üslup bir çok âyette Allah'ın kudretini ve azametini kullara göstermek gayesiyle tekraren zikredilmektedir.⁴²⁹

III.2.4. Câhiliye Döneminin Fasit Akâidini Değiştirme

İnsanlık tarihinde kulların sahih inanç sisteminden çıktıkları, inanç dairesinin hudutlarını aştıkları dönemlerde Allah (cc.) hidâyet kaynağı olan kitapları ve peygamberleri, o sapmış toplumlara göndererek onların önceki sahih ve sağlam inanç sistemine tekrar kavuşmalarını temin etmiştir.

İşte cahiliye toplumu dediğimiz vahiy öncesi Arap toplumu da tam böyle vahim bir durumda iken Allah (cc.) onlara peygamber olarak Hz. Muhammed'i göndermiş, O'na Kur'ân-ı Kerîm gibi eşsiz bir reçeteyi inzâl etmiştir. O'na (Kur'ân'a) kulak verip, tatbik edenler hemen iyileşmiş, insanlıkta eski safiyetlerine kavuşmuşlardır. Bu eşsiz reçeteye itibar etmeyenler/etmek istemeyenler düşmüş oldukları inançsızlık bataklığında her geçen gün batmışlar ve neticede bu reçetenin şifasından/hidâyetinden mahrum kalmışlardır.⁴³⁰

⁴²⁸ En'am 6/102. Geniş bilgi için bkz.; Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 359-361.

⁴²⁹ Mûmin 40/62, 64; Fussilet 41/30; Şûrâ 42/10; vd.

⁴³⁰ Geniş bilgi için bkz.; Boyacıoğlu, Ramazan, “Hz.Muhammed'in Vahiy Öncesi Dönemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2001, s. 1-3.

Cahiliye toplumu Allah'a (cc.) kulluğu bırakmış, kendi elleri ile yaptıkları -Kur'ân-ı Kerîm'in tabiri ile- hiçbir şeye güçleri yetmeyen nesnelere (putlara), rablik atfetmeye başlamışlar, kendilerince onların bazı güç ve iyiliklere sahip olduklarına (yağmur yağdırma, eve veya beldeye bereket katma vb.) inanmışlardır. İşte tam bu esnada Kur'ân-ı Kerîm'in inzâli başlamış, daha ilk âyeti ile onların bu batıl, sapıkça yaşam tarzlarını, taptıkları putlarını ve akıllarını alt üst edecek ilkeler getirmiştir. Bu ilkeleri de onların âşına oldukları "Rab" kavramı ile gerçekleştirmiştir.

Daha ilk âyetiyle asıl Rabbin yaratma gibi büyük kudrete mâlik olabilmesi gerektiğini vurgulayan Kur'ân'ı Kerîm,⁴³¹ bazen müşrik toplumun tanrılaştırdıkları putları,⁴³² bazen yahûdî ve hıristiyanların ilahlaştırdıkları haham ve rahipleri,⁴³³ bazen ehl-i kitabın tanrılaştırdıkları peygamber ve melekleri konu edinmiş⁴³⁴ ve bu tutumları sebebiyle onları eleştirmiştir.⁴³⁵

Eğer bu ilk vahiyde "*Rabbinin adı ile oku*" denilip yaratma vasfı zikredilmeseydi müşrikler için bir müşkil olmayacak, onlar her birimizin bir Rabbi/putu olduğu gibi (hâşâ) Muhammed'in (sav) de bir Rabbi varmış deyip eski batıl yaşamlarına devam edebileceklerdi. Zira her birerinin bir Rabbi/putu vardı ve onlar o rablerinin/putlarının adı ile okunma emrinin kast edildiği anlamını çıkarabilirlerdi. Lakin yaratma vasfı bu ihtimali tamamen ortadan kaldırmış, rabliğin Allah'a (cc.) mahsus olduğunu en veciz bir şekilde ortaya koymuştur.

Yine "Rab" lafzının yüce varlıklara izâfe edilmesi cahiliye toplumunun fasit itikâdının tashih edilmesi gayesine matuftur. Cahiliye toplumu tapmış oldukları putların göklere, bulutlara, toprağa hükmeden Allah (cc.) ile kendi aralarında aracı olduklarını bu vesile ile yıldızlara, bulutlara, toprağa hükmedebildiklerine inanıyorlardı. Tam da bu batıl

⁴³¹ Alak 96/1.

⁴³² Yûnus 10/18, 106; Meryem 19/81-82; Enbiyâ 21/66; Hac 22/12; Furkân 25/55; Yâsîn 36/74-75; Zümer 39/3.

⁴³³ Tevbe 9/31.

⁴³⁴ Âl-i İmrân 3/80.

⁴³⁵ Âl-i İmrân 3/64; Yûsuf 12/39.

inancın kökünü kazımak ve cahiliye toplumunun bu fasit inanç sistemini değiştirmek gayesi ile “Rab” lafzı yer, gök, arş, yıldız, Mekke, Kâbe gibi yüce varlıklara izâfe edilerek asıl Rabbin bunlara sahip olan, bunları yöneten aşkın zat olan Allah’ın (cc.) olduğu, diğer tapılan nesnelere hiçbir esâmesinin olmadığı tekrar tekrar zikredilmekle cahiliye toplumunun fasit inancını tashih etmek hedeflenmiştir.⁴³⁶

III.2.5. Müşriklerin Tepkilerini Azaltma

Vahyin nüzûlünün ilk dönemlerinde cahiliye Araplarının Peygamber Efendimize (sav) karşı takındıkları tavır ve ona karşı gösterdikleri tepkiler, onların tanıdıkları ve taptıkları tanrıların vahyin ön gördüğü tanrı inancından tamamen farklı olduğunu göstermektedir. Yine asr-ı saâdette Peygamber Efendimize (sav) ve ilk müslümanlara yapılan eziyetleri gözümüzün önüne getirdiğimizde,⁴³⁷ cahiliye Araplarının Allah algısının İslâm’ın ön gördüğü Allah inancından tamamen farklı olduğunu görürüz. Bu farklılık onların Allah diye taptıkları sahte ilahlarından kaynaklı, hakîkî ile sahte arasındaki farklılıktır. Kur’ân-ı Kerîm daha en başından onların ilahlarının sahteliğini “*Rabbini ismi ile oku*”⁴³⁸ buyurmak sûretiyle ortaya koymuştur. Buna mukabil cahiliye toplumu çok katı bir tavır sergilemiştir. Zira müşrikler “Sen bir yıl bizim Rablerimize kulluk et. Biz de sonraki bir yıl senin Rabbine kulluk edelim.” teklifini yapmaları üzerine Kâfirûn Sûresi’nin inzâli, ardından alaycı bir üslupla Peygamber’e (sav) (أَنْسِبُ لَنَا رَبِّكَ) “*bize Rabbini tanı. (özelliklerini söyle.)*”⁴³⁹ sözünü kullanmaları üzerine İhlâs Sûresi’nin indirilmesi hâdiseleri cahiliye toplumunun ne kadar katı bir tavır takındıklarının ve Peygamber Efendimizi (sav)

⁴³⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s. 343, 344; Râzî, *a.g.e.*, I, 224-226, 233-236; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, s. 12; VIII, s. 514.

⁴³⁷ Berki, Ali Himmet ve Keskiöğlü, Osman, *Hâtemü’l-Enbiyâ Hazret-i Muhammed ve Hayatı*, TDV. Yayınları, Ankara 1988, s. 60-79.

⁴³⁸ Alak 96/1.

⁴³⁹ Ahmet b. Hanbel, XXXV, s. 143.

ve Ashab-ı Kirâm'ı incitmek için türlü yol ve yöntemlere başvurduklarının bir göstergesidir.⁴⁴⁰

Bu müşrik ve azgın toplumun aşırı tepkilerini bilen Allah (cc.) onların tepkilerini azaltmak, gönüllerinin yumuşaması için onlara mühlet tanımak, Peygamberini onların tepkilerine karşı korumak vb. maksatlarla ilk vahiyde ve Mekke döneminin hemen hepsinde Allah lafzı yerine “Rab” lafzını zikretmiştir.⁴⁴¹ Yine aynı sebeplerle “Rab” lafzı Mekkî surelerde Medenî surelere nazarla ortalama dört kat daha fazla zikredilmiştir.

III.2.6. Âşına Olunan Bir Kavramın Tercih Edilmesi

Allah kavramı cahiliye döneminde haniflik dini sebebiyle az çok biliniyordu.⁴⁴² Lakin onlar için Allah lafzının anlamı tam olarak belirgin değildi. “Rab” kavramı ise, –her ne kadar yeterli miktarda belirgin değilse de-⁴⁴³ Allah kavramına nispeten (cahiliye döneminde hayatlarının büyük bir alanında sıkça kullanmaları sebebiyle) cahiliye toplumunun anlayışında daha belirgin ve bilinen bir kavramdı.

Kur’ân-ı Kerîm’in icaz yönlerinden biri de sosyolojik veya zamanî icazdır. Yani Kur’ân’ı Kerîm’in indirildiği toplumun sosyolojik ve psikolojik durumlarının dikkate

⁴⁴⁰ Taberî, *a.g.e.*, VII, s.582-583.

⁴⁴¹ Geniş bilgi için; Pak, Zekeriya, “Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının, Kur’ân’dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII, sayı, 1, s. 311-326

⁴⁴² Geniş bilgi için bkz.; Kurt, Ali Osman, “İslam Bakış Açısında Hz. İbrahim: İslam Öncesi Arabistan’da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2016, sayı I, s. 197-217.

⁴⁴³ Kadîm lügâtlerde r-b-b kökü anlatılırken ilk olarak “الرَّبُّ” şeklinde “el” takısı ile marife formunda kullanımının Allah’a has bir kullanım olduğu zikredilir. Lakin çok enteresandır ki bu form Kur’ân’da hiç zikredilmemiştir. Peki bunun sebebi ne olabilir? Kanaatimizce cahiliye toplumu arasında rab kavramı da tam belirgin değildi. En azından marife formu ile getirilebilecek derecede belirgin değildi. Zira onların zihinlerindeki Rab; yer, gök, insanların yaratıcısı olan yüce varlık olduğu gibi, kendi elleri ile yaptıkları, hiçbir şeye muktedir olamayan putları da ifade ediyordu. Ancak bu kavram cahiliye toplumunca lafzatullâha nispetle daha bilindik bir kavramdı.

alınarak yirmi üç yıllık süre zarfında indirilmiş olmasıdır.⁴⁴⁴ Kur’ân-ı Kerîm “Rab” kavramını da vahyin ilk muhataplarının sosyolojik ve psikolojik durumlarını dikkate alarak vahyin inzâlinin ilk dönemlerinde zikretmiştir.

O dönemde insanlar “Rab” kavramını gerek tapmış oldukları putlar için kullanmakla dini bir terim olarak ve gerekse yukarıda izah edildiği gibi sosyal hayatta sıkça kullanıyorlardı. İhlâs Sûresi’nin sebep-i nüzûlü ile ilgili rivâyet bizim bu tezimizi destekler mahiyettedir. Rivâyet edildiğine göre Mekke müşrikleri Hz. Muhammed’e (sav) “*Rabbinin özelliklerini bize bildir.*” dedikleri vakit, bekledikleri cevabı içeren İhlâs Sûresi indirilmiştir. Bu rivâyetten öyle anlaşılıyor ki, “Rab” kelimesinin anlamı soruyu yöneltenlerin zihninde belirgindir.⁴⁴⁵

Yine Kur’ân’ı Kerîm’de “Rab” kavramının kullanım sıklığına göz attığımız vakit Mekkî surelerde çok sık kullanıldığını buna mukabil lafzattullâhın ise çok az kullanıldığını müşahede etmekteyiz. Bu husus da bize ilk muhatapların “Rab” kavramına aşina olduklarını göstermektedir.

Tevhîd akîdesi anlatılırken ilk vahyin muhataplarının aşina olduğu, akıllarında ve lisanlarında daha belirgin olan kavramı kullanmak gayesiyle lafzattullâh’ yerine “Rab” kavramı tercih edilmiştir.

III.2.7. Peygamber’i (sav) Destekleme

Öncülük, önderlik etmek her zaman ve zeminde mesuliyet yüklediği için zor bir görevdir. Hele bu önderlik büyük halk kitleleri için olursa, haliyle zorluğu da katlanır. Bir de buna Mekke müşrikleri gibi inat edenler, itaati benimsemeyenler, körü körüne kendi kuruntularına bağlanıp onların esiri oldukları için öndere ayak diretenler olursa, iş daha da içinden çıkılmaz bir hal alır. Tüm bunlara bir de önderin yetim ve öksüz yetişmek sûreti ile

⁴⁴⁴ Yavuz, Yûsuf Şevki, “İ’câzü’l-Kur’ân”, *DİA*, XXI, s. 405-406.

⁴⁴⁵ Geniş bilgi için bkz.; Temizer, Aydın, *a.g.m.*, s. 39-66.

çevresinde destekçisi olmaması gibi büyük bir zaaf eklenecek olursa ki Peygamber Efendimizin (sav) hayatı tam da böyle geçmişti, O önderin işi iyice zorlaşmış olur.

İşte Peygamber Efendimiz (sav) tam böyle vahim bir durum içerisinde olan çevrede idi. İslam şeriatının önderi olacak, lakin çevresi atalarının sapık fikirlerini benimsemiş bir toplumla çevrilmişti. Asabiyeti her şeyin önüne koyan bu toplum, atalarının fasit inançlarından ve asabiyetlerinden taviz vermeyecek kadar cahil ve inatçı idiler. Velew ki, bu kişi Muhammed Mustafa (sav) gibi çok güvendikleri biri olsun. Böyle hengâmeli ve zor bir dönemde Peygamber Efendimiz (sav) sadık rüyalarla vahye hazırlanmaya başlanmış, ilk vahiyle de nübüvvet gibi muazzam görev için cesaretlendirilmiştir.

Bazı müfessirler, bu cesaretlendirmenin bizzat ilk vahiye ve sonrasında zikredilen (رَبِّكَ) “Senin Rabbin” ifadesiyle⁴⁴⁶ olduğunu beyan etmişlerdir.⁴⁴⁷ Çok sıkıntılı bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmiş olan Peygamber Efendimiz (sav) otuz beş yaşından sonra daha da yalnızlaşmış, derin düşünceler içine dalmış, belki de kendi sıkıntılarını tamamen unutup Mekke toplumunun içine düştüğü sapıklık bataklığının nasıl kurutulabileceğini tefekkür etmeye başlamış, işin zorluğunu da göz önünde bulundurmştur.⁴⁴⁸ Tam da böyle bir dönemde Allah (cc.) ilk vahyi Cebrail vasıtası ile yollamış ve bu ilk vahiye de Habîbinin (sav) yalnız olmadığını (رَبِّكَ) hitabı ile ona bildirmiştir. Zira ilk vahyin ilk âyetinde “Rab” lafzının Peygamber Efendimize dönen zamire izâfe edilmesinin anlamı: “bizzat seni koruyup kollayacak, her işine kâdir olan, herkesten yüce ve kudretli olan, herkesi bir kan pıhtısı ile yoktan var eden o yüceler yücesinin yardımı ve desteği seninle” demektir.⁴⁴⁹ Aynı şekilde ilk vahyin hemen üçüncü âyetinde ikinci kez Peygamber Efendimize (sav) dönen zamire izâfe edilmesi, Allah’ın

⁴⁴⁶ Kalem 67/7; Müddessir 73/3, 4, 7; Alak 96/1; vd.

⁴⁴⁷ İbn-i Atıyye, *a.g.e.*, V, s. 502; İbn-i Teymiye, *a.g.e.*, VI, s. 326.

⁴⁴⁸ Keskiöglü, Osman, *a.g.e.*, s. 28, 31.

⁴⁴⁹ İbn-i Atıyye, *a.g.e.*, V, 502; İbn-i Kesir, *a.g.e.*, VI, s. 522.; XXIII, s. 256.

(cc.) Peygamber Efendimize (sav) olan destek ve yardımının pekiştirilmesine, Peygamber Efendimizin (sav) Allah'a (cc.) güven ve tevekkülünü ziyadeleştirmeye⁴⁵⁰ matuftur.⁴⁵¹

Rasûlullâh'a (sav) yapılan bu cesaretlendirme ve destek vahiy sürecinde de devam etmiştir. İlk vahyin akabinde psikolojik olarak daralan Rasûlullâhı (sav) rahatlatmak amacı ile vahiy bir müddet kesilmişti. Rasûlullâh (sav) bu sefer de vahyin gelmemesi sebebiyle üzölmüş, Allah'ın (cc.) kendisine darıldığını zannetmişti. Fetret-i vahiy akabinde inzâl edilen Duhâ Sûresi'nde Allah (cc.) Rasûlullâhı (sav) teskin etmiş, risâlet ve vahiy hususunda onu cesaretlendirmiştir. Bu cesaretlendirme O'nu terk etmediğini ve darılmadığını ifade eden lafızlardan ziyade bu pasajlarda kullandığı (رَبِّكَ) "Senin Rabbin" hitabı ile olmuştur.⁴⁵²

Bunlara ilâveten rububiyet tevhdinin aklî istidlallere daha uygun olduğu, müşâhedâtla ilgili olduğu, kula daha yakın olan şeylerin çevresinde döndüğü için, ulûhiyet tevhdine nispetle daha çabuk tevhdde ikna eden, kulu imana hemen yönlendiren ve kulun zihnindeki tevekkül şüphelerini daha çabuk defeden bir yapıya sahip olduğunu görüyoruz.⁴⁵³ İşte bu sebeple ki iman ve tevekkülün doruk noktada olmasını gerektiren risâlet gibi zor bir sürecin ilk adımında Allah (cc.) Râsülünü (sav) "seni yaratan ve asla yalnız bırakmayacak olanın adı ile oku" demek sûreti ile cesaretlendirmiş, tevekkül ve imanını kuvvetlendirmiştir.

⁴⁵⁰ (أَفْرَأَ بِسْمِ اللَّهِ) ile (أَفْرَأَ بِسْمِ رَبِّكَ) ifadelerinin çağrıştırdığı anlam ve muhataba etkileri aynı değildir. İkincisinde bir sahiplenme, ilgi ve alaka yönüyle zenginlik vardır. Bu sebeple ikinci ifade hem hitap eden tarafından ve hem de kendisine hitapta bulunan tarafından ilgi ve alaka uyandıran bir üsluba sahiptir.

⁴⁵¹ İbn-i Teymiye, *a.g.e.*, VI, 326; İbn-i Kesir, *a.g.e.*, XXIII, s. 256.

⁴⁵² Bukâî, Burhânüddîn Ebû'l-Hasen İbrahim b. Ömer (v. 885/1480), *Nazmü'd-Dürer ft Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire 1984, XXII, s. 159; Saîd Havva, *a.g.e.*, II, s. 6567, 6571.

⁴⁵³ Geniş bilgi için bkz.; Özler, Mevlüt, "Tevhd", *DİA*, XXXXI, s. 19.

III.2.8. Tedrîcî Bir İnşa Sürecinin Gerçekleştirilmesi

İslam şeriatında tedricilik bir esas ve ilkedir. Kur'ân ve Sünnet ile sabit olan ahkâm zaman, mekân ve şahıslar ekseninde genelde tedrîcî olarak meşru kılınmıştır.⁴⁵⁴ Nüzûl sürecinde îtikâdî, amelî ve ahlakî hususlarda tedrîcî bir metot takip eden Kur'ân-ı Kerîm,⁴⁵⁵ îtikâdî bir terim olan “Rab” kavramı ile ilgili olarak da aynı tedrîcî metodu takip etmiştir. Allah'ı (cc.) unutmuş ve hatta kendi elleri ile yaptıkları putları Allah yerine koymuş bir topluluğu, bu kökleşmiş yanlıştan çevirmek tabîi ki bir anda mümkün değildi. Bu sebeple ilk vahiy ile birlikte tedrîcî bir üslup takip edilmiştir.

Peki bu tedrîcî üsûl nasıl cereyan etmişti? Ulûhiyet anlayışında çatı terim olan Allah kavramı cahiliye toplumunun zihninde safiyetini yitirmiş, kendilerince bazı gerekçelerden ötürü, tek ilah olan Allah yanında başka ilahlar edinmişlerdir. Bu batıl yaşam tarzı onların zihninde Hz. İbrahim'den kalma saf Allah tasavvurunun politeist bir ilah tasavvuruna dönüşmesine sebep olmuş ve âdetâ Allah kavramı onların nazarında gözleri önündeki putlardan ibaret bir terim halini almıştır. Bu derece bulanık bir ortamda direkt olarak tek tanrı inancı Allah kavramı ile ifade edildiğinde onların tepkileri had safhalara çıkabilir, iman yerine kin ve nefretleri daha fazla artabilirdi.

Bununla beraber Kur'ân'da “Rab” lafzının lâm-ı tarifli olarak kullanılmamasını da, “Rab” lafzının vahyin ilk muhataplarının zihninde tamamen malum ve berrak olmaması gerekçe gösterilmiştir. Ama Allah lafzına nispetle zihinlerinde daha berrak ve malumdu. Bu sebeple tepkileri asgariye indirilmiş olacaktı.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Örneğin; İçki yasağı ile ilgili âyetlerde bu tedriciliğe şahit oluruz. bkz.; Bakara 2/219; Mâide 5/90, 91; Nahl 16/67.

⁴⁵⁵ Geniş bilgi için bkz.; Hallaf, Abdulvahhab, *İslam Teşrii Tarihi* (Çev. Talat Koçyiğit), Ankara, 1970, s. 16, 17.

⁴⁵⁶ Bkz.; Temizer, Aydın, “Kur'ân'da “Rab” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2013/1), 44, 45.

İlm-i ezeli ile bu hususları bilen Allah (cc.), Kur'ân vahyinin ilk muhataplarının daha âşina oldukları “Rab” lafzını Allah lafzına tercih ederek ilk nâzil olan âyet ve surelerde “Rab” kavramını kullanmayı tercih etmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵⁷

Yine Mekke toplumu yukarıda izah edildiği üzere itikâdî olarak çökmüş bir toplumdur. Bu toplumu ıslâh sürecinde Kur'ân tadrîcî bir yöntem takip etmiş ve itikadın en üst mertebesi olan Allah lafzını onların kalpleri vahye biraz alıştıktan sonra zikretmeye başlamış, bu süreçte de “Rab” kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Vahyin ilk 6-7. yılında inen âyet ve surelerde “Rab” lafzının Allah lafzına nispetle çok fazla zikredilmesi, Allah lafzına neredeyse hiç yer verilmemesi, 7. yıldan itibaren Allah lafzının ağırlıklı olarak kullanılması, “Rab” lafzının kullanılmasının azalması, vahyin Medine döneminde genelde Allah lafzının kullanılması tevhîd akîdesi zihinlere yerleştirilken Kur'ân'da “Rab” ve Allah lafızları arasında tadrîcî bir üslubun takip edildiğini göstermektedir.

III.2.9. Vahyin İlk Döneminde Kavramsal Çerçeveyi Oluşturma

İlk vahyi incelediğimizde “Rab” lafzının cahiliye toplumunun taptığı Rablerinde/putlarında hiç bulunmayan iki vasıf olan “yaratma” ve “kerem” vasıflarıyla kullanıldığını müşahede ederiz. Bu husus daha ilk âyetle birlikte “Rab” kavramının çerçevesinin belirginleştirildiğini gösterir. Bu kavramsal çerçeve daha Mekke döneminin ilk 6-7. yıllarında tamamlanmış, Allah'tan başkası bu kavramın içeriğinden çıkarılmış ve “Rab” kavramı Allah'a özgü kılınmıştır.⁴⁵⁸ Vahyin bu ilk dönemlerinde, “Rab” yaratmak,⁴⁵⁹ doğu ve batının sahibi,⁴⁶⁰ şî'râ'nın sahibi,⁴⁶¹ sınırsız bilgi sahibi, gece ve gündüzü düzenleyen,⁴⁶² sınırsız kudret sahibi,⁴⁶³ tüm varlığın sahibi,⁴⁶⁴ hidâyet eden,

⁴⁵⁷ İbn-i Teymiye, VI, 329-333; Ebû's-Suûd, *a.g.e.*, IX, 54, 55.

⁴⁵⁸ Geniş bilgi için bkz.; Temizer, Aydın, “Kur'ân'da “Rab” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2013/1), 39-66.

⁴⁵⁹ Kalem 68/4; Müddessir 74/11; A'lâ 87/2; Alak 96/1.

⁴⁶⁰ Müzzemmil 73/9.

⁴⁶¹ Necm 53/49.

⁴⁶² Müzzemmil 73/20.

düzenleyip tertipleyen,⁴⁶⁵ insanlara, toprağa, nebâtâta hayat veren ve öldüren,⁴⁶⁶ her an gözetleyen,⁴⁶⁷ istediğinde rızkı sınırsız veren istediğinde kısıan⁴⁶⁸ her şeye şahit olan ve her şeyden haberdar olan,⁴⁶⁹ rahmet, merhamet, mağfîret sahibi,⁴⁷⁰ gibi vasıfları zikredilerek “Rab” kavramıyla hedeflenen neticeye (Allah’a (cc.) özgü bir kavram olması) ulaşılmıştır.

Buna paralel olarak, Peygamber Efendimiz de (sav) ilk vahiyle kavramsal çerçevesi belirginleşmiş olan “Rab” kavramının Allah’tan başkası için kullanılmasını yasak ederek Kur’ân’ın hedeflediği bu gayeyi (Allah’a (cc.) mahsus bir kavram olması) temine çalışmıştır. Bu sadette Peygamber Efendimiz: -Ebu Hureyre’nin (ra.) rivâyet ettiği- “*Köle efendisine/sahibine “Rabbim” demesin.*”⁴⁷¹ Hadîs-i Şerifi ve benzeri ifadeleri zikretmiştir.⁴⁷²

III.2.10. Peygamberin (sav) Zihnindeki Sorulara Cevap Niteliği Taşınması

Kur’ân-ı Kerîm’in ilk vahyi, Rasûlullâhın kafasındaki sorulara cevap teşkil ettiği için hitap bizzat Rasûlullâha yöneltilmiştir. Zira Rasûlullâh (sav) Mekke toplumu başta olmak üzere insanlığın sapık inanç sisteminin nasıl düzeltilebileceği, akibetinin ne olacağı, dünyada yaşama gayesinin ne olduğu gibi sorular üzerine yoğunlaşmıştı. İlk vahiy Rasûlullâhın (sav) bu sorularına cevap niteliği taşımaktadır.

Rabbin yaratma gibi muazzam bir kudrete sahip olması ve cömertçe verebilme kudret ve kabiliyetini haiz olması gibi özlü ifadeler Rasûlullâhın (sav), vahyin ilk

⁴⁶³ Müddessir 74/31; Fîl 105/1; Necm 53/18.

⁴⁶⁴ Fatiha 1/2; Tekvîr 81/29; Felak 113/1; Nâs 114/1.

⁴⁶⁵ A’lâ 87/3; Necm 53/23.

⁴⁶⁶ A’lâ 87/4, 5; Necm 53/42, 44.

⁴⁶⁷ Fecr 89/14.

⁴⁶⁸ Fecr 89/21, 22; Duhâ 93/5.

⁴⁶⁹ Âdiyât 100/11; Necm 53/30.

⁴⁷⁰ Necm 53/32.

⁴⁷¹ Müsned, XVII, s. 137.

⁴⁷² Buhârî el-İtk, 17; Müslim el-Elfâz mine’l-Edep ve Ğayrihâ, 3; Ebû Dâvûd, el-Edeb, 75.

muhatapları olan Mekke toplumunun ve tüm insanlığın akıllarındaki Rab algısının sahih bir şekilde oluşmasına zemin hazırlamıştır. Vahyin ilk muhatapları Allah'ın insan ve âlemle olan münasebeti ile ilgili karmaşık bilgilere sahip idiler. Böyle olduğu içinde Allah ile beraber putlara da tapmaktaydılar. Peygamberimiz de onların bu haline üzüliyor, onları bu sapkın durumdan kurtarmak için bir çıkar yol arıyordu. “Rab” kavramı akıllardaki bu belirsizlik ve karışıklığı gidermek gayesi ile zikredilmiştir.⁴⁷³

Vahiy sürecinde inzâl olunan birçok âyet Rasûlullâhın (sav) zihnindeki bu sorulara cevap niteliği taşımaktadır. Örneğin, Rab Teâlâ'nın “*Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et.*”⁴⁷⁴ ve benzeri hitaplar Rasûlullâhın zihnindeki sorulara cevap olmuştur. Rab Teâlâ'nın mahlûkâtın idâmesi için gerekli olan yer, gök, gece, gündüz, güneş, ay ve yıldızları yarattığını zikrettiği âyetlerin içerisinde “Rab” lafzını zikretmesi ve kendisine kulluk etmelerini emretmesi,⁴⁷⁵ Rasûlullâhın zihnindeki asıl Rabbi tanıtmaya ve insanlığın akıbeti ile ilgili sorulara cevap niteliği taşımaktadır.⁴⁷⁶

III.2.11. Rubûbiyyetin Kapsamını Gösterme

“Rab” kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de sıklıkla kullanılması onun rubûbiyyetinin kapsamını, tecelli alanını açık bir şekilde gösterme gayesine matuftur. Kavramın kullanım üslubu Allah'ın (cc.) terbiye alanının çok geniş olduğunu, en zayıf varlıktan en kuvvetli varlıklara kadar tüm varlıkları kapsadığını göstermektedir.⁴⁷⁷ Canlı varlıklardan en küçük cansız varlıklara kadar, bu terbiyenin tecelli ettiğine delalet etmektedir.⁴⁷⁸ Rubûbiyyetin

⁴⁷³ Maşalı, *a.g.m.*, s. 671-688.

⁴⁷⁴ Hıcr 15/99.

⁴⁷⁵ En’am 6/102; A’râf 7/54; Yûnus 10/3.

⁴⁷⁶ Râzî, *a.g.e.*, XIII, 128, 129.

⁴⁷⁷ Fatıha 1/2; Neml 27/8, 44; Kasas 28/30; vd.

⁴⁷⁸ Nahl 16/68; Felak 113/2; Nâs 114/1.

zerreden kürreye tüm mahlûkâtı kapsadığını beyan etmektedir.⁴⁷⁹ Tüm zaman ve mekânları kapladığını ifade etmektedir.⁴⁸⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de “Rab” kavramının izâfet üslubu ile kullanılmasının bir sebebi de Allah’ın terbiyesinin kapsamını kullarına göstermesidir. Zira “Rab” lafzı bazen zamirler vasıtası ile insan başta olmak üzere akıllı varlıklara izâfe dilir. Bazen de yeryüzü, gökler, arş, yıldızlar, kabe, doğu-batı, sabaha ve benzerlerine izâfe edilmek sureti ile akıllı olayan varlıklara izâfe edilir. İşte bu izâfet üslubu Allah’ın rubûbiyetinin tüm mahlûkâtı tüm zaman ve mekanlarda kapsadığını gösterir. Allah (cc.) bu kapsamı ilk olarak “Rab” ismini âlem lafzına izâfet etmek sureti ile icmâlî olarak göstermiş,⁴⁸¹ yine “*Musa, O, göklerin ve yeryüzünün ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.*”⁴⁸² âyetinde ve “*De ki: her şeyin Rabbi O iken ben başka bir Rab mi arayayım?*”⁴⁸³ âyetinde icmâlen kavramın kapsamını zikretmiş, ardından kavramı diğer canlı ve cansız tüm varlıklara izâfe etmek suretiyle detaylı bir şekilde rubûbiyetinin kapsamını göstermiştir.

“Rab” kavramının Kur’ân’da kullanım üslubu kavramın kapsamının tüm mahlûkâtı çevrelediğini, rubûbiyet dairesinden hiçbir mahlûkun çıkamayacağını göstermektedir. Kur’ân’da mûmin kimselere, Firavun’a, kâfirlere, müşrik kişilere ve toplumlara, arıya “Senin Rabbin”, “Onun Rabbi”, “Sizin Rabbiniz” veya “Onların Rabbi” şeklinde izâfet üslubuyla hitap edilmesi mûmin-kâfir, insan-hayvan-nebâtât ayırımı yapmaksızın rubûbiyetin herkese ve her nesneye şâmil olduğunu, her şeyi kapsadığını göstermektedir.

“Rab” kavramının kullanıldığı âyetlerde dilediği her şeyi yapabileceğine, gece ve gündüzü yaratmasına, Ruh’un Rabbin bilgisi dâhilinde olmasına, gökten sofrayı indirmek gibi gerçekleşmesi hayal bile edilemeyecek şeylere rubûbiyetin tecellî ettiğine, peygamberlere, meleklerle ve arıya vahyetmek suretiyle terbiye ettiğine, azabının çok şiddetli olduğuna, insanlara karşı çok merhametli olduğuna, kulların günahlarından

⁴⁷⁹ Kasas 28/68; Alak 96/2.

⁴⁸⁰ Şuarâ 26/26; Saffât 37/126; Duhân 44/8.

⁴⁸¹ Fâtiha 1/2.

⁴⁸² Şuarâ 26/24.

⁴⁸³ En’âm 6/114.

haberdâr olduğuna ve onları her an gördüğüne, rızkı dilediğine genişçe verip, dilediğinin rızkını kısıtmasına, yaşlı olan Zekeriyya ve hanımı gibi kimselerden çocuk meydana getirmesinin çok kolay olduğuna, Meryem’e bir erkek yaklaşımdan çocuk bahşetmesinin çok kolay olduğuna, mahlûkâtın her anına vakıf olduğuna temas edilmesi de “Rab” kavramının tüm zaman ve mekânları, soyut ve somut her şeyi kapsadığını göstermektedir.

III.2.12. “Rab” Eksenli Bir Eğitim Modeli Tesis Etme

İlk vahiyde (أَفْرَأُ) emrinin (رَبُّ) lafzına ilsâkı yani okumanın Allah (cc.) adına, Allah’ın (cc.) yardımı ve izni ile olmasının vurgulanması, mûminlere eğitim ve öğretimin “Rab” eksenli olmasını telkin etme gayesine matuftur. Hemen sonraki âyetlerde Rabbin “kalem ile öğreten” olarak takdim edilmesi, ilmin/bilimin menbaının insanın ve âlemlerin yaratıcısı, Rabbi olan Allah (cc.) olduğuna işaret etmektedir. Bu âyetler ilim elde etmek için ilk olarak, Rabbin tanınması ardından diğer ilim vesilelerine tevessül edilmesi gerekliliğine delalet etmektedirler.⁴⁸⁴

Kur’ân’ın ilk sûresi olan Fatiha Sûresi’nin hemen başında “*Hamd tüm çeşitleriyle hepsi âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.*”⁴⁸⁵ ifadesinin yer alması dolaylı da olsa eğitimin “Rab” eksenli olması gerekliliğini vurgulamaktadır. Tüm âlemleri terbiye eden Allah’ın (cc.) bu âlemlerden biri olan insanı da olması gerek ilmî, irfânî ve vicdânî duruma getirme kudretini kendisinde bulundurduğu vurgulanmakta olup insanoğluna bu terbiyenin ihsan edilmesi için hamd ile işe girişmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Öte yandan bu âyet kullara âlemi tümüyle tasavvur ve tefekkür edip, onu doğru ve düzgün bir şekilde okumalarını öğütleyerek öğrendiği bilgilerle âlemi ve onun ötesinde Rabbini tanınması gerektiğini, eğitimini bu yönde yapmasını öğütlemektedir. “Hamd” kavramının anlamındaki tekabüliyyet yani hamdin bir nimete mukabil yapılan bir eylem olduğu hatırlanacak olursa, bu âyetle kula âlemi doğru okuyup yorumlayarak âlemin sahibine iman

⁴⁸⁴ Bukâî, *a.g.e.*, XXII, s. 153, 159, 173, 179.

⁴⁸⁵ Fatiha 1/2.

etmeye götüren bilgiye sahip olup tüm âlemlerin sahibine hamd etmesi telkin edildiği gerçeğinin vurgulandığı anlaşılır.⁴⁸⁶

Yine bu âyetler âlemdeki tüm eğitim dallarının özünde Allah'a (cc.) imanı barındırması gerekliliğini ve eğitim modellerinin "Rab" ekseninde şekillenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.⁴⁸⁷

İlk Peygamber Âdem'in (a.s) yaratılmasını konu edinen âyette⁴⁸⁸ "Rab" kavramının tercih edilmesindeki hikmet, aynı gerekçeleri bizlere öğütlemektedir. Bu âyette ve hemen ardından gelen âyette Allah (cc.) bir hâlîfe yaratmayı murat ettiğini meleklere bildirmiş, meleklere de kan döker, fesat çıkartır gerekçeleri ile itiraz etmeleri üzerine Âdem'e (a.s) bütün isimleri öğrettiğini meleklere de bu olay karşısında hata ettiklerini anladıkları vurgulanır. Bu hâdise de eğitimin "Rab" eksenli olması gerektiğini, "Rab" eksenli bir eğitimin kan akıtmak, fesat çıkarmak gibi kötü sebep ve olaylara değil aksine âlemin inşa ve felâhına vesile olacağını ifade etmektedir.⁴⁸⁹

Kâlû-belâ, bezm-i elest veya âlem-i ervâhta verilen söz diye tabir edilen A'râf 7/172. âyette hayatın her safhasının ve bu safhaların en önemli bölümü olan eğitim sürecinin "Rab" eksenli olması gerekliliğini bizlere öğütlemektedir.⁴⁹⁰ Zira "tabii ki sen bizim Rabbimizsin!"⁴⁹¹ ifadesi özünde "seni tanımak için tüm yollara başvuracağız, sana kulluk için ne gerekiyorsa yapacağız" anlamını barındırmaktadır.

İki zindan arkadaşının gördükleri rüyaları yorumlamasını istedikleri Yûsuf Peygamberin, onların rüyalarını yorumlamadan önce onlara tevhid ilkesini tebliğ ederek "sizin gördüğünüz bu rüyaları tâbir edebilirim. Ama bilin ki bu tâbir bilgisi Rabbimin bana bahsettiği bir ilimdir" söze başlayıp İbrahim, İshak ve Yakup peygamberlerin hayatlarında tatbik ettikleri ve tebliğ ettikleri inanç üzere olduğunu, müşrik olmadığını anlattıktan sonra onlara "Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı Rabler mi daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet

⁴⁸⁶ İbn-i Teymiye, *a.g.e.*, II, s. 309, 336.

⁴⁸⁷ Tabatabâi, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabatabâi (v. 1981), *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1997, XX, s. 372.

⁴⁸⁸ Bakara 2/30.

⁴⁸⁹ Râzî, *a.g.e.*, II, s. 194, 195; Tabatabâi, *a.g.e.*, I, s. 136.

⁴⁹⁰ Râzî, *a.g.e.*, XV, s. 51, 52; İbn-i Âşûr *a.g.e.*, IX, s. 169, 170.

⁴⁹¹ A'râf 7/172.

sahibi olan tek Allah mı?"⁴⁹² sorusunu yöneltmesi eğitimin "Rab" eksenli olması gerekliliğine işaret etmektedir. Zira Yûsuf Peygamber direkt olarak onların rüyâlarını yorumlayabilirdi. Ancak O, ilk önce Rab Teâlâ'yı onlara tanıttı ki her şeyi evirip çeviren, karşısında hiçbir kudret ve iktidârın bulunamayacağı O yüce yaratıcıyı bilsinler ve bu rüyâları onlara gösterenin ve rüyâları gerçekleştirecek olanın, dilerse onları zindandan kurtacak olanın Allah Teâlâ olduğunu bilip ona göre hareket etsinler.

İslam literatüründe Allah'ı bilmeye ve O'na hakkıyla iman ve kulluğa vesile olan akâid, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimler ulûm-u âliyye olarak tabir edilmiştir. Matematik, tıp, fizik, kimya vb. ilimler ise ulûm-u âliyye tabir edilen bu ilimleri öğrenmeye vesile olan müsbet ilimler olarak tabir edilmişlerdir. Bu ilim dallarının bu şekilde isimlendirilmesinde Kur'ân'ın öğütlemiş olduğu "Rab" eksenli eğitim modeli etkilidir. Örneğin tıp, fizik ve kimya gibi dersler işlenirken Allah'ın (cc.) kudret ve azametine, eşsiz yaratma vasfına temas edilmeli ki bu ilimlerden elde edilmek istenen nihâyi hedef elde edilmiş olsun.⁴⁹³

Eğitim-öğretim "Rab" eksenli olmadığı vakit yarar sağlayacağı yerde zarar verir. Kişiye şifa olacağı yerde kalbin ve aklın doğru düşünmesini engelleyen bir hastalık olur. Kur'ân-ı Kerîm bu sadette Rasûlullâhi ikaz ederek şöyle buyurur. "*Andolsun, Sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun.*"⁴⁹⁴ Âyet Rasûlullâha (sav) rabbânî ilmin verildiğini bildirmekle beraber kâfirlerin ilmi olmakla birlikte bu ilimlerinin rabbânî olmadığını, bu sebeple de onların asla doğru bir yaşam tarzı üzere olamayacaklarını haber vermektedir. Âl-i İmrân 3/19. âyet aynı hakikati vurgulamaktadır. Ehl-i kitapla ilgili diğer bazı âyetler de ilmin "Rab" eksenli olması gerekliliği ve ilim

⁴⁹² Yûsuf 12/39.

⁴⁹³ Kalkan, Ahmet, *a.g.e.*, VIII, s. 712-713.

⁴⁹⁴ Bakara 2/145.

öğrenen kişinin Rab Teâlâ'ya inanan ve O'nun rubûbiyetini ikrar eden fertler olması gerekliliğine işaret etmektedirler.⁴⁹⁵

Kur'ân, tüm insanlığa rabbânî olmaları gerektiğini vurgulamak sureti⁴⁹⁶ ile hayatlarının her safhasının Allah'ın emrine ve rızasına uygun olmasını emretmektedir. Eğitim hayat boyu devam eden bir olgu olduğu, Kur'ân ve sünnetin direktiflerinin bu yönde olduğu düşünüldüğünde eğitim-öğretimin “Rab” eksenli olması gerekliliği açığa çıkmış oluyor.

İlk vahiyde, Kur'ân'ın ilk sûresinde, ilk insanın (Âdem (as.)) yaratılmasını konu edinen bölümlerde, ilk söz alma-verme (bezm-i elest) hadisesinin anlatıldığı bölümde ve daha birçok yerde konuların “Rab” kavramı ekseninde dönmesi hayatın her safhasının hele hele eğitim-öğretim gibi en önemli safhasının “Rab” eksenli olması gerekliliğini göstermektedirler.

III.2.13. Muhataba Zihninde Tasavvur Ettiği Lafızla Mukabelede Bulunma

Kur'ân-ı Kerîm muhatap kitlenin düşünce ve tasavvurlarını inşa ederken onların zihnindeki lafızları ve o lafızların anlamlarını tashih etmekle işe başlar. Bunu yaparken de bazen direkt olarak onların zihnindeki kavrama farklı bir anlam yüklemek sureti ile onları irşâd ve zihinlerini inşa eder. Bunun en güzel örneği vahiy öncesi toplumun dua ve niyaz anlamlarında kullandıkları “salât” lafzını Kur'ân-ı Kerîm'in namaz ibadeti anlamında kullanmasıdır.⁴⁹⁷

Kur'ân bu bağlamda rablik iddiasında bulunan Firavun'a “*Mûsâ dedi ki: Ey Firavun! Şüphesiz ki, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim.*”⁴⁹⁸ buyurarak

⁴⁹⁵ Şûrâ 42/14; Câsiye 45/17; Beyyine 98/4.

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân 3/79.

⁴⁹⁷ Genç, Ahmet, “Kur'ân'da Salât Kavramının Semantik Tahlili”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*, (Yüksek Lisans Tezi), 2008, s. 26.

⁴⁹⁸ A'râf 7/104.

“Rab” lafzı ile mukabelede bulunmuştur. Tapmış oldukları putların yağmur yağdırmak gibi bir takım güçlere sahip olduklarını zanneden Mekke müşriklerine “İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır. Hak'tan sonra sadece sapıklık vardır. O hâlde, nasıl oluyor da (Hak'tan) döndürüliyorsunuz?” buyurmak suretiyle, aynı lafızla (“Rab” lafzıyla) hitap ederek onların acizliğini ortaya koymuştur. Kur’ân’ın daha birçok âyetinde Allah’ın rubûbiyyetini kabul etmeyenler, Rab Teâlâ hakkında şüphe edenler için bizzat “Rab” lafzı ile mukabelede bulunulmuştur.⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ Bakara 2/139, 248; Âl-i İmrân 3/49, 50, 51; Araf 7/44, 73, 85; Yûnus 10/32.

SONUÇ

Arap lisanında ve cahiliye şiirinde sahip, ıslâh eden, terbiye eden, koruyup kollayan, efendi, hükümdar, bir araya toplayan, grup, topluluk, ilah, geniş ve lüks ev, sağmal koyun, beyaz bulut, tatlı su ve benzeri çok geniş anlam alanına sahip olan “Rab” kavramı müşrik toplumlarca tapılan putlar, hükümdarlar, din adamları, melekler hakkında da kullanılmıştır. Araplar nezdinde kavramın dinî bir terim olmaktan ziyade sosyal hayatlarında kullandıkları gündelik dile ait bir terim olduğu anlaşılmaktadır.

Kavramın anlamı Kur’ân’da cahiliye toplumundaki “Rab” tasavvurunu değiştirmek gayesiyle cahiliye döneminde kullanıldığı anlamların birçoğundan soyutlanarak daraltılmıştır. Buna mukabil Allah’ın (cc.) rubûbiyyetini ortaya koymak, rubûbiyyetin nitelik ve kapsamını göstermek maksadıyla Allah’ın (cc.) vasıflarını ortaya koyacak şekilde genişletilmiştir.

Kur’ân “Rab” lafzını tüm mahlûkâtın ontolojik yapıları başta olmak üzere bütün eylemlerine etkisi olan bir kavram olarak takdim eder. Peygamber Efendimiz de kavramı aynı anlamda kullanmıştır. Kavram eserlerinde ve tefsirlerde “Rab” kavramı Allah (cc.) kastedilerek malik, sahip, hâlik, ma’bud gibi lafızlarla açıklanmıştır. Bu lafızlar “Rab” kavramının içinde barındırdığı anlamlardan sadece birkaç tanesi olup kavram, “Allah’ın (cc.) tüm esmâ ve sıfatları ile birlikte mahlûkâta yönelik bütün tasarruflarını gösteren bir kavramdır.” şeklinde tanımlanabilir.

Kur’ân’da kavramın birkaç türevinin zikredilmesi, anlamlarının da daraltılması kavramın Allah’a (cc.) özgü kılındığını göstermektedir. Kavramın fiil formunda hiç kullanılmaması isimlerde bulunan sübut ve devamlılık anlamları ile ilgili olup rubûbiyyetin Allah’a mahsus ve devamlı olduğunu göstermektedir.

Cahiliye toplumu rubûbiyyet husunda parçacı bir yaklaşıma sahiptir. Kur’ân rubûbiyyetin bölünüp parçalanamayacağını, her varlığı kapsadığını göstermek gayesiyle “Rab” kavramını çeşitli isimlere ve zamirlere izafet formu ile kullanmış, çeşitli sıfatlar ile birlikte zikretmiştir. Bu uslûbuyla Kur’ân rubûbiyyeti Firavun, şeytan, kâfir-mümin herkes tarafından kabul edilen bir “Rab” takdim eder.

Kur'ân'da sıkça zikredilen kavramın genellikle zamir ve isimlere izafet üslubu ile kullanılması, rubûbiyyetin kapsamı ile ilgili bilgi vermekle beraber tevhîd akîdesinin kulların gönlüne yerleştirilmesi, rubûbiyyetin Allah'a özgü kılınması ve rubûbiyyetin sınırsızlığının ortaya konulması sebebiyledir.

Daha aşına olunan bir kavramın kullanılması, tadrîci bir tevhîd akîdesi inşa etme, muhatabı cesaretlendirme veya acziyyetini ortaya koyma, "Rab" lafzının kavramsal çerçevesini oluşturma, müşriklerden gelebilecek tepkileri azaltma, Allah'ın (cc.) kudretini gösterme, Allah'ın özelliklerini beyan etme, ve benzeri saiklardan ötürü vahyin ilk yıllarında özellikle vahyin ilk altı-yedi yılında lafzatullâha nispetle "Rab" lafzı daha fazla kullanılmıştır. Bu dönemden sonra özellikle Medine döneminde iş tersine dönmüş lafzatullâh daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde Allah lafzı ile "Rab" lafzı aynı âyetler içerisinde birlikte zikredilmişlerdir. Bu husus Kur'ân'da "Rab" lafzı ile Allah lafzının özdeşleştiğini göstermektedir.

"Rab" kavramı bünyesinde barındırdığı bazı anlamlar sebebiyle güncelliğini korumuş, bazı ilim literatürlerinde kullanılagelmıştır. Örneğin; fıkıh literatüründe, bazı akitlerde sermaye sahibine "rabbü'l-mal" (mal sahibi) terimi kullanılır. Günümüzde Arap lisanında bazı lafızlara izâfetle kullanılmaktadır. Yine günümüzde türkçeleşmiş bir terim olarak, "bir söze, fiile, eyleme veya işe ehil olan, becerikli kimse, usta" anlamlarında "erbâb" lafzı kullanılır. Örfî birer kullanım olan bu tarz tabirler "Rab" lafzının bünyesinde barındırdığı bazı anlamlardan kaynaklandığından dolayı Kur'ân-ı Kerîm'in çerçevesini çizmiş olduğu "Rab" kavramının özüne ve anlamlarına zarar verecek türden kullanımlar değildirler.

Netice olarak "Rab" lafzının tüm mahlûkâtın her eylemine etkisi olan bir kavram olduğu, bu etkiyi açıklamak maksadıyla Kur'ân'da sıkça zikredildiği, Allah'ın ismi olmaktan öte O'nun tüm isimlerini içinde barındıran, lafzatullâha en yakın kavram olduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple kavramın esmâ-i hüsnâ ile ilişkisi, Allah lafzı ile arasındaki semantik bağ, rubûbiyyetin sosyolojik boyutu gibi konular üzerinde çalışmalar yapılarak "Rab" kavramının daha iyi anlaşılmasına katkı yapılabilir.

KAYNAKÇA

ABAY, Ahmet, “Âlimlerin Rabbânîliği Olgusunun Kur’ân Bağlamında Tahlili”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 24, yıl 2014, s.1-30.

ABDUH, Mahmud Muhammed (v. 1905), *Tefsîru'l-Menâr, (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, Kahire 1948.

ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad (v. 1968), *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, Matbaat-ü Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Kahire 1944.

ABDÜRREZZÂK, b. Hemmâm es-San'ânî (v. 211/826-27), *Tefsîr-i Abdürrezzâk*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1999.

AHFES, el'Evsat, Ebû Saîd b. Mes'ad (v. 215/830), *Mâni'l-Kur'ân*, (thk. Hüdâ Mahmûd Kurâa), Kahire 1990.

ALGAR, Hamid, “İmam Rabbânî”, *DİA*, XXII, s. 194.

ALGÜL, Hüseyin, *Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed*, TDV yayınları, Ankara 1994.

ALÎ, Cevâd (v. 1987), *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat 1993.

-----“Asnâmü'l Arab”, *Câmiat-ü Bağdat*, ts., s. 1-46.

ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmud b. Abdullah (v. 1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve Sebi'l-Mesânî*, Beyrut ts.

ÂLÛSÎ, Mahmud Şükrü (v. 1924), *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifet-i Ahvali'l-Arab*, (thk. Muhammed Behcet el-Esrî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut ts.

ÂMİDÎ, Ebu'l-Kâsım Hasan b. Bişr (v. 370/981), *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif* (Merzubânî'nin mu'cemü's-Şuarâsı ile birlikte), Mektebetü'l-Kudsî, Kahire ts.

AYDIN, Mustafa, *Kur'ânî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2010.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (v. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*, Dâru't-Taybe, Riyad 1989.

BERKÎ, Ali Himmet ve KESKİOĞLU, Osman, *Hâtemü'l Enbiyâ Hazret-i Muhammed ve Hayatı*, TDV. Yayınları, Ankara 1988.

BEYDÂVÎ, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (v. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dar-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut ts.

BOYACIOĞLU, Ramazan, "Hz.Muhammed'in Vahiy Öncesi Dönemi", *Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi*, Sivas, Cilt 5, Sayı 1, 2001, s. 1-16.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1992.

BUKÂÎ, Burhaneddîn Ebû'l-Hasen İbrahim b. Ömer (v. 885/1480), *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, Kahire 1984.

CEVHERÎ, İsmail b. Hammad (v. 400/1009'dan önce), *Tacü'l-Lüğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmet Abdülğafur Attar), Daru'l-İlm li'l-Malâyin, Beyrut 1984.

CEVZÎ, İbni Kayyım, *Şerh-ü Esmâ-i Hüsnâ*, (thk. Ömer Süleyman el-Eşgar), Dâru'n-Nefâis, Ürdün 2008.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Yaratma" *DİA*, XXXXIII, 324-329.

ÇANTAY, Hasan Basri (v. 1964), *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1972.

ÇUBUKÇU, Asrı, "Ebu Kays", *DİA*, X, 175.

DAHĦÂK, Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) DahĦâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî (v. 105/723), *Tefsîr-i DahĦâk*, (thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zâveytî) Dâru's-Selâm, Kahire 1999.

DÊMEĞÂNÎ, Huseyn b. Muhammed (v. 478/1085), *Kâmûsu'l-Kur'ân (Islâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1983.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/889), *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Beytû'l-Efkâri'd-Düveliyye, Riyad ts.

EBU HİLÂL, Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Füruk fi'l-Luğa*, (thk. Cemal Abdülgani Müdgamiş), Dar-u Risâleti-l-Âlemiyye, Kahire 2014.

EBÛ'L-BEKÂ, Eyyûb b. Musa el-Huseynî el-Kefevî (v. 1094/1683), *el-Külliyât, Mu'cemün fi'l-Mustalahât ve'l-Furûku'l-Lüğaviyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.

EBÛ'L-FEREC, Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.

EBÛ'L-YÜMN, Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî (v. 928/1522), *Fethu'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut 2009.

EBÛ TEMMÂM, Hubeyb b. Evs et-Tâî (v. 231/846), *Dîvânü'l-Hamâse*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1904.

EBÛ'S-SUÛD, Muhamed b. Muhammed el-Amedî (v. 982/1574), *İrşâdü'l-Akl'i-s-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'ân-i-l-Kerîm*, Dâru't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut ts.

-----*el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Suud ts.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Tıpkı Basım), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2016.

ERSÖZ Muhammed, “Hatalı Tefsir Sebebi Olarak Yerel Unsurların İhmal Edilmesi ve Lafızların İstılâh Anlamlarının Kullanılması”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2016/1 yıl: 7 cilt: VII sayı: 13, s. 150-166.

FEHD, Tefvik, “Lat”, *DİA*, XXVII, 107-108.

-----“Meysir”, *DİA*, XXIX, s. 509-510.

FÎRUZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb (v. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.

GENÇ, Ahmet, “Kur’ân’da Salât Kavramının Semantik Tahlili”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*, (Yüksek Lisans Tezi), 2008, s. 1-60.

GÜNGÖR, Mevlüt, “Kur’ân Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret inancı”, *Dînî Araştırmalar Dergisi*, III, sayı, 23, s. 13-28.

HALEBÎ, Ahmed bin Yûsuf es-Semîn, *Umdetü’l-Huffâz fî Tefsîr-i Eşrefi’l –Elfâz, Âlemü’l-Kütüb*, Beyrut 1993.

HALLAF, Abdulvahhab, *İslam Teşrii Tarihi* (Çev. Talat Koçyiğit), Ankara 1970.

HALİL EL-HAVRÎ, *Dîvân-ı Antere*, Beyrut 1893.

HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Müsned-ü Ahmed b. Hanbel*, (Thk. Şuayb el-Arnâvud), Müessesesi-i Risale, Beyrut 1995.

HATİPOĞLU, Mehmet, “Kur’ân-ı Kerîm’de Üçüncü Şahıs Zamirinin İşaret Zamiri Olarak Kullanımı”, (*XVII. Şarkiyatçılar Kongresine Sunulmuş Tebliğ*), s. 149-163.

HERERÎ, Muhammed el-Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan el-Urmi el-Alevi el-Hererî, *Hadâiku’r-Ravh ver’Rayhân*, Dâr-u Tavki’n-Necât, Beyrut 2001.

IZUTSU, Toshiko, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, (Çev: Süleyman Ateş), Kevser Yayınları, Ankara 1988.

İBN-İ FÂRİS, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (v. 395/1004), *Mu’cemü Mekâyisü’l-Lüğâ*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1979.

İBN-İ MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/887), *Sünen-i İbn-i Mâce*, Beytü’l-Efkâri’d-Düveliyye, Riyad 1999.

İBN-İ EBÎ ZEMENÎN, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsa (v. 399/1008), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz*, Kahire 2002.

İBN-İ MANZÛR, Cemâleddîn Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükrim (v. 711/1311), *Lisânü’l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 1990.

İBN-İ ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (1973), *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, Daru't-Tunûsiyye, Tunus 1984.

İBN-İ ATIYYE, el-Endelûsî, Ebu Muhammed Abd-ü İshâk b. Gâlib (v. 541/1147), *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

İBN-İ HİŞÂM, Ebû Abdullah Muhammed Cemâluddîn, (v. 761/1360), Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İBN-İ KAYYIM , Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (v. 751/1350), *Şerh-ü Esmâ-i Hüsnâ*, (thk. Ömer Süleyman el-Eşgar), Dâru'n-Nefâis, Ürdün 2008.

İBN-İ KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1988.

İBN-İ KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (v. 276/889), *Eşşi'r ve 'ş-Şuarâ*, Kahire 1932.

İBN-İ SÎDE, Ebu'l-Hasen, Ali b. İsmail el-Mursî (v. 458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

İBN-İ TEYMÎYE, Takıyyuddîn (728/1328), *Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

İBNÜ'L-ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed (v. 328/940), *ez-Zêhir fî Meânî Kelimâti'n-Nâs*, Dâru's-Şüûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, Bağdat 1987.

-----*Muallakâtü's-Seb'a*, Kuveyt 2003.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (v. 606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Dâr-u İbni'l-Cevzî, Riyad 2000.

İBNÜ'L-KELBÎ, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî (v. 204/819), *Kitâbü'l-Asnâm*, (thk. Ahmed Zeki Paşa), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısriyye, Kahire 1995.

İMAM MALİK, b. Enes (v. 179/795), *Muvatta*, (thk. Külâl Hasan Alî), Müessesetu’r-Risâleti’n-Nâşirîn, Beyrut 2013.

İSFEHÂNÎ, Râgıb, Ebu’l Kâsım Hüseyin b. Muhammed (v. 465/1070[?]), *Müfredât-ı Elfâzı’l-Kur’ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru’ş-Şâmiyye, Beyrut 2009.

KAHTÂNÎ, Said b. Ali b. Vehf, *Şerh-ü Esmâi’l-Hüsnâ*, Riyad 1988.

KALKAN, Ahmet, *Ansiklopedik Kur’ân Kavramları ve Güncel Yansımaları*, Davut Emre Yayınevi, İstanbul 2011.

KESKİOĞLU, Osman (v. 1989), *Hz. Peygamber’in Hayatı Siyer-i Nebî*, DİB. Yayınları, Ankara 1981.

KONYALI, Mehmet Vehbi Efendi (v. 1949), *Hülâsatü’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.

KURT, Ali Osman, “İslam Bakış Açısında Hz. İbrahim: İslam Öncesi Arabistan’da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2016, sayı I, s. 197-217.

KURTUBÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr (v. 671/1273), *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Muessesetu’l Risâle, Beyrut 2006.

-----*el-Esnâ fi Şerh-i Esmâilâhi’l-Hüsnâ*, Dâru’l-Kitâb, Tanta 1995.

KUŞEYRÎ Ebü’l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (v. 465/1072), *Letâifü’l-İşârât*, Kahire 2000.

KUTLUER, İlhan, “Düşünme”, *DİA*, X, 53-57.

KÜÇÜK, Ali, *Besairu’l-Kur’ân Tefsiri*, Hüner Yayınevi 2004.

MAŞALI, Mehmet Emin, “Nass-Olgu İlişkisi Bağlamında İlk Vahiy Tecrübesinin Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Cilt: 7, 1998, s. 671-688.

MERÂĞÎ, Muhammed b. Mustafâ b. Muhammed (v. 1945), *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 1946.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-Â'lâ (v. 1979), *Tefhimu'l-Kur'ân*, (çev. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1986.

-----*Kur'ân'a Göre Dört Terim*, Beyan Yayınları, İstanbul 2003.

MUHAMMED ABDUH, b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî (v. 1905), *Tefsîru'l-Menâr*, Beyrut 1947.

MUSTAFA, Abdüşşâfi, *Dîvân-ı İmri'l-Kays*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

MÜBERRED, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (v. 286/900), *el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edeb*, (thk, Abdülhamîd Hindâvî), Beyrut 2003.

MÜSLİM, Ebû'l Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (v. 261/875), *Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Fikr Beyrut 2003.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdulah b. Ahmed b. Mahmud (v. 710/1310), *Medârkü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Beyrut 1998.

ÖĞMÜŞ, Harun, *Cahiliye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

ÖNKAL, Ahmet, *Rasûlüllâh'ın İslam'a Da'vet Metodu*, Konya 1987.

-----*Bir Peygamber Olarak Hz. Muhammed ve Mekke*, Sempozyum Tebliği, (Câhiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed), Fecr Yayınları, Konya 2007.

PAK, Zekeriya, "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının, Kur'ân'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII, sayı, 1.

-----"Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının, Kur'ânî Boyutu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. V, sayı, I, s. 312-329.

RÂZÎ, Fahrüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (v.606/1210), *Tefsir-i Kebir, Mefatihü'l-Gayb*, Dâr'ul-Fikr, Beyrut 1981.

SAÎD HAVVA (v. 1989), *el-Esâs Fi't-Tefsîr*, Beyrut 1985.

SAKA, Şevki, “İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi”, *Ankara Üniversitesi Dergiler Veritabanı*, ts., s. 59-76.

SÂMÎ, Şemseddin (v. 1904), *Kâmûs-u Türkî*, Der Saâdet, 1317.

SEYYİD KUTUB, Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî (v. 1966), *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut 2003.

SÜKKERÎ, Ebû Saîd el-Hasen b. Huseyn, *Şerh-u Dîvânî'l-Hüzelîyyîn*, Mektebetü Dâri'l-Urûbe, Kahire 1965.

SÜYÛTÎ, Celâlüddîn (v. 911/1505), *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, (thk. Abdullah b. Abdurrahman et-Türkî), Kahire 2003.

-----*el-İtkân fi Ulûmü'l-Kur'ân*, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müesseset-ü Risâleti'n-Nâşirîn, Beyrut 2008.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî (v. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr, el-Câmiu Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye Min İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Vefâ, Beyrut 1994.

ŞEVKÎ, Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Meârif, Kahire ts.

TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (v. 1981), *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1997.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.

TABERSÎ, Emînü'l-İslam Ebu Ali el-Fazl b. el-Hasen (v. 548/1154), *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ulûm, Beyrut 2005.

TALAKÂNÎ, Ebü'l Kasım İsmail b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Lüğâ*, (thk. Şeyh Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1994.

TEMİZER, Aydın, “Kur'ân'da “Rab” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 39-66.

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (v. 279/892), *Sünen-i Tirmizî*, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyeye, Ürdün ts.

TOPALOĞLU, Bekir, "Rab", *DİA*, XXXIV, 372-373.

TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî (v. 460/1067), *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut ts.

UZÉYZ, Ebû Bekr Muhammed b. es-Sicistânî (v. 330/942), (thk. Yûsuf b. Abdurrahman El-mar'aşî) *Nüzhetü'l Kulûb, Fî Tefsîr-i Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîz*, Dâru'l-Meârif, Beyrut 2013.

ÜNAL, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Akademi Yayınları, İstanbul 2013.

YAVUZ, Yûsuf Şevki, "İ'câzü'l-Kur'ân", *DİA*, XXI, s. 405-406.

YILDIRIM, Duran Ali, *Kur'ân'da Fesat*, Çimke Basım Yayın, Konya 2016.

YILDIRIM, Suad, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987.

YÜCEL, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, TDV Yayınları Ankara 1992.

ZEBÎDÎ, Seyyid Muhammed Mürteza, el-Huseynî (v. 1205/1791), *Tacü'l-Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, (thk. Ali Hilâlî), Matbaat-ü Hukûmet-i Kuveyt 2004.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kasım Carullâh Muhammed b. Ömer b. Ahmed (v. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Riyad 1998.

----- *Esâsü'l-Belâğa*, (thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd), Daru'l-Kütüb, Beyrut 1998.

ZEVZENÎ, Ebu Abdullah el-Huseyn b. Ahmed (v. 486/1093), *Şerhu'l-Muallakâti'l-Aşr*, Daru'l-Mektebeti'l-Hayat Beyrut 1983.

